

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Dans intencionats
Maria Àngels Viladot

Elogi de la república
de les lletres
Aleš Debeljak

Una aposta per la resistència
Xisca Homar

La música tradicional valenciana
Vicent Torrent

Els tècnics, el majordom
i el porc
Faust Ripoll

Després de la Guerra Freda
Eric J. Hobsbawm

Wittgenstein i Bloomsbury
Brian McGuinness

Crisi i perspectives
de l'economia espanyola
Antoni Espasa

Capitalisme sense alternatives?
*Josep Fontana,
Salvador Giner,
Monica Frassoni,
Miren Etxezarreta,
Federico Mayor Zaragoza*

Història de la literatura
nacional o comparada?
Julius Petersen

Theodor W. Adorno,
crític de la música serial
Vicent Minguet

Llibres
*Sandra Obiol,
Xavier Ferré,
Albert Mestres,
Francesc Pérez Moragón,
Carles Cabrera*

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 41 / TARDOR 2012

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Ferran
Garcia-Oliver, Josep-Lluís Gómez
Mompert, Enric Marín,
Vicent Olmos, Juli Peretó,
Francesc Pérez Moragón, Maria
Josep Picó, Faust Ripoll, Simona
Škrabec, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
Martí Domínguez, François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier
Muguerza, Damià Pons, Josep
Ramoneda, Ferran Requejo,
Vicenç Rosselló, Xavier Rubert
de Ventós, Pedro Ruiz Torres,
Vicent Salvador, Josep-Maria
Terricabras, Vicent Todolí, Enzo
Traverso, Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

LA INDEPENDÈNCIA DE CATALUNYA

La hipòtesi d'un procés sobiranista a Catalunya que menaria a l'exercici del dret a decidir el seu futur i l'eventual aprovació majoritària de l'opció per un estat propi, per la independència, ha commogut els fonaments de l'edifici polític de l'Estat espanyol. Fins ara tot plegat era un espectre més aviat vague, un exercici teòric, una possibilitat remota, que ni es tenia en compte.

A partir de l'Onze de Setembre de 2012 i la posterior convocatòria d'eleccions anticipades, amb la promesa de convocar una consulta popular, les coses han canviat substancialment. Ara va de debò. La pluja intermitent de desqualificacions i agressivitat verbal s'ha transformat en un xàfec violent, que inclou tota mena d'amenaques de caràcter polític, legal o fins i tot coercitiu. Hom invoca la llei i la Constitució com a tòtems insuperables, tot oblidant que les lleis polítiques són fruit de pactes i, al capdavall, expressió de relacions de força que poden canviar en funció de les realitats històriques. I ara la dictadura de Franco queda lluny, la transició i els seus peatges també, la democràcia sembla arrelada i la Unió Europea i la legalitat internacional tenen un pes molt considerable. Tot plegat són canvis ben importants, de fons.

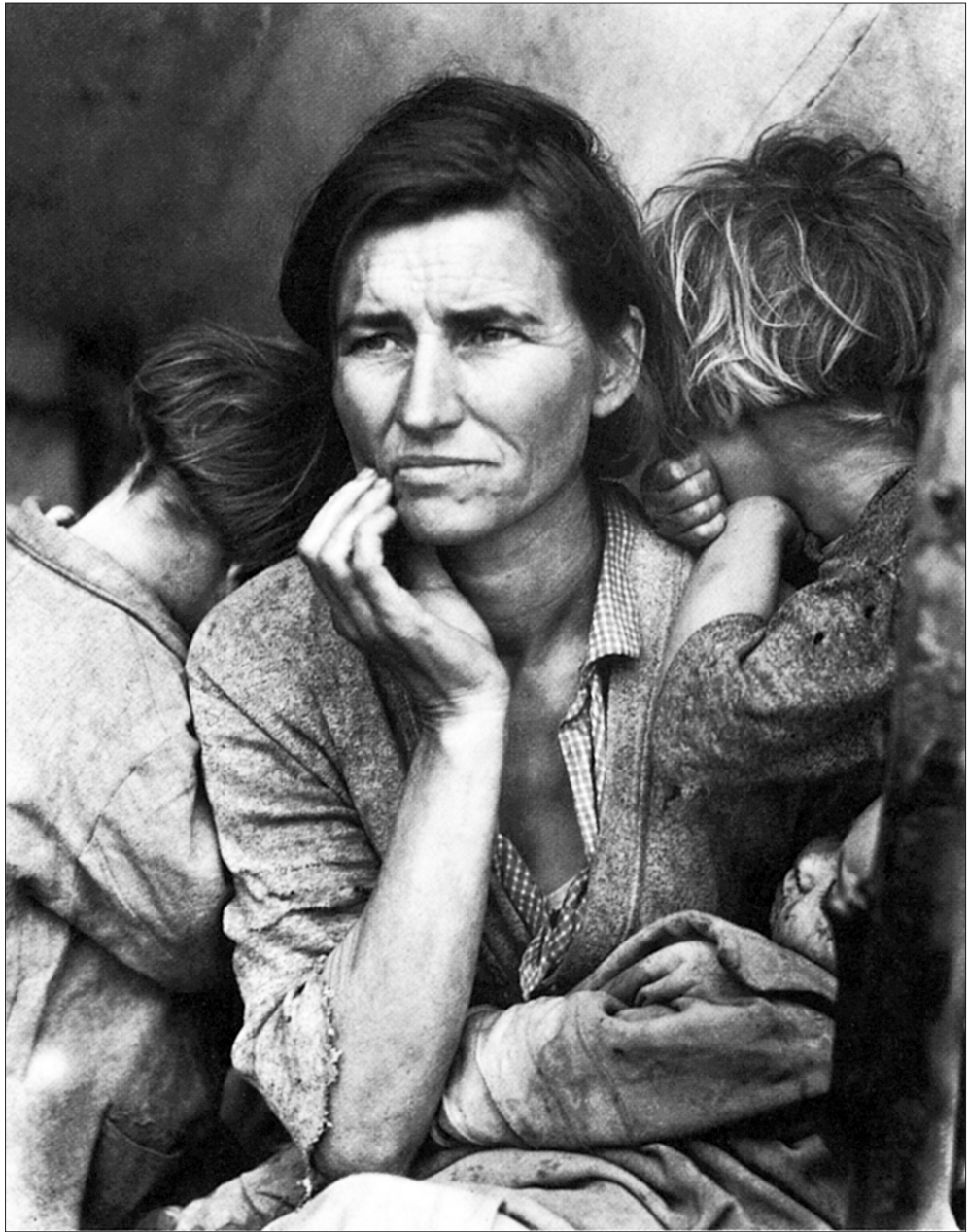
Ara bé, el simple fet d'evocar una eventual independència de Catalunya posa en qüestió la comprensió que Espanya té de si mateixa, i altera un mapa mental fictici que donava seguretat. De nou surt a la llum tot l'essencialisme lligat a passats remots i a unitats més enllà de la història. Sembla que la lògica democràtica, que implica l'acceptació de la voluntat popular, no acaba de ser assimilada per la mentalitat hispànica dominant. En el fons, la qüestió és molt simple: una col·lectivitat que es reconeix justificadament com a nació manifesta la seua voluntat de

constituir-se en *demos* a banda i decidir el seu destí. Si es compleixen els procediments, els requisits de la legalitat internacional i tot plegat es fa en el marc del respecte als drets democràtics, com pertoca, no hauria d'haver-hi res a objectar.

Tota la resta de qüestions, lligades a eventuais estratègies polítiques per a desviar l'atenció o a l'opinió que hom suposaria (subjectivament) majoritària, són secundàries. Quan hi ha un gruix social partidari del dret a decidir com el que es pot constatar que hi ha a Catalunya, tota la resta empal·lideix.

L'agressivitat verbal i les desqualificacions o el catastrofisme amenaçador contra Catalunya, al capdavant, no sols serviran de poc davant d'una voluntat popular majoritària, sinó que seran contraproductes de cara a reconduir la situació cap a fórmules noves i més flexibles d'articulació territorial, de caràcter federal, per exemple.

Catalunya s'enfronta al seu destí. I haurà d'estar a l'alçada del repte. No pot restar presonera indefinidament de les hipoteques de la història. Ha optat, de fet, per obrir una nova pàgina per a redreçar la seua economia i la seua societat, i culminar aspiracions que vénen de molt lluny. En aquest camí ha de comptar amb el respecte dels demòcrates. Des de la perspectiva valenciana i balear, caldria apuntar, de tota manera, que convé repensar el futur dels lligams de llengua i cultura. Uns lligams profunds que no haurien de veure's afectats pels canvis en les formes polítiques. Perquè són un fet històric i un fet viu i cal confiar que en el futur noves configuracions polítiques sabran potenciar-los, com seria lògic en benefici, si més no, de les possibilitats de supervivència i desplegament de la cultura i la llengua que compartim. Un fragment enmig de l'enorme diversitat cultural i lingüística de la humanitat. El nostre fragment.

Dorothea Lange, *Mare temporera*, 1936.

L'ESPILL

SUMARI

- 1* Editorial
- 6* Després de la Guerra Freda. Sobre Tony Judt
Eric J. Hobsbawm
- 11* Wittgenstein i Bloomsbury
Brian McGuinness
- 17* Crisi i perspectives de l'economia espanyola
Antoni Espasa
- 26* Obama: reelecció en 2012?
Josep J. Sanmartín

CAPITALISME SENSE ALTERNATIVES?

- 45* De què parlem, quan parlem de capitalisme?
Josep Fontana
- 58* El futur del capitalisme: teories i realitats
Salvador Giner
- 62* Per una eixida verda de la crisi
Monica Frassoni
- 66* Reflexionant sobre les alternatives
Miren Etxezarreta
- 73* Un nou començament. Democràcia genuïna
a escala local i global
Federico Mayor Zaragoza

DOCUMENT

79 Història de la literatura nacional o comparada?
Julius Petersen

97 Danys intencionats
Maria Àngels Viladot

113 Elogi de la república de les lletres
Aleš Debeljak

116 Una aposta per la resistència
Xisca Homar

122 Perfum antic del temps de les fades. La crítica
de Theodor W. Adorno a la música serial
Vicent Minguet

NOTES

130 La música tradicional valenciana
Vicent Torrent

135 Els tècnics, el majordom i el porc
Faust Ripoll

LLIBRES

140 Per la memòria, contra l'oblit
Sandra Obiol

144 Posicionaments
Xavier Ferré

147 Saviesa grega arcaica
Albert Mestres

150 Una exacta revisió de Fuster
Francesc Pérez Moragón

147 Ferrà-Ponç, al servei del seu poble
Carles Cabrera

Després de la Guerra Freda

Sobre Tony Judt

Eric J. Hobsbawm

Les meues relacions amb Tony Judt es remuntaven a molt de temps enrere, però foren curiosament contradictòries. Érem amics, però no amics íntims, i encara que tots dos érem historiadors compromesos políticament i que tots dos ens estimàvem més vestir roba informal com a historiadors que no l'uniforme reglamentari, marxàvem a ritmes diferents. Tanmateix, els nostres interessos intel·lectuals tenien alguna cosa en comú. Tots dos sabíem que el segle XX només el podien entendre plenament els qui havien esdevingut historiadors perquè l'havien viscut i compartien la seua passió bàsica, és a dir, la creença segons la qual la política era la clau tant de les nostres veritats com dels nostres mites. Malgrat les nostres diferències, tant el llibre *Marxism and the French Left* de Tony com el meu recent *How to Change the World* estan dedicats a la memòria del mateix pensador independent, el ja desaparegut George Lichtheim. Manteníem una bona relació personal, però és que Tony es feia d'estimar i era generós.

Tenia molt bon concepte de la meua obra i així ho va fer constar al seu darrer llibre. Al mateix temps, va llençar un dels atacs més implacables contra mi en un passatge que ha estat després força citat, sobretot pels ultres de la premsa de dretes nord-americana. Venia a ser una cosa així com: *fes confessió pública que el teu déu ha fracassat, donat colps de pit i així et guanyaràs el dret a què et prenguen seriosament. Ningú que no pense que el socialisme és igual al gulag hauria de ser escoltat*. Era sens dubte una figura retòrica, que sentia sincerament, en una polèmica contra els rojos. Afortunadament la pràctica diferia de la teoria.

Per a la majoria de nosaltres la imatge de Tony està dominada per l'admiració sense límits que va causar-nos la manera com s'enfrontà a la seua mort. Hi havia una mena de grandesa romana en el seu refús a retre's a l'inevitable que evoca la memòria dels grans elogis clàssics. No era tan sols la decisió de continuar la partida d'escacs fins al final, sinó la decisió de provocar la mort amb la demostració de totes les seues capacitats com a gran mestre, condemnat però mai vençut. És una imatge commovedora, però ho deixarem ací. La construcció de mites no fa pels historiadors. Hom ha presentat Tony com un altre George Orwell. No hi estic d'acord, perquè si bé tots dos tenien un gran talent i eren polemistes de mena, el cert és

Eric J. Hobsbawm, el gran historiador britànic que va morir el passat 1 d'octubre, publicà aquest article, segurament un dels seus darrers escrits, a la *London Review of Books* el 26 d'abril de 2012. El reproduïm en traducció catalana pel seu interès i també com a homenatge a un dels més importants intel·lectuals europeus del segle XX.

que eren molt diferents. Tony no tenia la barreja de prejudicis, ni la tirada profètica veterotestamentària vers el passat i el futur ni la imaginació denunciària d'Orwell. Mai no podria haver escrit *1984* o *La granja dels animals*. I Orwell, que era un escriptor més poderós, no tenia ni els considerables coneixements de Tony ni la seua agudesa, agilitat intel·lectual i flexibilitat: de cap de les maneres hauria pogut ser un acadèmic.

Però la comparança amb Orwell és també perillosa perquè apunta primordialment no a dos escriptors, sinó a una època política que a hores d'ara ha estat en principi superada, i per a bé: la Guerra Freda. La reputació d'Orwell es va construir com una mena de míssil intel·lectual antisoviètic. Fins i tot avui, quan la resta de la seua obra ha emergit o retornat, continua ancorada en la dècada de 1950. Tony, per descomptat, era tan antiestalinista com qualsevol i criticava durament els qui no abjuraven del PC malgrat que hom pogués demostrar que no eren estalinistes i que, com jo mateix, s'estaven allunyant lentament però de manera clara de l'esperança mundial original d'Octubre de 1917. A l'igual que els qui s'oposen a la interpretació de Wagner a Israel, deixava que el disgust polític s'immiscís en el gaudi estètic i així rebutjava el poema de Brecht dedicat als quadres de la Comintern, «An die Nachgeborenen», «admirat per tants», que ell considerava «repugnant» no per motius literaris, sinó perquè havia servit de font d'inspiració als partidaris d'una causa dolenta. Tanmateix, de la lectura de *Pensar el segle XX* es desprèn clarament que la seua preocupació bàsica durant la fase aguda de la Guerra Freda no era l'amenaça russa al «món lliure» sinó la controvèrsia al si de l'esquerra. Marx –no Stalin o el gulag– era el seu cavall de batalla.

Cert és que després de 1968 esdevingué cada vegada més un opositor liberal militant pel que fa a Europa oriental, un admirador dels variats, però tot sovint de dretes, turistes acadèmics que varen alimentar bona part dels nostres comentaris sobre la fi dels règims comunistes a l'Europa oriental. Això el va menar a ell i també a altres que haurien d'haver tingut més coneixement a crear la llegenda de la revolució de vellut i de les revolucions multicolors de 1989 i posteriors. No hi hagué cap revolució, només reaccions diferents davant la decisió soviètica de marxar. Els veritables herois del període foren Gorbaxov, que destruï la URSS, i els homes de dins del mateix sistema (a l'igual que Suárez a Espanya o Jaruzelski a Polònia) que asseguraren efectivament una transició pacífica i foren igualment esbrancats des d'ambdós costats. De fet, als anys de 1980 el liberalisme bàsicament socialdemòcrata de Tony es veié infectat breument per l'ultraliberalisme econòmic hayekia de François Furet. No crec que aquesta revifalla tardana en la línia de la Guerra Freda fos central en el seu desenvolupament, però contribuï a donar més cos i profunditat a la seua obra, realment impressionant, *Postguerra*.

L'evolució de Tony Judt al llarg de la segona meitat del segle fou *sui generis*. Fins que s'instal·là a Nova York en la dècada de 1980 i començà a escriure per a la *New York Review* no era un historiador particularment prominent, àdhuc entre els especialistes anglofons en història francesa, potser perquè s'havia vist temptat a endinsar-se massa en les aigües pantanoses de la discussió interminable al voltant de la identitat de l'esquerra francesa. Abans dels anys vuitanta, te'l podies trobar als marges de la història social, amb un estudi de primera categoria

sobre el socialisme a la Provença entre 1871 i 1914. La seua fase francesa combinava una erudició impressionant amb resultats, en la meua opinió, històricament trivials: esdevingué cada vegada més una peça de les disquisicions acadèmiques del món marginal i inefectiu de la Rive Gauche. Allò que passava en Les Deux Magots o en el Café de Flore, per bé que culturalment prestigiós, era políticament irrellevant, en comparació amb el que passava a l'altra banda del Boulevard Saint Germain en la Brasserie Lipp, freqüentada pels polítics. La política de Sartre consistia a «prendre posició» perquè no tenia res més a l'abast, i De Gaulle ho sabia. En qualsevol cas, l'esquerra estigué ben poques vegades al poder, i probablement els únics intel·lectuals que arribaren a ser cap del govern o president foren Léon Blum el 1936 i Mitterrand (almenys aquest donà una bona aparença de fer realment coses, i no limitar-se a les declaracions). A través d'una extraordinària acrobàcia mental, l'absurditat de la qual Tony demostrava sense manies, els intel·lectuals d'esquerres miraven d'assumir una situació nacional única i alhora el seu aïllament polític en un país que inventà el terme *ouvrierisme*, és a dir, la desconfiança dels obrers envers els intel·lectuals.

Quatre elements han configurat la història francesa als segles XIX i XX: la República nascuda de la Gran Revolució inacabada; l'estat napoleònic centralitzat; el paper polític cabdal atribuït a una classe obrera massa reduïda i desorganitzada per a fer-se'n càrrec de manera adequada; i el llarg declivi de França des de la seua posició d'abans del 1789 com el Regne del Mig d'Europa, tan convençuda com la Xina de la seua superioritat cultural i lingüística. Fou «la capital del segle XIX»,

especialment per als estrangers, però després de Waterloo el camí que hagué de recórrer menava a una lenta davallada, tot i que amb discontinuïtats, en termes de potència militar, poder internacional i centralitat cultural. Mancada d'un Lenin i sense Napoleó, França es retiraria al darrer i, així cal esperar-ho, indestructible reduïda, el món d'*Astérix*. Els pensadors francesos es posaren de moda durant la postguerra però això amb prou feines podia amagar la seua retirada col·lectiva a la introversió hexagonal i als baluards més preats de la intel·lectualitat francesa, la teoria cartesiana i els jocs de paraules. Hi havia llavors altres models seductors en l'educació superior i les ciències, en l'orientació del desenvolupament econòmic i fins i tot –com posava de manifest la penetració tardana de les idees de Marx– en la ideologia de la Revolució. El problema dels intel·lectuals de dretes –molts d'ells ex comunistes– era com soterrar l'esdeveniment fundacional i la tradició formativa de la República, la Revolució Francesa, una comesa equivalent a esborrar la Constitució Americana de la història dels Estats Units. No es podia fer, ni tan sols per elements tan intel·ligents i poderosos com Furet. Com tampoc hauria pogut Tony, si hagués viscut, restaurar la socialdemocràcia que era el seu ideal.

Tony s'havia fet un nom fins aleshores com a boxejador acadèmic. Les mancances de la seua posició poden explicar-se amb un símil forense: no era jutge sinó advocat i ja se sap que l'objectiu de l'advocat no és ni la veritat ni la veracitat, sinó guanyar el plet. Indagar en les possibles febleses de la pròpia posició no és decisiu, tot i que és això el que han de fer els historiadors de grans espais, períodes llargs i processos complexos. Tanmateix, aquestes dècades de for-

mació que en farien una mena de fiscal intel·lectual no foren obstacle per a la transformació de Judt en un historiador madur, rigorós i ben informat. La seua obra més important en aquesta condició fou sens dubte l'absorbent *Postguerra*, una història d'Europa després de 1945. Era i és un llibre ambiciós però a estones desequilibrat. No estic segur que la seua perspectiva els semblarà adequada als qui el llegiran ara per primera vegada, set anys després de la seua publicació original. I això no obstant, puc assegurar per experiència personal que grans obres de síntesi històrica basades en literatura secundària i en l'observació de la història contemporània només poden escriure's en la maduresa. Ben pocs historiadors tenen la capacitat d'abordar un tema tan gran o d'acabar la feina i extraure'n una conclusió. *Postguerra* és un assoliment realment impressionant. Ni que siga només perquè qualsevol obra que estén el seu relat fins al present té l'obsolescència garantida, el seu futur és per descomptat incert. Però pot tenir una vigència més prolongada com a obra de referència que incorpora una exposició històrica crítica perquè està escrita amb força, enginy i un bon estil literari. *Postguerra* el va situar per primera vegada com a gran figura de la professió.

Però alhora estava deixant de treballar com a tal. La seua presència i activitat ja al segle XXI no era la d'un historiador sinó més aviat la d'un «intel·lectual públic», un enemic brillant dels autoenganys abillats amb xerrameca teòrica, dotat del temperament vivaç del polemista de mena, un comentarista crític, independent i valent dels afers internacionals. Semblava encara més original i radical pel fet que havia estat un defensor del tot ortodox del «món lliure» enfront del «totalitarisme» durant la Guerra Freda,

especialment als anys 80. Davant governs i ideòlegs que llegien la caiguda del comunisme en termes de victòria i de domini del món, era suficientment honest amb ell mateix per reconèixer que després de 1989 calia llançar a les escombraries les velles veritats i els vells eslògans. Probablement només en els sempre febrils Estats Units podia establir-se tan ràpidament una reputació com la que assolí a partir d'uns quants articles en revistes de circulació modesta adreçades exclusivament a intel·lectuals acadèmics. Les pàgines de la gran premsa havien estat de sempre obertes a Raymond Aron en França (clarament una de les inspiracions de Judt) o a Habermas en Alemanya, i el seu impacte feia molt de temps que estava assegurat. Era molt conscient dels riscos personals i professionals que corria atacant les forces combinades de la conquesta global dels EUA, els neocons i Israel, però tenia una gran dosi d'allò que Bismarck anomenava «valor cívic» (*Zivilcourage*), una qualitat notòriament absent en Isaiah Berlin, com va remarcar Tony mateix, potser no sense malícia. A diferència dels escoliastes i els *intellocrates* ex marxistes de la Rive Gauche que, com deia Auden dels poetes, feien que «no passés res», Tony se n'adonà que una lluita amb aquestes noves forces podia marcar la diferència. S'hi va abocar amb plaer i entusiasme evidents.

Aquesta és la figura i el tarannà que va assumir després de la fi de la Guerra Freda, quan va ampliar la seua tècnica judicial per repartir calbots entre personatges del tipus de Bush o Netanyahu i el seu objecte polèmic ja no era qualsevol bajaranada política emanada del Cinquè *Arrondissement* o proferida per algun distingit catedràtic de New Jersey. Fou una tasca magnífica, una línia d'acció destacadíssima. Rebia els aplaudiments dels seus lectors no tan sols per

allò que deia sinó perquè molts d'aquests lectors no haurien tingut el coratge de dir-ho ells mateixos. I era molt efectiu també pel fet que Tony era alhora un *insider* i un *outsider*: anglès, jueu, francès, potser nord-americà, i sempre plurinacional més que no cosmopolita. Però era conscient dels límits del que feia. Com ell mateix va remarcar, la gent que reïx a dir la veritat al poder no són els columnistes, sinó els repòrters i els fotògrafs, a través dels omnipresents mitjans de comunicació.

Cap a començament dels anys 2000 Tony tenia presència internacional, si més no al món angloparlant. Havia de durar més que els 15 minuts canònics de què parlava Warhol? Gràcies als anys de la seua malaltia final aquesta pregunta ja té resposta. La seua obra sobreviurà perquè per primera vegada no es veia a si mateix com un fiscal en la sala d'un tribunal, sinó que intentà expressar allò que realment sabia, sentia i pensava. *Pensar el segle XX* no és un gran llibre, ni tan sols el material d'un gran llibre—com podria ser-ho, en les condicions en què va ser escrit?— però és una lectura indefugible per tothom interessat a saber el que la història contemporània ens pot ensenyar. És també un model de discurs civilitzat en el llogaret acadèmic global. Ens mostra com poden els historiadors aprofundir amb ulls crítics en els seus propis supòsits, examinar les seues certeses i adonar-se de quina manera la seua vida ha estat configurada i reconfigurada pel segle en què han viscut. I no en darrer terme, és un monument valuós a una persona remarcable i a la vida que es va proposar de viure. □

Traducció de Gustau Muñoz

L'AVENC
LA REVISTA QUE CAL LLEGIR
LA REVISTA QUE ES FA LLEGIR

L'AVENC
30 - NOVEMBRE 2012 - 6,95 €

ENTREVISTA
Alfredo Pastor
L'economia civil

Porcel i Villalonga
GAMIA FONS

La meua relació amb Catalunya
ERIC J. HOSSELYAN

La nova arquitectura
IGNACIO PARICIO

La fossilització del patrimoni immaterial
JALME AYATS

La mirada d'Antonioni
HIMA MERINO

Riba i Kavallis
SIBINA SARABEC

MARTA VALLVERDÚ

L'agitació cultural dels anys 60

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon
93 245 79 21

Fax
93 265 44 16

Internet
www.lavenc.cat

En format digital
www.quiosc.cat

Wittgenstein i Bloomsbury

Brian McGuinness

«Bloomsbury» és una mena de constructe i «Wittgenstein» tendeix també molt ràpidament a esdevenir-ne un. Ludwig Wittgenstein, pelegrí que feia la travessa de la vida i que no sempre fou el personatge sever i hipercrític tipus *noli me tangere* que ell (i més encara els seus darrers deixebles) presentà al món, s'hi va trobar amb un grup de persones relacionades entre elles de maneres diverses en clubs o per veïnatge. A algunes les tractà només superficialment, mentre que a d'altres arribà a estimar-les o, si més no, a acceptar-les. De fet, pot resultar-nos profitós veure la seua vida com una vasta *Bildungsroman*, una vida –com va qualificar-la en les seues darreres paraules– «meravellosa» de tan rica com fou, al llarg de la qual però mai no va assolir una satisfacció plena, que el posés en la situació de voler dir *Verweile doch, du bist so schön!*,¹ sinó tan sols –com li ocorregué a Faust– al darrer moment.

Un dels grans canvis de la seua vida el portà per primera vegada a Cambridge, i així va entrar en contacte amb Bloomsbury. Havia de prendre una decisió, que trobava extraordinàriament difícil, entre les seues aptituds com a enginyer aeronàutic i la seua capacitat com a pensador. Russell l'ajudà a escollir l'opció que coneixem i sobretot a posar-se en contacte amb el grup dins del qual podia posar en joc lliurement el seu intel·lecte. Per a ell, veure's envoltat per Moore, Keynes, els Strachey i fins i tot els joves Apòstols (aleshores una mena d'extensió a Cambridge del grup de Bloomsbury) fou una experiència del tot nova. La seua família pertanyia a un medi social singularment benestant i integrat dins l'àmbit de l'alta cultura, però no era tan sofisticada intel·lectualment com el nou ambient en el qual ara s'havia instal·lat. Posseïa, és cert, un coneixement de la ciència pràctic i eficient, cosa que el feia impacient davant les vaguetats, però cal dir que la discussió intel·lectual sobre tota mena d'assumptes, amb el plaer que derivava tant de la discussió mateixa com dels resultats que se n'obtenien era (per tot el que sabem) nova per ell. La seua arribada a Cambridge (com la de Sant Agustí a Cartago) el marcà per tota la vida, fins el punt que Cambridge fou també la ciutat on va morir. *Hinc lucem et pocula sacra* és una de les divises d'aquesta

Brian McGuinness ha estat *fellow* del Queen's College d'Oxford i professor de Filosofia a la Universitat de Siena, Itàlia. Fou (amb David Pears) el traductor a l'anglès del *Tractatus Logico-Philosophicus* de Wittgenstein i autor de la important biografia d'aquest filòsof, *Wittgenstein, A Life: Young Ludwig 1889-1921*, de la qual té en preparació el segon volum. El present assaig correspon a la intervenció de McGuinness en un seminari organitzat pel Departament de Metafísica i Teoria del Coneixement de la Universitat de València la primavera de 2012.

Universitat: és *aquí* on trobà la particular combinació de problemes i de mitjans per tractar-los que més l'interessava. Ell era, per descomptat, austríac, i molts aspectes de la vida anglesa l'irritaven; ara bé, si es pren en consideració el conjunt de la seua vida, es veu amb claredat que no acabava d'encaixar amb l'estructura mental característica de l'intel·lectual austro-hongarès.

Pocs mesos després d'arribar, així doncs, ja s'havia integrat en aquesta elit, els membres de la qual donaven per descomptada la seua posició social (de la mateixa manera que, en la meua opinió, ho feia aleshores ell amb la seua), tot i que estaven convençuts de la superioritat dels seus ideals sobre els de l'èxit mundà, que era segons ells allò que es valorava a Oxford. Els *Principia Ethica* de Moore eren la seua Bíblia (és interessant el fet que els *Principia Mathematica* de Russell manllevaren el seu títol del llibre de Moore, i no a l'inrevés) per bé que –segons Russell– havien optat per una vida dedicada al que podríem anomenar el conreu de la sensibilitat. Els més joves tendien també a enamorar-se els uns dels altres. Tenim constància de discussions mantingudes amb membres més antics del cercle, davant els quals Wittgenstein sostenia que les matemàtiques podien millorar el gust de la gent perquè el gust deriva del fet de pensar honestament. Tothom es mostrava contrari a aquesta opinió i potser hi havia, en això, quelcom de característic. En qualsevol cas maldà per allunyar-se de la Societat (els Apòstols), pensant que els seus joves membres «no eren prou madurs. Arribar a ser-ho, requeria de tot un procés tan necessari com indecorós». (Passat el temps, Wittgenstein tornaria a formar-ne part, com a membre *senior*).

Quins eren els seus retrets, més enllà de la immaduresa pròpia dels joves? Era crític amb els *Principia* de Moore, tant per l'estil («Les coses confuses no es fan ni un pèl més clares pel fet de repetir-les») com pel contingut: l'intent de *descriure* la naturalesa del bé. A Wittgenstein no l'interessava cap altra cosa que no fos l'honestedat, res que no fos (com Russell el forçà a reconèixer) ésser un mateix. Els seus impulsos eren fermes però mai no se n'amagava; els principis i aquesta mena de coses no tenien cap sentit per a ell. Considerava intolerables les discussions aferrissades de la Societat, on allò més inconsistent o escandalós trobava partidaris només pel fet que animava la discussió. Hi havia encara una altra cosa: tothom, fins i tot el membres més antics, mancaven del que ell anomenava sentit de la reverència; fins i tot Russell (a qui, en aquell temps encara respectava) era tan filisteu que apreciava els avantatges del seu temps en comparació amb els anteriors. D. H. Lawrence, que mantenia una actitud deliberadament nietzscheana davant el món, se sentia incòmode amb Bloomsbury per raons semblants a les seues.

Quan encara es trobava entre ells, els membres d'aquest grup van esperonar-lo a escriure la seua primera obra, en cert sentit la més gran. Havia d'esmenar la lògica de Russell, discutir la noció de probabilitat de Keynes en dos o tres paràgrafs, mostrar que l'ètica –territori de Moore– no podia consistir de cap manera en un conjunt de proposicions. I potser era això el que esperaven d'ell: com digué Russell a la germana de Wittgenstein «esperaven que fos ell qui donés el proper gran pas en filosofia». Després de la guerra (com digué C. D. Broad) els feia feliços «de ballar al ritme sincopat

de la flauta de Herr Wittgenstein». Tingueren moltes altres maneres d'ajudar-lo: el fet mateix d'acceptar-lo n'era ja una bona mostra. Una altra fou que «obtingué del cel tot allò que desitjava: un company», un del seu cercle, encara que no ho fos del tot, a qui va dedicar l'obra esmentada.

L'*Abhandlung* original, l'acabament de la qual anuncià a Russell el 1915, fou el resultat d'aquest període de Cambridge; però les addicions que hi feu en 1916-18 (els passatges sobre Déu, la llibertat i allò místic) prengueren forma més aviat durant les dues fases següents de la seua vida. La religió de Tolstoi el captivà durant la guerra i el cercle dels joves deixebles de Kraus i Loos amb què es trobà a Olmütz fou un estímul perquè digués allò que anteriorment i, segons pensava, de manera necessària, havia deixat sense dir. Russell quedà fortament impressionat pel misticisme que això comportava, sent el cas que pel que fa a la religió, el més mínim indicatiu hauria estat prou per excloure'l de les reunions de Bloomsbury. «Hem perdut en Tom», fou el comentari de Virginia Woolf davant la conversió de T. S. Eliot.

I tanmateix fou a Bloomsbury on retornà Wittgenstein després d'un nou avatar, d'un altre període de solitud com el que va passar a Noruega: ara era un mestre d'escola, a qui de tant en tant visitaven els amics. Un d'aquests amics fou Frank Ramsey, qui el va convèncer per parlar de filosofia i el primer a suggerir-li la idea de fer un viatge a Anglaterra, que finançaria Keynes. Tot això s'esdevindria el 1925 dins l'entrellat de relacions intel·lectuals i personals típiques de Bloomsbury. Keynes s'acabava de casar amb l'adorable tot i que excèntrica Lydia: de fet aquells dies haurien

d'haver estat els de la seua lluna de mel. Ramsey, al seu torn, es trobava en vespres del seu casament però hagué de deixar la seua promesa i traslladar-se a Sussex per tal que Wittgenstein tingués amb qui parlar. Keynes i la seua esposa havien quedat compromesos a organitzar la reunió i Virginia i Leonard Woolf, que vivien a prop, no deixaren d'anar-hi. *Noctes cenaequae deum!* Sabem el tipus de coses que pogueren ocórrer per reunions semblants: les *boutades* de Lydia que els de Bloomsbury es prenien al peu de la lletra, Wittgenstein enutjat quan, en comptes de ser reconegut com la veu dominant en la conversa, veia com es canviava alegrement de tema, les llargues passejades amb Ramsey, una ocasió per debatre sobre la psicoanàlisi. (El debat aferrissat és un fet provat; que el tema fos aquest, una conjectura.) Una vegada, pel que sabem –i voldríem creure que no fou en aquella avinentesa–, Wittgenstein arribà a fer plorar Lydia. En qualsevol cas, el retorn a Cambridge i a la filosofia va quedar ajornat

Hi hagué dos nous avatars, ambdós mereixedors de consideració independent: la construcció de la casa de la Kundmannngasse (en cert sentit un retorn a les preocupacions del cercle d'Olmütz) s'alternava amb les primeres i informals sessions de debat amb membres escollits del Cercle de Viena. Però per moltes raons, que podem conjecturar fàcilment, Viena no era el lloc més adient per al seu treball: en aquesta ciutat mai no deixaria de ser una altra cosa que un ric desficiós (sempre que no es tingués en compte que s'havia desfet de tots els seus diners fins el punt que havia passat a ser una càrrega per a la seua pròpia família). Calia, doncs, pensar en Cambridge i allà és on tornaria els

primers dies de 1929, aquell Cambridge de Frances Cornford, el Cambridge poblat per aquells «homes que acudien a fer les seues classes amb les togues inflades pel vent».

«Déu ha arribat», escrigué Keynes a Lydia; i és que, de fet, des del primer moment Wittgenstein s'havia ensenyorit de les seues vides. Inicialment es va instal·lar en una habitació per a invitats del King's College i després –oblidades les disputes– passà a viure amb Ramsey (en ambdós casos per més temps del raonable). El van allotjar a casa de Maurice Dobb, mentor del grup de joves Apòstols d'esquerres d'aquella època, on reprengué la vida que portava setze anys abans, sobtat ell mateix per la naturalitat amb què pogué fer-ho. De la mateixa manera, les seues diferències amb Moore van quedar fàcilment superades; fou tot plegat un període es diria que de gràcia, en el qual Wittgenstein tingué ben poques dificultats per a desplegar el seu gran encant personal. Les seues discussions amb Ramsey eren tot un plaer: «Són com una mena d'esport vigoritzant on, segons crec, hi domina la millor disposició d'ànim. Tenen alguna cosa d'eròtic i cavallerós. Aquestes converses han estat extraordinàriament encoratjadores per al meu pensament.» (Potser pensava en el que era en un *altre sentit* quan afegia: «En ciència [la *Wissenschaft* alemanya, mai no n'hauria dit *scholarship* o saber acadèmic] només m'agrada sortir a passejar pel meu compte».)

Podem imaginar els temes d'aquestes discussions (interrompudes un any després per la malaltia i mort de Ramsey): l'espai visual, els fonaments (si n'hi havia) de la física i la matemàtica, i coses semblants sempre, però, de naturalesa tècnica. Més en la línia del lligam amb Bloomsbury fou el retorn formal a la Societat (els Apòstols)

i el seu interès per les activitats literàries, teatrals i musicals que duïen a terme els joves, sobretot els privilegiats –«tots aquells Wykehamistes», com els descriu Leavis amb desdeny. S'emportava Dadie Rylands a passejar pel jardí del King's College explicant-li com s'havia de representar Shakespeare; analitzava els símbols continguts als poemes del cercle de William Empson; criticava les interpretacions de música vocal de John Hare (després Lord Listowel) i feia comentaris sobre la pintura de Julian Trevelyan.

Alguna cosa –i probablement més d'una– el va canviar. Probablement les seues opinions no rebien tota l'atenció que segons ell mereixien. Rylands somreia davant els consells que li'n donava, Julian Bell escrigué una epístola poètica, adreçada a Braithwaite, en què es queixava de l'hegemonia cultural que Wittgenstein s'atribuïa. El menyspreu que John Cornford va manifestar pels seus professors podia haver estat adreçat a Wittgenstein, car si més no aquest se'n va sentir al·ludit. En el terreny de la política, no diferia gaire d'ells, donat que es mantenia ferm en les seues simpaties per l'esquerra. No s'oposà a la idea del seu gran amic Skinner d'anar a combatre a la Guerra Civil espanyola. Tres dels quatre voluntaris de Cambridge morts en aquesta guerra havien estat alumnes seus i el quart fou el mateix John Cornford, el deixeble frustrat adès esmentat. Tanmateix Wittgenstein començà a trobar amics i deixebles en cercles menys privilegiats i més seriosos, interessats en primera instància per la seua carrera acadèmica. Cal esmentar King, Lee i Townsend, que van publicar els apunts que prengueren de les seues conferències; el cercle entorn de Skinner i, particularment, Drury, Smythies i Rhees, que van romandre en estreta relació amb ell fins el

darrer moment. Cada un d'aquests grups mereix consideració a part, cap d'ells però no pot posar-se en connexió ni que siga remota amb Bloomsbury. Nogensmenys estaven preparats per fer-se càrrec de la difícil tasca del deixeble: havien d'assimilar correctament l'essencial i a la vegada estar en disposició de manifestar el seu desacord amb Wittgenstein si era el cas, però per damunt de tot no podien «jugar» amb les idees, ni de fet amb gaires coses més.

A mesura que la guerra s'agreuava (sobretot arran de la invasió de Rússia) i havent mort Skinner, Wittgenstein inicià un nou període de la seua vida: deixà Cambridge per treballar com auxiliar en un hospital. Per descomptat, la seua presència no va passar inadvertida gaire temps: ben aviat ja aconsellava els metges sobre com havien de dur a terme la seua recerca, però feia la vida de qualsevol ciutadà de la seua edat en aquelles circumstàncies, de la mateixa manera que durant la Primera Guerra havia volgut ser un simple soldat exposat a les més grans privacions i perills. Ara feia amistat (no hi ha cap raó per pensar que ho fes sinó de manera del tot desinteressada) amb soldats amb els quals havia de tractar per una o altra raó.

Per suposat va conservar les seues relacions intel·lectuals i els seus alumnes, velles glòries del Trinity d'abans de la Primera Guerra i una petita i escollida colla de col·legues de Cambridge, però sobretot els cercles dels anys trenta que he esmentat (els seus membres consideraven que ells mateixos formaven part de cercles) i, finalment, els que van ser els seus darrers deixebles. Aquell fou per a Gran Bretanya un període difícil des del punt de vista moral. Molts encara se sentien distants dels governs que havien donat lloc a la guerra i en alguns cer-

cles hi havia un fort malestar per la manera en què es dirigia la guerra i l'ús que s'hi feia de la propaganda. Fou un període en el qual un militant del Partit –no calia especificar de quin partit– gaudia, pel simple fet de ser-ho, d'una alta valoració. Els seus deixebles d'aquesta època tenien aquesta mena de preocupacions. Per als més convencionals, com ara el seu nebot una mica fatxenda, aquests deixebles semblaven «una colla de pirats» expressió que al·ludia a l'honestedat esforçada amb què tractaven tots i cadascun dels problemes que es plantejaven. De cap manera pertanyien a Bloomsbury: dos o tres d'ells fins i tot eren creients; de fet, un sacerdot fou cridat al funeral de Wittgenstein, cosa que sobtà considerablement Moore.

Fins i tot Ben Richards, amic íntim de Wittgenstein al final de la seua vida, i membre d'aquella gran família de Cambridge que al seu dia va acollir tant a Wittgenstein com a Joan Bevan, en casa de la qual morí, procedia d'un món privilegiat i opulent semblant a aquell al qual el mateix Wittgenstein havia deixat de banda. Ja sabem que havia optat per evitar els grans salons i fins i tot no s'estava d'exagerar còmicament la complaença amb què alguns es prenién una copa de sherry. Al mateix temps sempre fou conscient del que devia al seu propi medi social. Aquesta fou una de les contradiccions presents en ell de manera permanent. A la seua antiga promesa –de pas per Anglaterra– li va dir que «li complauria veure-la en la mesura que hagués deixat de ser una senyora» («eine Dame»), encara que ell mateix no pogués concebre les seues germanes sinó com «senyores».

Les seues relacions amb Bloomsbury són part de la història d'aquesta lluita amb ell mateix i el seu medi social de procedència però són també part d'una història en la

qual s'incorpora a grups o fa amics amb el deliberat propòsit de canviar-los, de la mateixa manera que planteja problemes i es fa preguntes amb la finalitat d'anar-hi més enllà. Estava sempre disposat a aprendre coses noves, puix que considerava indefugible aprendre sobre un mateix i sobre la vida per tal que valgués la pena viure-la. D'això n'estava convençut, i encoratjava els seus joves amics dels anys trenta a veure-ho de la mateixa manera. Una guerra, una separació, una humiliació, la més insignificant de les pròpies accions, tot eren oportunitats per *aprendre*. La seua pròpia consciència d'aquesta tasca i d'aquestes oportunitats era excessivament intensa per a la seua felicitat, per a la consecució d'aquella *Schlichtheit* o senzillesa que era el seu ideal. Ell no podia ser espontani, per molt que era això el que exigia als altres. L'heroi de *Der grüne Heinrich* de Keller restarà, si no impassible, desarmat quan la jove pagesa canta als qui l'envolten les paraules d'Angelus Silesius:

Blüh auf, gefrorener Christ, der Mai ist vor der Tür!

*Du bleibest ewig tot, blühst du nicht jetzt und hier.*²

Hom pot imaginar aquestes paraules adreçades al mateix Wittgenstein. Així fou com s'allunyà de la seua promesa (n'havia parlat en aquests termes a Bloomsbury) en un moment crític, «per tal que no ocorregués quelcom terrible». Fou un moment de pèrdua de felicitat i de renúncia com els que tan bé descriu Tolstoi. No deixa de ser curiós el fet que Paul Engelmann, l'amic de Wittgenstein, en una novel·la autobiogràfi-

ca, descriu una situació semblant en la qual ell mateix seria el protagonista. Més tard encara –massa tard, de fet–, Wittgenstein veié que ell no havia estat a l'altura de la simplicitat i l'amor del seu amic Skinner. Si les coses milloraren al final només podem conjecturar-ho. Les cartes dels seus darrers divuit mesos proporcionen indicis d'una llarga preparació per a la mort (per part d'ell, que havia dit que «la mort no és un esdeveniment de la vida»). L'esperava: que arribés en un any era millor que no que ho fes en cinc. N'hi havia prou de treballar calladament: la seua millor obra ja era feta. Cap nova etapa s'obria al seu davant. Estava en pau amb els seus amics, amb la seua família i, potser, amb ell mateix. □

Traducció de Vicent Raga Pujol

1. «Instant, aturat, ets tan bell!» Aquestes paraules de Faust suposen, donats els termes de seua juguesca amb Mefistòfil, la resolució del pacte acordat entre ells. [Versió anglesa de T. Carlyle: «Ah still delay, thou art so fair!»; la trad. catalana ací emprada és de Jaume Ortola].
2. «Floreix, floreix, gèlida ànima! / Maig és davant la teua porta!
/ Si no hi floreixes avui, / morta seràs per sempre més.» Aquests versos es troben a la IV part del capítol 2 de l'obra esmentada. [L'autor afegeix a l'original la versió anglesa de J. E. C. Fritch: «O blossom, blossom frozen soul! / Mai is abroad before thy door. / If thou dost blossom not today, / Then art thou dead for evermore.»]

Crisi i perspectives de l'economia espanyola

Antoni Espasa

EL PUNT DE PARTIDA:
L'ECONOMIA ESPANYOLA
EL 2008

L'any 2008 començà una crisi financera que aviat donaria pas a una crisi creditícia que reduí la producció i paralizà la demanda. Tot plegat va generar la crisi més gran d'ençà de 1929. Això fou resultat en bona part de les males pràctiques i d'una certa corrupció del que es considerava l'elit financera internacional, a les qual cal afegir la ineptitud o abandonament de responsabilitats de les entitats reguladores i de les agències de qualificació, l'establiment erroni d'objectius i *bonus* per resultats a curt termini i la manca tant d'institucions internacionals adequades per a la regulació i control financers —encara no en tenim— com de la voluntat política de crear-les. La doctrina Greenspan segons la qual els mercats s'autoregulen era ingènua i del

tot inadequada en una situació en què era evident que les institucions bancàries aspiraven a la maximització de beneficis a curt termini i que estava molt llunyà el moment en el qual podrien assolir l'autoregulació.

La intensitat i durada de la crisi varia segons països. Certament, en una crisi creditícia les economies més afectades són les més endeutades, perquè no disposen de l'estalvi necessari per a desenvolupar plans productius que siguen competitius davant una nova situació d'enorme dificultat per accedir al crèdit. Aquest era el cas de l'economia espanyola, on el volum global del crèdit públic i privat a institucions no financeres era quasi tres vegades el PIB. La dificultat o la impossibilitat d'accedir al crèdit s'accentuà en aquells països que tenien un sector de la construcció en forta expansió basada en la facilitat de crèdit a tipus d'interès real negatius i en l'expectativa d'un preu creixent dels immobles. Vet ací clarament el que ha estat el cas espanyol, en el qual han aparegut també importants casos de corrupció al sector immobiliari.

Ara som conscients que aquesta situació s'hauria d'haver tallat anys abans del començament de la crisi. Són moltes les causes que feren possible, i fins i tot impulsaren, aquesta situació d'endeutament exorbitant. La primera n'és que el sistema financer no avaluà els riscos dels préstecs immobiliaris,

Antoni Espasa (València, 1945) és catedràtic de Fonaments d'Anàlisi Econòmica [Econometria] a la Universitat Carles III de Madrid, i un reconegut analista de la conjuntura macroeconòmica. Cal remarcar que aquest article fou enllestit el 3 de juliol de 2012. Els esdeveniments certament s'han accelerat en el marc d'una crisi que s'agreuja (també per les polítiques practacades) però l'anàlisi que presenta ací, des de la seua perspectiva, manté plena vigència.

ni exercí una política interna de control d'aquests préstecs. En part hom pensava que la demanda tenia una fortalesa derivada de la immigració, els canvis de l'estructura familiar, la preferència per l'adquisició de segones residències, i l'empenta de la demanda exterior interessada en immobles en una economia desenvolupada amb condicions objectives paleses per a una segona residència. Tot això és cert, però no s'avaluà com cal el fet que al costat d'aquests factors afavoridors de la demanda hi havia també un fort component de demanda d'immobles com a actius on col·locar l'estalvi i també una demanda merament especulativa derivada de l'espiral de preus existent. Aquest darrer tipus de demanda augmentà fora mida i no es tingué en compte que, per la seua naturalesa, aquesta demanda s'esvaeix així que l'enorme flux de crèdit que la sosté desapareix.

El Banc d'Espanya no va exercir tampoc la supervisió que pertocava i no va exigir a les entitats bancàries que fessen les provisions que la situació creditícia explosiva aconsellava o que valorassen els immobles a preus que podrien ser d'equilibri a mitjà termini. Els agents econòmics tampoc no van restringir el seu endeutament al veure que els preus augmentaven de manera generalitzada i que tenien una facilitat quasi il·limitada de crèdit a uns tipus d'interès reals que sovint eren negatius. De fet, aquesta situació de colossal bombolla immobiliària a Espanya i en algun altre país de la Unió Monetària Europea no va preocupar tampoc gens ni mica el Banc Central Europeu (BCE), perquè el seu objectiu és l'estabilitat de preus al conjunt de l'economia de l'eurozona i la seguretat en el funcionament del sistema bancari global. Tanmateix, davant

l'absència d'un sistema generalitzat de garanties en el sector financer a nivell europeu i la inexistència d'un controlador únic, un perill com aquest, que era imminent en països concrets, és evident que podia posar en perill l'estabilitat de tot el sistema financer de l'eurozona. Com finalment s'ha esdevingut i veiem que passa a hores d'ara. Aquesta vigilància sí que es pot considerar que era una tasca que el BCE hauria d'haver dut a terme, davant una situació de tipus d'interès reals negatius en diversos països, una situació en la qual els bancs espanyols —entre d'altres— eren finançats en bona part per bancs d'altres països de l'eurozona, on tampoc s'estaven controlant com calia els riscos inherents als crèdits atorgats.

Una característica força singular de la crisi actual és que la contracció extremadament greu del crèdit s'ha esdevingut en un context de globalització i de fort impacte tecnològic amb les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC). Ambdós factors empentaven amb força cap a una competència més intensa i pressionaven, ja d'ençà d'uns quants anys, en el sentit de la necessitat de canvis importants en les economies nacionals, obligant a estructurar els seus sistemes econòmics sobre una base de més gran productivitat que es pogués traduir en una superior competitivitat a nivell internacional. Això volia dir canvis en les economies nacionals, uns canvis que es duïen a terme a velocitats diferents segons països. Els qui registraven un fort creixement econòmic amb una base excessiva en el sector de la construcció, foren els menys motivats a introduir canvis estructurals i on el capital tenia menys incentius per a cercar plans de negoci en nous productes basats en la innovació, la tecnologia, en una

organització més eficient de la producció i en l'eixamplament de mercats i xarxes de distribució, sobretot al sud-est asiàtic. Aquesta fou la situació de l'economia espanyola, en la qual els ciutadans, especialment els joves, tampoc no se sentien pressionats per engegar plans de formació centrats en les noves tecnologies. Una primera conclusió és que la crisi econòmica a Espanya no se centra en el sector de la construcció, ni ve determinada exclusivament per aquest, sinó que es va gestar durant anys en molts sectors productius i va esclatar amb tota cruessa arran de la crisi financera i creditícia internacional.

L'AGREUJAMENT ACTUAL DE LA CRISI

Posteriorment a 2008 el deute públic grec va desencadenar un problema sense precedents sobre els deutes sobirans de diversos països de l'eurozona, que ha agreujat la crisi en què es trobaven aquests països. A Espanya el percentatge del deute públic sobre el PIB continua sent inferior a la mitjana de l'eurozona, però l'endeutament del sector financer era i és molt alt. El problema se centrava bàsicament, però no exclusivament, en les caixes d'estalvi, que havien estat estretament lligades als crèdits immobiliaris i havien mantingut una forta servitud envers els poders polítics locals en la concessió de crèdits. Arran de les recents eleccions gregues es planteja, tant si s'admet públicament com si no, l'eixida de Grècia de l'euro (de fet ja se n'ha encunyat el terme: *Grexita*), però això dóna a entendre que d'altres eixides són possibles i que, en aquesta direcció, podríem trobar-nos

amb una eurozona limitada als països del nord d'Europa. D'altres alternatives per solucionar el problema grec passarien per una renegociació més o menys profunda, que tanmateix només podria implicar una modificació relativament suau dels termes actuals per tal que l'acord fos acceptable per Alemanya i també per l'FMI. La negociació del problema grec serà llarga i això fa que els inversors estrangers augmenten la seua desconfiança envers el sistema financer espanyol, que és a hores d'ara el que presenta problemes més greus a l'eurozona.

Malauradament, del sistema financer espanyol no se'n tenia una idea clara i fiable quant a la seua situació real. D'aquest problema també en són responsables les autoritats polítiques i econòmiques espanyoles dels darrers anys. La idea que predominava era que ajornar el coneixement real del sistema bancari volia dir guanyar temps per resoldre'n els problemes, però no es comptava que la crisi podia desembocar en una situació en la qual no es pogués preveure el seu final. I això és el que ha passat, al capdavant. Ara som conscients que com més d'hora s'hagués conegut de manera exacta la situació del sistema bancari, millor. En aquestes circumstàncies, tot i que s'han avançat els plans per al rescat del sistema financer espanyol, no s'ha resolt la incertesa que plana quant al seu futur entre els inversors estrangers. D'entrada perquè els beneficis del rescat dependran de com es concediran els préstecs a les institucions bancàries que els sol·liciten i de la gestió que en faran les entitats. Per això seria tan important la regulació d'aquests crèdits i la supervisió interna de les entitats financeres que els rebran. L'experiència dels darrers anys no és gens positiva. El cas Bankia ha

estat comentat a bastament als mitjans de comunicació i als principals centres econòmics internacionals.

En aquest punt, malauradament, no s'ha generat a Espanya una cultura d'exigir responsabilitats que ara convindria tenir implantada i assumida, per a generar confiança en els nostres creditors i que no fos necessària la supervisió estrangera. En qualsevol cas ja s'ha resolt que el rescat bancari espanyol serà supervisat pel BCE, la qual cosa implica que el parlament espanyol no podrà convocar perquè hi compareguin les autoritats del BCE per tal que expliquen les seues decisions en qüestions com ara reduccions de plantilla, liquidació d'entitats financeres, etc.

També augmenta la incertesa el fet que no es coneixen encara les condicions del rescat quant a tipus i sobretot pel que fa als terminis de la devolució dels crèdits que es donaran a bancs i caixes. Encara sort que s'ha aclarit que els crèdits del rescat no tindran qualificació de preferents.

Un fet favorable és que s'han pres mesures per desfer el que s'ha anomenat el *bucle maleït*, que afectà també Irlanda al seu moment. Quan ens trobem amb aquest bucle, de primer sembla necessari rescatar el sistema bancari d'un país, però això no es fa directament sinó atorgant crèdit a una institució pública –entre nosaltres, el FROB– perquè el passe als bancs que el necessiten. Aquest crèdit esdevé llavors deute públic, el qual augmenta de cop i volta (en el cas d'Espanya uns 10 punts percentuals del PIB si se'n demanava el màxim possible de 100.000 milions d'euros), amb la qual cosa la confiança en aquest deute públic es redueix de manera considerable. Els bancs nacionals tenen als seus actius quantitats ingents de deute nacional que ara es valorarà

força menys, amb la qual cosa la necessitat de fons per a rescatar el sistema financer augmenta. L'espiral que es genera d'aquesta manera només es pot resoldre a través del rescat europeu de l'economia.

Així doncs a Espanya, igual que passà abans en el cas d'Irlanda, el rescat del sistema financer a través de deute sobirà hauria determinat en un termini no gaire llunyà la necessitat de rescatar l'economia en el seu conjunt. L'única forma d'evitar-ho, si més no ara com ara, ha estat d'establir que el Mecanisme Europeu d'Estabilitat (*European Stability Mechanism*, ESM) funcione com a mecanisme permanent d'un fons de rescat per fornir directament diners als bancs. Ara bé, això exigeix la creació prèvia d'un supervisor bancari europeu únic, que seria el BCE. Però la implantació de tot aquest mecanisme que permetrà l'ajuda directa als bancs serà llarga i una mica complicada. La cancellera Angela Merkel ja ha avisat que en la seua creació els 27 estats de la UE tenen dret de veto.

D'altra banda, l'ESM ha d'atendre també les necessitats financeres de Grècia, Portugal i Irlanda, amb la qual cosa el fons de què disposa no sembla suficient, sobretot si es planteja que podria comprar deute italià. Per tot plegat, puix que no se li ha atorgat a l'ESM la condició d'entitat financera, es possible que no tinga fons suficients. I sense la seua ajuda en la quantitat que el sistema financer necessita, aquest hauria de ser rescatat amb deute públic, i llavors s'entraria en el bucle maleït que fins ara s'ha pogut defugir. Cal tenir present, a més, que l'ESM fou aprovat en els seus termes actuals, i qualssevol canvis que s'hi facen hauran de ser aprovats en tot cas pel Bundestag alemany. Tampoc no s'ha decidit encara si la supervisió afectarà tots els bancs o només

els grans i, sobretot, si el Regne Unit resta fora d'aquesta supervisió.

Fet i fet es pot dir que s'ha aconseguit, ara com ara, el trencament del bucle ma-leït –deute bancari/deute públic– però la implementació de l'ajut directe a les entitats financeres no es farà fins l'any vinent, en condicions que, com s'ha apuntat, encara es desconeixen i que són incertes. Durant el període de transició hi haurà incertesa i tampoc no està clar si l'ESM comptarà amb suficients diners. Per tot això es pot dir que l'amenaça que l'economia espanyola haja de ser rescatada no s'ha esvaït encara plenament.

Un factor cabdal en aquest context és la incertesa que hi ha en diversos països de l'eurozona, fonamentalment Alemanya, sobre si els interessa o no l'euro, que en tot cas implicaria una nova constitució europea en la qual hi hauria una certa estructura fiscal central, així com una integració bancària més estreta que ha d'incloure un supervisor únic, un sistema de garantia de dipòsits únic i un fons únic de rescat finançat per les institucions bancàries mateixes. Això és molt difícil d'assolir, sobretot pel fet que una nova constitució afectaria també països de la UE que no pertanyen a l'eurozona. L'escepticisme envers l'euro està molt estès a Alemanya, si més no, entre els polítics, els economistes i els ciutadans en general. La decisió final, en un sentit o altre, mai no podrà ser ràpida i probablement trigarà un parell d'anys a ser presa, la qual cosa crea més incertesa sobre el sistema, i perjudica especialment economies en procés de rescat, total o parcial, com l'espanyola.

Tot això fa palès que no podem avaluar de forma relativament segura quin serà el suport a la nostra economia per part de l'eurozona ni, encara menys, en quins

termes s'acordarà aquest suport, que seran necessàriament molt durs i comportaran pèrdues importants de sobirania. No seran donacions, sinó suports amb fortes condicions que asseguraran els països creditors que cobraran els seus deutes. En aquesta mena d'acords les condicions les fixa el creditor, no pas el deutor. Com es pot llegir al document de presentació del grup Delors-Schmidt sobre el deute públic europeu, hi ha un principi bàsic segons el qual «la sobirania s'acaba quan s'esgota la solvència».

La crisi actual, sobretot en països com Espanya, es desenvolupa de manera que en les expectatives sobre el futur es manté ferm el fantasma de la seua continuïtat. D'altra banda, dins de cada país els efectes en són molt diferents segons sectors de la població i es registra un augment notori de la desigualtat, que podria donar peu a un esclat de contestació social que fins ara gairebé no ha aflorat. Però en aquest punt el futur és incert. Com veurem més avant, per a la sortida de la crisi caldrà una unió social forta que difícilment s'assolirà si no es desenvolupa una cultura d'exigència de responsabilitats. La manca d'equitat en el repartiment dels costos de la crisi entre els ciutadans genera descontentament i irritació entre els qui més la pateixen sense ser-ne causants. Una mesura que sembla indefugible per tal de pal·liar la crispació social hi és l'establiment del principi d'exigència de responsabilitats, no només per comportaments corruptes, sinó també per males pràctiques de gestió que després causen enormes costos socials. La implantació social d'aquest principi contribuiria també a augmentar la nostra credibilitat davant els inversors estrangers.

QUINES PERSPECTIVES
DE CREIXEMENT
A CURT TERMINI
TÉ L'ECONOMIA ESPANYOLA?

Les perspectives de creixement dependran molt de les polítiques restrictives aplicades, de les reformes que hom pugui introduir —que a curt termini tendiran a augmentar l'atur— i de l'amplitud del rescat que pot necessitar l'economia espanyola i de les condicions que l'acompanyen. Suposant que la situació actual no es deteriora de manera significativa, que en un termini no massa llarg els tipus del deute es redueixen i que es permet a Espanya una desviació sobre els objectius de dèficit per a 2012 i 2013, hom pot predir una taxa de decreixement anual mitjà de l'1,5% (+/- 1,2) per 2012. Una taxa anual mitjana com aquesta és una mitjana ponderada de les taxes trimestrals corresponents als trimestres de l'any en curs i l'anterior. Per tant una visió més actualitzada del creixement o decreixement econòmic s'obté seguint les taxes trimestrals, és a dir, les taxes corresponents a variacions d'un trimestre respecte de l'anterior. El primer trimestre de 2012 el decreixement del PIB fou del 0,3% i s'espera que augmentarà en magnitud fins un 0,8% de mitjana al segon semestre. Per a 2013 s'espera que les taxes trimestrals passaran a ser positives, però quasi a zero, amb un valor mitjà de 0,1%. Amb això per a la mitjana anual de 2013 es preveu un decreixement del 0,9% (+/- 1,7). En taxes anuals mitjanes els creixements no s'esperen fins 2014, que podria ser un any de transició fins assolir un creixement més sostingut els anys posteriors. Si aquest creixement fos de l'1,8%, no seria fins el començament de 2017 que es recuperaria el nivell de PIB en termes reals que es va

assolir en el màxim històric anterior a final de 2007. És a dir, es pot pensar que l'economia espanyola trigarà un decenni a assolir la seua renda anterior a la crisi.

Alhora es registraran diferències importants entre comunitats autònomes. Així, per bé que el 2012 s'espera que totes experimentaran caigudes importants en el seu PIB, aquestes se situaran entre el 0,7% i el 3,3% en taxes anuals mitjanes. En 2013 també n'hi haurà grans diferències. Totes les comunitats registraran taxes de decreixement anuals mitjanes entre el 0,2% i el 2,6%, però mentre que en dotze comunitats totes les taxes trimestrals seran ja positives, a l'igual que en l'economia espanyola, n'hi haurà cinc comunitats en les quals aquestes taxes seran negatives almenys en tres trimestres. Les Illes Balears, Canàries, Catalunya, Euskadi, Madrid, Múrcia, Navarra i La Rioja tindran, en el global dels dos anys, un decreixement inferior al de l'economia espanyola.

És important esclarir les contribucions de les demandes interna i exterior al decreixement/creixement del PIB a Espanya. Certament, la demanda externa mitigarà la caiguda del PIB en 2,7 i 1,8 punts percentuals en les taxes anuals esmentades per 2012 i 2013. Les eixides de crisis anteriors han vingut sempre de la mà d'una empenta de la demanda exterior neta afavorida per una devaluació important. Ja s'ha dit que la recessió s'apaivaga a Espanya en part gràcies a l'aportació positiva de la demanda exterior. Hi ha contribuït, sens dubte, l'activitat d'empreses que sí que s'havien preparat abans de la crisi per a fer front als reptes de la globalització i les noves tecnologies. Però no és ben bé prou. S'ha d'estendre al conjunt de l'economia. L'única manera d'aconseguir-ho és augmentar la competitivitat, de

manera que les empreses puguen orientar-se molt més cap a l'exportació i l'obertura de nous mercats. La complaença que ha existit en bona part del teixit empresarial durant aquests anys d'endeutament i gran facilitat de crèdit s'ha de transformar en una acció agressiva per guanyar competitivitat, premissa per assolir una quota més gran de mercat a nivell internacional.

LA COMPETITIVITAT

Una mesura de competitivitat és el cost laboral per unitat de producte, que al seu torn és el quocient entre el salari mitjà i la productivitat –quantitat de producció per treballador. L'augment de la competitivitat rau, doncs, a augmentar la productivitat de manera urgent, en una magnitud considerable i en tot el teixit empresarial. Aquesta és l'única recepta segura per eixir de la crisi. Durant molts anys l'economia espanyola havia perdut competitivitat. Ara s'imposa un canvi de tendència. Els augments de productivitat exigeixen sovint reconversions i canvis en els sistemes de producció de les empreses. Tot plegat és costós i demana un finançament extern a les empreses considerable. I ara aquest finançament pràcticament és inexistent. En experiència passades –reconversió de la mineria, la siderúrgia, la construcció naval, etc.– es va fer amb suport públic. Però ara no hi ha diners per això, almenys de moment. L'eixida de la crisi s'ha de llaurar des de l'interior i és molt important que els agents econòmics ho entenguin. Qualsevol suport exterior serà benvingut, és clar, però l'eixida de la crisi passa per reestructurar un sistema productiu que ha de ser més competitiu. Això serà llarg i costós, però com més aviat ens hi

posem, com a societat, més aviat arribaran els beneficis.

L'augment de competitivitat de l'economia espanyola ha de ser ràpid. Si les millores en productivitat s'alenteixen, un índex més alt de competitivitat només es podria aconseguir a través d'una caiguda del salari mitjà. És a dir, sense possibilitat de devaluació, que en altres crisis venia a través del tipus de canvi, en aquesta la manca d'augments de productivitat hauria de compensar-se mitjançant una devaluació directa de les rendes.

La productivitat és un concepte d'ample espectre. Així, s'obtenen augments de productivitat amb millores en la qualitat i disseny del producte, amb serveis d'assistència postvenda, amb millors xarxes de comercialització, etc., sempre que amb tot això hom pugui augmentar el preu més que els costos necessaris per a promoure totes aquestes millores.

El finançament dels canvis cap a un sistema productiu més competitiu i obert a l'exportació haurà de basar-se, almenys inicialment, en estalvi de les empreses per tal de finançar una primera fase de reconversió, la qual menaria a augments de beneficis que podrien reinvertir-se en reconversions posteriors. Al mateix temps, el govern central i el Banc d'Espanya haurien d'obligar les institucions financeres que acudeixen al fons de rescat a presentar periòdicament una cartera en creixement de crèdits sanejats.

LA DESPESA PÚBLICA I EL DÈFICIT

A més d'aquest plantejament –és a dir, que la recuperació econòmica vindrà d'una acció empresarial més competitiva i d'una

més gran presència exterior de les empreses-, és indefugible equilibrar la situació fiscal i de deute públic. El problema actual de fort dèficit públic prové d'una política fiscal en el període de creixement econòmic basada en augmentar les despeses corrents en funció d'uns ingressos molt alts –derivats del creixement econòmic i d'impostos progressius. Una part important d'aquests ingressos era clarament transitòria, mentre que les despeses corrents, un cop introduïdes al sistema, són molt difícil de reduir puix que afecten les millores en el benestar social implantades als anys de bonança corresponents a la part alta del cycle econòmic, sense tenir en compte que en la part baixa el seu finançament estaria en perill. El que va passar aquells anys es resumeix a la perfecció si es té present l'evolució de la despesa pública, que va augmentar molt per damunt d'una certa mesura de PIB potencial. Més enllà del criteri de mesura de creixement de PIB relativament estable emprat, la conclusió és la mateixa: la despesa pública es va estructurar per a una època de creixement econòmic alt i de creixement encara més gran dels impostos, derivat del disseny progressiu d'aquests. Això posa de manifest que els pressupostos públics han de ser plurianuals i potser supervisats per un organisme autònom independent de l'executiu. Potser hom podria fins i tot pensar en una elecció democràtica del president d'aquest organisme.

Ara es planteja com es podrà finançar el nivell de benestar social anterior sense superar un nivell de dèficit del 3% del PIB, els anys en què el PIB decreix o passa a créixer només moderadament. Les mesures per aconseguir-ho passen per augmentar molt els impostos, perquè el sistema progressiu els redueix en una mesura més gran que la

caiguda del PIB, o reestructurar la despesa pública per fer-la molt més eficient. Guany importants d'eficiència en la despesa pública exigeixen una reforma de l'administració pública, que implicaria no tan sols una coordinació apreciable de les diferents administracions, sinó sobretot la implantació –principalment en l'administració central, però també en les autonòmiques i locals– d'un sistema operatiu basat en objectius amb indicadors quantitius per avaluar-ne el compliment. També cal que les grans decisions sobre reformes estructurals siguin en bona part determinades per criteris tècnics la validesa dels quals estiga consensuada a nivell internacional, i molt menys per criteris polítics, que sovint en el passat amb sigut de nivell local i no necessàriament estatal. Aquests reptes són difícils i exigiran la cooperació ferma de tots els estaments polítics i socials. De fet les serioses dificultats que es plantegen exigeixen també altres reformes estructurals, particularment la de l'educació.

REFORMES ESTRUCTURALS AMBICIOSES I ÀMPLIES. EL CONSENS POLÍTIC I SOCIAL INFORMAT

L'aplicació d'aquestes reformes té com a premissa un consens polític i social molt sòlid. Es pot dir que uns nous *Pactes de la Moncloa* són ara tant o més necessaris que al principi de la democràcia. Cal pactar en temes com les mesures fiscals; les polítiques educativa, d'infraestructures, de transports i comunicacions, d'innovació i tecnologia; la reforma administrativa, etc. Ara bé, no val qualsevol pacte o consens. Cal assegurar-se que el contingut de cada pacte és realment

el millor en el seu àmbit de cara a la millora econòmica i social del país. Això exigeix que els pactes sobre qualsevol tema siguin precedits i orientats per un informe exhaustiu d'experts i investigadors amb recomanacions sobre les alternatives més eficaces. Cal doncs una cultura de pacte, però convé afegir que ha de ser del pacte informat en aquest sentit. És important que els experts i científics tinguen una participació molt més gran que ara a l'hora de plantejar i resoldre els problemes a què s'enfronta la societat.

Aquests pactes han d'involucrar tota la societat en el sentit que s'expliquen adequadament i puguen per tant ser acceptats pels ciutadans. Ací no n'hi ha prou amb una democràcia, necessitem una democràcia que funcione amb una ciutadania que ha tingut accés a informació divulgativa sobre els problemes socio-econòmics i sobre les mesures consensuades i orientades per experts que s'han de prendre. Aquest suport social a les mesures per sortir de la crisi pot ser decisiu per tal que les mesures puguen ser aplicades de manera reeixida.

Potser encara no es percep suficientment la necessitat de la cultura i la realització del pacte social informat, però com més aviat s'obri pas més gran en serà l'efecte benèfic. Una raó, entre altres, és que una societat que actue segons aquests criteris generarà una credibilitat molt més alta en els agents externs dels quals depèn ara com ara l'accés al crèdit. Si tot plegat es considera complex i difícil d'assolir en una societat com l'espanyola i s'exclou com a opció, no hi ha dubte que l'alternativa que hi resta –procedir sense pacte– serà molt més penosa i llarga. □

Col·lecció Assaig

23. *La vida, el temps, el món: sis dies de conversa amb Joan F. Mira*
PERE ANTONI PONS
24. *Els mercats assassins. Estudis culturals, mitjans de comunicació i conformisme*
GREG PHILO I DAVID MILLER
25. *De l'èxit a la crisi. Pamflet sobre política valenciana*
MANUEL ALCARAZ
26. *Ecologia viscuda*
JAUME TERRADAS
27. *L'ofici de raonar. Societat, economia, política, valencianisme. Articles de premsa, 1997-2010*
VICENT SOLER
28. *Assumptes pendents. Set qüestions filosòfiques d'avui*
ANTONI DEFEZ
29. *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada*
ANTONI MARTÍ MONTERDE
30. *Del nord i del sud. Diari d'un professor d'economia*
JOSEP M. JORDAN
31. *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*
FRANCESC VIADEL
32. *Incitacions*
ENRIC SÒRIA
33. *A manera de tascó. Notes sobre literatura*
VICENT ALONSO

Obama: reelecció en 2012?

Josep J. Sanmartín

I.

El que aquí es pretén és una anàlisi prospectiva de la campanya electoral del President Obama en el moment de redactar aquest article (primavera 2012), i el potencial que pot desenvolupar fins a la celebració de les eleccions presidencials (novembre de 2012). No es tracta, de cap manera, d'implementar el quimèric propòsit de preveure, sinó d'avaluar a partir de l'estudi de l'etapa precedent (des de l'arribada d'Obama a la Casa Blanca fins a l'actualitat) el que constitueix el nucli dur de la seua acció política. L'equip d'Obama ha exercit un fluctuant magisteri en la interlocució; encara des d'un solvent plantejament en la formalitat del discurs, l'Administració Obama ha afrontat dificultats creixents a l'hora d'aplicar a la realitat una millora empírica en la difusió de les seues realitzacions. La fissura entre l'empíria i la teoria gravita pesadament sobre el compte de resultats. Aquesta apareix des d'un conjunt ambiciós a les declaracions, i ambivalent en les consecucions. La tàctica

de l'Administració Obama ha radicat, fins ara, en la capacitat de projectar-se sobre els fets per generar expectatives d'un avenir millor. I, sempre, sota l'ègida del President com a encarnació totèmica de l'acció institucional com a plenitud. Davant un segment important de la societat, que abasta una pluralitat d'estrats socials i professionals, Obama emergeix com a Cap d'Estat i símbol nacional; per aquest motiu, la seua praxi conté un marcat caràcter interclassista i integrador. Un President que fa gestió, però transcendeix la política; un líder que busca el redreçament del país, des de la ruptura de la frontera dels temps del poder: la consolidació del present... i del futur. Amb Obama, cada nord-americà sembla tenir garantida una parcel·la de futur. Un Govern que contribueix al bé comú, tot i que deixant espai perquè els ciutadans interactuen.

D'aquesta manera, el poder executiu que encapçala Obama sosté un fràgil equilibri entre el propositiu i el resolutiu. De fet, la devolució a la societat d'un major àmbit decisonal pot ser interpretat com un procés contraproductiu per al mateix Govern que la impulsa, en tant que pot ser percebuda com un desistiment de funcions i, pitjor, un abandonament de responsabilitats. Enfront d'una primera etapa una miqueta rígida on es proposava més del que realment

Josep J. Sanmartín és professor de Ciència Política de la Universitat d'Alacant, membre de l'American Political Science Association i autor de diversos estudis sobre comunicació política als Estats Units. És així mateix editor del volum *La Comunitat Valenciana en el segle XXI. Reptes i solucions* (Alacant, ECU, 2009).

s'executava, Obama sembla haver trobat un camí intermedi –tangencialment aristotèlic– on el poder executiu trasllada part de la iniciativa a la ciutadania, conservant per a si les tasques essencials característiques d'un «responsible Government» del segle XXI. Mesures i contramesures. Les primeres, per fer; les segones, per refer. El reformisme com a alineament governamental permanent. Millorar, impulsar, moure, emergir. Rendibilitzar al seu favor el corrent social posant-se al capdavant d'inquietuds i peticions. Dirigir l'opinió per capitalitzar els dividends d'una perspectiva genèrica i sincrètica. Un President amb la finalitat de perdurar haurà d'exercitar-se com a suma i superació de Governos anteriors; i d'altra banda, Obama posseeix un programa de futur que transcendeix el mer projecte. Heus aquí la targeta de presentació de la seua Administració. Present i futur no són compartiments estancs, sinó àmbits d'un mateix espai, de vegades refractari però sempre compartit. Esborrar els límits per crear una nova realitat política. Abordar el futur com si fos present, i el present com si fos futur. En aquesta equació tàctica impulsada per Obama, els republicans quedarien a remolc del posicionament adoptat per l'actual Administració demòcrata. Una manera d'exercir el control dels temps polítics. Tota acció de govern és venuda com a part d'un idealisme pràctic superior i viable. Les carreteres o les escoles que es fan avui dia són part d'un programa general i sempre creixent. Cada mesura empresa ha de tenir continuïtat en el temps. L'avenir com a possessió material, no només expectativa fallible. Una Administració eficient en propaganda institucional com la del President Reagan, va adoptar la mecànica operacional que a l'hora d'aplicar una rellevant mesura

governamental, havia de tenir-se en compte l'acollida que tindria en la societat. La transmissió del coneixement, però també la socialització de la il·lusió. Així actua ara el centrisme transversal d'Obama. Primer, avaluar l'impacte mediàtic; després, l'aplicació de la mesura específica que corresponga.

EL CAMÍ OBERT
CAP A LA SOCIETAT...
DES DE LA TRANSVERSALITAT

Per triomfar, l'estratègia d'Obama haurà d'impregnar la ciutadania des de la idea del servei cívic al poble per part del Govern. Això és, la difusió dels usos meritocràtics, on la societat i la governabilitat actuen com a fonts de recíproca legitimitat. No obstant això, el President ha eludit la fusió de tots dos conceptes en una realitat amorfa, optant per l'afirmació d'ambdues entitats com a pilars bàsics de la seua acció pública. La societat, la legitimitat, en tant processos concèntrics que es retroalimenten entre si. L'idealisme i l'empirisme, una altra vegada, en prossecució de la veritat, i la Casa Blanca com a expressió fidedigna d'aquesta revelació. Obama està obligat a projectar la imatge –i el símbol– del Govern de tots; el Govern que serveix a la Societat del Benestar. Les utopies són políticament rendibles i electoralment galvanitzadores quan aporten dividends a una democràcia madura practicada com a empresa col·lectiva –i civilitzada– de ciutadania. La vigent conjuntura política tributa un superàvit d'idealisme de vegades especulatiu però sempre utòpic, mentre emmalalteix de l'empirisme idealista que nodreix les causes de l'excel·lència. Tant demòcrates com a re-

publicans han d'adoptar mesures per suplir aquesta bretxa, doncs es tracta d'un mitjà per aconseguir la victòria electoral. Cada nord-americà ha de prendre consciència de la seua participació en aquest futur. Un altruisme cívic que es justifica *per se*.

El que un líder ha d'oferir és la implantació de mesures resolutives, no proposades afirmatives, en el marc d'un equip lliurat al Bon Govern. La superació de les contrarietats. I, això, des d'un enfocament que busca la positivitat, on el ciutadà mitjà queda elevat a una funció protagonista. Resulta obligat per a Obama la presentació d'un programa viable i integral de govern, amb mesures realistes en els àmbits d'interès per al conjunt de la societat. El polític ha de creure's el seu propi programa; el líder, el mandatari, a més, ha de dur-lo a terme. Anem a governar, perquè som l'única força que aporta un canvi constructiu real. Al President Obama li correspon difondre la imatge, explicitant-la amb paraules però desenvolupant la seua transmutació en fets, del seu govern com a resultat natural d'una coalició social que recolza el progrés constructiu. Persones de diferent perfil (ideològic, social o professional) reunides entorn d'un renascut heroï civil, disposats a treballar per servir a la societat. Una forma honrada i senzilla de fer govern; la recuperació del valor de la simplicitat.

Una tàctica que Obama ha demostrat professar de manera eficaç és la seua capacitat d'avançar-se a l'adversari. El que espera a l'oponent, queda a la mercè d'ell. Per aquest motiu l'art de contraprogramar és un factor rellevant a l'hora de crear línies de suport per a un líder emergent. No obstant l'anterior, més pertinent si cap és la necessitat de proveir d'opcions pròpies a la societat, de tal manera que, arribat el cas,

un dirigent aporta alternatives a la seua política (innovació d'idees) i, també, a si mateix (renovació d'actituds). Si els seus contrincants dins del partit, o l'oposició parlamentària, generen moviments sinuosos com a estratègies per aïllar al President, aquest haurà d'emprar-se a fons per tenir sempre preparada una ruta de fuga o, millor encara, una eina reactiva que brandar davant els que voldrien aïllar-lo. Disposicions actives, proposicions actives; transcendir els confins ideològics del bipartidisme. Si un líder es deixa avançar pels seus oponents, quedarà sotmès a aquests, oferint una imatge patètica de governant a la defensiva, més pendent de resoldre els seus propis problemes que els dels seus conciutadans.

Previsiblement, els atacs més furibunds contra l'Administració Obama procediran de la trinxera ideològica reaccionària —que no conservadora— entossudida a difondre l'espècie que el Govern Federal propendeix cap al socialisme encobert i/o l'intervencionisme latent. Societat, família o economia són àmbits sobre els quals el President ha de projectar mesures d'ajuda que siguin també complementàries, no invasives, de l'acció de les parts concernides (famílies, empresaris, sindicats, empleats). Les declaracions que afirmen els fets, i les consecucions que els avalen, són el millor antídoto contra la insídia política. Trencar el sostre d'il·lusions, elevar el sòl electoral. L'única manera efectiva d'aplicar aquest criteri consisteix a governar com si s'estigués permanentment en campanya electoral, i fer campanya electoral com si s'exercís ja el govern. Fer i propugnar un programa realment efectiu, que vagi als continguts del que demana la ciutadania avui dia, amb mesures pràctiques, fàcilment «consumibles» per l'opinió pública.

Davant les floretes de l'oposició, la Casa Blanca es recolza en una nova majoria social, que pretén ser la de tots. Òbviament, es tracta d'una construcció política, però no d'una elucubració ideològica. Quan la realitat factícia eludeix donar-nos la raó, podem realitzar una extensió temptativa, esperant recrear un clima propici on el servei públic s'entenga com a lliurament mutu. Es governa per a tots; les demandes amb suport social bàsic seran ateses. D'aquí la necessitat d'establir interlocució directa amb aquesta majoria social que desitja la conjunció de progrés i estabilitat. En aquest context, la campanya presidencial ha de regir-se per la pertinència d'aportar un avenir a cada auditori. Vendre futur, com feia Clinton, és per a Obama un requisit indispensable per transmetre el seu missatge polític. Els exemples, la proximitat, però també aquest heroisme domèstic, el civisme del dia a dia, constitueixen fites que assenyalen la figura totèmica del Bon Govern i, al capdavant del mateix, al seu Rei Patriota.¹ El poder de la narrativa; la narrativa del poder.

Si el llenguatge, l'humor, les històries de la gent comuna van ser la matèria amb la qual famílies, comunitats, economies, haurien d'haver estat construïdes, llavors jo no podia separar aquesta força del dolor i de les distorsions que es van quedar dins de nosaltres.²

Un Govern al servei de tots. Sense exclusions ni favoritismes. Contra qui exerceix el poder executiu en una democràcia, sol fundar-se la crítica en la tenalla intel·lectual que el presenta com un grup heterogeni bolcat en la satisfacció dels seus contradictoris interessos ideològics i/o materials. El discurs d'un President en actiu s'ha de

regir per l'exemplaritat moral i el decòrum institucional, desplegant, a més, la iconografia imprescindible per sustentar el servei a la ciutadania com a eix de la seua acció. Així mateix, l'habilitat d'Obama es podrà copsar si aconsegueix que s'entenga com un intent d'arbitrar una alternativa diferent al bipartidisme. L'Administració Obama està cridada a presentar-se –fins i tot de manera diferida– com una tercera opció democràtica i plural que governa des del liberalisme social per a tots. Progressisme, no esquerranisme; govern, no poder. Heus aquí una diferència nítida que Obama ha de marcar respecte a l'Administració Bush; si el President republicà va emfatitzar el poder com a línia frontal de la seua imatge pública,³ Obama necessita contrapesar aquest efecte per recuperar el lideratge moral del país. D'aquí l'èmfasi sobre el paper benèfic que exerceix una autoritat «al servei de tots» a l'hora d'avaluar les expectatives que es generen entorn de la institució presidencial.⁴

LA GESTIÓ DEL FUTUR

Un Govern que amb prou feines surt del curt termini està condemnat a la improvisació, i a oferir una imatge llangorosa enfront de l'opinió pública, que exigeix resultats i criteris tangibles als qui formen el lideratge democràtic. Aquesta percepció de provisionalitat, d'un poder executiu que va darrere dels problemes que sorgeixen aquí o allà, pot resultar fatal per a un equip que vulga conferir permanència a la seua tasca de govern. En la mesura del possible, cal depassar els imponderables, sobrepassar les dificultats. Assumpció de responsabilitats, administració d'obligacions, provisió de solucions. Heus aquí el protocol a complir

de manera inexcusable; aquests són actius sobre els quals el President Obama assentarà el seu nou full de ruta, si desitja guanyar les eleccions presidencials. Per aquest motiu Obama projecta sobre cada mesura sectorial un missatge fort, motivador i positiu, centrat en l'esperit que va fer gran al país. Un logo emocional, sí, al costat de finalitats realistes i mitjans proactius.

Els compromisos ètics adquirits per Obama tenen idèntic valor que els signats davant el Congrés; la possibilitat de formular un contracte, un acord –fos material o metafòric– entre el President i el poble al qual serveix, coronaria una relació més enllà del romanticisme jurídic o de l'embadaliment polític. Un espai, encara amb difuses bogues, on es rubriquen els principis de Bon Govern. I la premsa com a fedatari públic del que s'ha estipulat per santificar un compromís impol·lut, seriós i creïble. El President ja realitza aquesta tasca de manera fragmentària en els seus discursos; aquests constitueixen, de facto, peces d'una mateixa narrativa d'esperança i responsabilitat.

L'èxit d'Obama dependrà, entre altres factors, de la seua capacitat per fer del seu govern una coalició social que abasti no només els grups, els barris, les professions, les empreses, sinó també les persones; el major nombre d'elles, amb abstracció expressa dels seus credos originaris, dels seus valors primaris. La batalla de la credibilitat també es juga des de la rereguarda, des de la societat que manté l'esperança. Un instrument a emprar és la voluntat d'aprendre –que es manifesta com a tal, garantint així les ferides. Això comporta disponibilitat per esmenar errors. La superació dels moments de *feblesa* en conjuntures de transformació per a la societat, exigeix al President una destresa especial per comunicar bagatge institucio-

nal i serena experiència. En l'imaginari que desplegarà Obama, la Casa Blanca apareixerà com una font prístina de patriotisme democràtic, que, al voltant de l'*American Dream*, madura –i fructifica– dia a dia per oferir el millor de si mateix.

Un altre ressort a utilitzar pel President consisteix en l'evitació del dirigisme. En l'imaginari públic, l'Administració Obama apareix com l'òrgan de poder que confia en el poble. Un procés que tendirà a expandir-se en cerca de reciprocitat. En aquesta conjuntura, el Govern Federal realitza polítiques tendents a fomentar la iniciativa de la societat. Es tracta de transmetre el missatge que els demòcrates desitgen servir al poble, no dirigir-lo. El contrari seria la política de la por i la desconfiança. Barack Obama no ha de presentar-se sota el format d'una candidatura individual i personalista, sinó des d'una àmplia plataforma cívica de suport. Aquesta coalició presidencial es vertebrarà com una convergència al servei dels ciutadans, de tots ells. Així, les iniciatives socials i culturals que donen suport a la coalició han d'aparèixer com a tals: iniciatives que sorgeixen des de dins mateix de la societat; que no apareguen sota l'impuls dels dirigents de la candidatura presidencial. L'aliança social que, sota el lideratge d'Obama, ha emprès la regeneració democràtica d'Estats Units ha d'exhibir-se com a arrel de llibertat que restitueix a la societat el que és seu. Si els dirigents «neo-cons» han estat patològicament intervencionistes en la vida sociopolítica i econòmica, resulta necessari que la coalició –símbol metafòric que uneix esperança i proximitat– aparega sota els sinuosos plecs del lliurament al bé comú.⁵ Els manifestos subscrits a favor d'un determinat Govern o causa política, massa sovint, encara havent-se executat des

de la més absoluta honradesa i sinceritat, ofereixen una imatge feble (del mandatari, del partit, de la col·lectivitat afectada): en comptes d'ajudar, necessita ser ajudat. El discurs oficial no ha d'apartar-se mai del servei a la societat, de l'atenció a la persona.

Una modalitat efectiva d'avançar rau a aplicar la tècnica d'anuncis escalonats, que han de complir-se. Es tracta, òbviament, d'una manera de disciplinar la pròpia seqüència de fets i resultats que qual·la en el desenvolupament polític activat després del primer «Inaugural Address» de gener de 2009; aquesta espiral d'esdeveniments en ocasions atenia més a un procés d'acció/reacció que a l'autonomia de la mateixa acció governamental. El primer, l'Administració Obama ha de portar la iniciativa en els assumptes més sensibles per a l'opinió pública. En segon terme, el compliment dels compromisos derivats de la campanya electoral, i la seua difusió mediàtica. Escassa rendibilitat política obtindrà un líder que no siga capaç, o no tinga la voluntat de difondre els resultats del ja fet, i del que està per fer. Resultarà necessari adquirir compromisos que, de manera gradual, aporten solucions. Durant un temps, pot aplicar-se una metodologia consistent a realitzar un anunci important cada setmana, i que tots els vectors mediàtics de la coalició presidencial (govern i societat, grups de suport, associacions, ciutadans, etc.) coadjuven a l'objectiu d'implantar el missatge d'Obama en el frontispici de les llars nord-americanes. Les idees del President, repicades per diferents líders polítics, dirigents empresarials i executius governamentals. No obstant això, les paraules no pertanyen exclusivament a Obama, qui exerceixi –i aprofita– únicament els rèdits de l'encert en la seua oratòria. Perquè

el missatge subjacent és part constitutiva de les bases, i expectatives, del país. Aquí es marca la capacitat per dirigir els propis assumptes i per promoure una línia específica que el distingeix com a hereu de la gloriosa tradició iniciada per Washington. Tot programa adoptat per la seua Administració, tot i que siga un tema sectorial, serà consagrat –i divulgat– com una mesura en defensa de l'interès general. D'igual manera que els discursos són optimitzats com a exercicis retòrics on el primer mandatari de la nació articula el sentit d'Estat amb l'oportunitat política.

EL SINCRETISME DEL PRIVAT I EL PÚBLIC

Obama està obligat a realitzar una defensa d'allò públic, com a reforç suplementari per a la millora del benestar general, i del sector privat en particular. El que és de tots, a tots ha d'afavorir. La reivindicació d'allò públic –com a suport per a la comunitat– pot ser una aportació particularment útil en una situació de canvi. Per què? Massa persones estan neguitoses per la incertesa davant el futur, davant la pèrdua de qualitat de determinats serveis públics, entre altres. Sanitat, educació, seguretat, per exemple, són dimensions operatives a desenvolupar. L'única manera d'arribar als ciutadans és proposant mesures visibles (que calin) i realitzables (que consolidin). Augment percentual de les pensions (incloses les mínimes), incentius estatals per gaudir d'atenció sanitària, un acceptable catàleg amb descomptes fiscals per ajudar i compensar els qui assumeixin tasques extraordinàries, també des del sector privat. Obama ha de trencar la divisòria entre el

sector privat i l'àmbit del públic per a fer plenament operativa aquesta millora de la societat. En tot moment, serà indispensable mantenir l'impuls del motor polític que és la Presidència. Una tècnica emprada per Obama –ben apresada dels Presidents Reagan i Clinton– consisteix a repetir un mateix missatge durant diversos dies; la insistència creadora. Menys pertinent és el fòrum o la raó profunda del discurs. Només la reiteració pot fer efectiu l'anunci d'alguna cosa –pretesament– positiva. Un defecte típic dels polítics benintencionats és que consideren que el bé es defensa tot sol; en absolut. Fins i tot l'excel·lent passaria desapercebut quan no és copsat per l'opinió pública. Menys missatges (en nombre) i més intensos, incisius i versàtils. Directes. I predicar amb l'exemple davant el poble sobirà, exercint com a fedatari públic. Només aquest gest, ben preparat, impecablement interpretat, pot conferir a l'acció política el rigor i la credibilitat indispensables. Així és com es guanyen les eleccions o, almenys, no es perden. Li interessa a Obama desmobilitzar als dirigents i votants republicans? De cap manera. Des de la talaia que són les actuals circumstàncies, el President s'embarcarà en un projecte més ambiciós: l'atracció de conservadors significatius cap a la seua Administració o, fins i tot, de manera més personal, perquè interactuïn amb ell. Aquesta és una operació de llarg recorregut, que pretén rastrejar, examinar, la consolidació d'una via «original» –no contaminada dels usos dels grans partits– en la política nacional, amb l'emergència d'un líder prudentment moderat, astutament transversal i sàviament sincrètic, que pugui abanderar l'ampli centrisme del país polític. La recerca de l'autenticitat. La nominació tant d'Obama com de McCain

per liderar als seus respectius partits en les eleccions presidencials de 2008, va elevar a categoria política la modulada regeneració del *leadership* partidari. El retrobament entre les arrels (allò que ens fa únics) i el futur (allò que ens fa millors). Després de les disfuncions de l'etapa de George W. Bush (imatge potent, èxit refractari), els electors van semblar apostar per un líder de debò, sorgit de la base del poble i amb mèrits convencionals ja demostrats. Un home de carn i ossos del qual es conega tot, de qui tot siga acceptable. Una persona en la qual es pot confiar perquè té paraula (qualitat moral), avalada per una sòlida formació i una brillant executòria professional (condició material). Obama apareix com un home que s'ha fet a si mateix, en la més noble tradició nord-americana, superant obstacles i assumint el seu destí amb energia enfront de les dificultats. No es tractava d'un President sorgit de la burocràcia de partit, sinó d'un heroi cívic i tranquil, que atreu sobre si admiració i respecte.⁶ Algú que, almenys en la imaginació popular, tornarà a la normalitat de la seua vida convencional una vegada conclouga la seua etapa a la Casa Blanca. Aquesta imatge de senzillesa i proximitat apareix entre els principals encerts d'Obama a l'hora de difondre la seua pròpia figura com a icona nacional. L'art de rebaixar es convertirà en fórmula desgastadora que emprarà la Casa Blanca d'Obama. Aquest preferirà establir un diàleg franc amb líders republicans moderats o, almenys, responsables, abans que amb els ariets més agressius –i poc respectuosos– dels usos parlamentaris. A les seues mans, el President usará la interlocució com un arma dissuasòria per als seus oponents. Una forma també de marcar els temps polítics... i dirigir-los al seu favor. Obama és prou

hàbil per administrar aquesta assignació de la presència institucional. Als elements obertament abrasius, tot i que critiquen al President, aquest no els hauria de contestar directament, sinó a través d'un subordinat de rang mitjà per, així, rebaixar la categoria de les invectives de l'ofensor (i, en últim terme, també per, davant la societat, fer veure la seua pèrdua d'interlocució). En canvi, el mateix dia, Obama pot visitar un «college» per recolzar la política escolar de la seua Administració i, allí sí, davant els mitjans de comunicació, departir amistosament amb un grup de pares i alumnes sobre assumptes d'interès per a la comunitat. Els exemples morals com a exercicis depuratius. La confrontació, si es dóna, mai ha de ser de President contra oposició, perquè aquell encapçala –al mateix temps que representa– l'únic govern que té el país i és de tots. El President fa política en positiu, amb només alguna crítica puntual i nombroses millores. Una posició ferma i proactiva. Divideix i venceràs? Quan un contendent llança atacs creuats, l'actor polític receptor dels mateixos pot exercitar contramesures per via de l'anul·lació mútua dels seus contendents. En el cas específic d'Obama, el previsible –a causa de la seua empremta parlamentària– és que el seu equip responga a aquestes maniobres explotant no només les contradiccions internes de l'adversari, sinó també el caràcter monolític, rígid quan aquest es done. El sentit de l'oportunitat política d'Obama s'imposarà a l'hora de prendre la decisió final. Potser la millor arma a utilitzar és la mateixa que el President Reagan descrivia en el seu diari el 14 de juny de 1984:

Hem aprofundit en el tema d'una reunió amb Txernenko. Tinc la *intuïció* que hem

de fer això. La seua resposta a la meua carta està a la mà i dóna suport a la meua idea que mentre seguim creient, i amb una mica de raó, que els soviètics estan conspirant contra nosaltres i ens volen fer mal, tal vegada tenen por de nosaltres i creuen que som una amenaça. M'agradaria tractar directament amb ells.⁷

Fins i tot la improvisació d'un líder convencional, en un moment de brillant enginy o de simple i fortuïta conjunció de circumstàncies favorables, pot baratar-se en èxit, siga com a rendibilitat política, siga com a credibilitat mediàtica. Però els cops de sort resulten comprensiblement escassos en l'alta política. La naturalitat no és enemiga de la preparació, ni de l'entrenament d'una gestualitat determinada. Ara bé quan la improvisació es fa reiterada, de forma inevitable comporta un cost polític. Els seus practicants manifesten que manquen d'una certa claredat d'idees i, probablement, també d'objectius. Aquesta serà l'acusació que afrontarà el gabinet d'Obama. La millor defensa... l'acció. Que l'Administració Federal actuï com un prodigiós mecano de serveis, amb diligència i agilitat, per atendre les demandes ciutadanes. Com a tal, Obama ha d'eludir tot atac frontal a la dreta «mistificada»; en política, les ofensives contra els mites, o contra els mateixos fets ideologitzats però erigits en llegendes, comporta un risc ineludible: la pèrdua de comunicació amb la realitat. Les ombres de la caverna platònica encara empal·lideixen davant el potent empirisme que aporta l'aristotelisme.

La societat som tots. La idea de compromís actiu per tancar ferides i cicatritzar nafres serà posada en valor per Obama, amb la societat actuant de testimoni; en sentit

positiu: dotar nous i millors objectius per als ciutadans. D'aquí brollaran apel·lacions a la consciència democràtica –com a jutge i part– en l'avenir del país. L'Administració Obama necessita fondre's amb la societat com un gresol plural que, en el fons, manté la seua diversitat sense abandonar la seua pròpia identitat col·lectiva. Els objectius, els mitjans. Si les crítiques refermen de forma irracional contra el President, aquest i el seu equip haurien d'armar respostes en defensa de la societat, no només del mandatari. Obama està preparat; la seua capacitat d'anàlisi i prospectiva ja va quedar demostrada en la seua etapa anterior a la Presidència.⁸

La Casa Blanca sempre ha d'actuar amb exquisida prudència, eludint especialment les respostes mimètiques que només apel·lin a una reacció visceral contra el que addueix la part contrària. En política, no es tracta tant de retornar la pilota com d'aprofitar el rebot de l'enemic per, amb el seu mateix projectil, fer més fort al destinatari. Per exemple, davant una amonestació concreta –justificada o no– es respon amb una mesura de govern àmplia que millori no només la part que ha estat exposada com a defectuosa, sinó el conjunt del servei o política pública. Els governs no només reaccionen, sinó que també actuen. Els polítics parlamentaris més avesats del Senat i la Càmera de Representants són mestres en aquesta estratègia que mitjançant l'automatisme d'acció (crítica) – reacció (resposta) condiciona al seu favor el discurs polític, forçant conductes i reaccions previsibles. Aquesta va ser la tomba electoral de Bush pare, Jimmy Carter i altres.

Contra l'apetit de poder dels «neo-cons» i els seus aliats, només es podran emprar

tallafocs, donada la vocació incendiària d'aquests grups, prioritàriament interessats en l'exercici efectiu d'influència creixent sobre les fonts de poder abans que la conquesta electoral del govern de la nació. Si la majoria liberal-conservadora del Partit Republicà pot esperar amb civisme, i realitzant la indispensable labor d'oposició a l'Administració demòcrata, les tonalitats intenses de la nova dreta viuen per al poder. Com flor d'hivernacle es marcirien si l'existència política extramurs de la Casa Blanca continués en el temps. D'alguna manera, a les famílies liberal-conservadores tradicionals del Partit Republicà pot resultar-los fins i tot suportable la seua permanència en l'oposició si, d'aquesta manera, aquesta erosió natural perjudiqués sobretot als seus enemics interns neo-conservadors. La victòria de Romney a les primàries serà una opció intermèdia, però no independent, respecte a la dreta dogmàtica. El futur de Romney en la carrera presidencial dependrà de la seua habilitat per utilitzar les diferents famílies del republicanisme sense comprometre el llegat transaccional i la vocació integradora del conservadorisme possibilista i centrista, on la formació d'acords i la mentalitat pactista són actius polítics d'envergadura. Si Romney respecta aquest patrimoni –fugint de la pressió dels radicals–, tindrà una opció davant d'Obama. Per la seua banda, els «neo-cons» exigiran rectificacions en les persones i els programes del seu partit i entre els seus oponents, a fi d'esgotar la imatge pública de qualsevol renovació que pogués sorgir fora o dins del Partit Republicà. Tot allò que no sigui controlat pels dogmàtics, aquests el reputaran com a element estrany. La regeneració dels republicans haurà d'esdevenir des de

les bases de partit, en un fenomen popular i transversal. El ressorgiment de Camelot com a quimera practicable.

Davant crítiques l'únic camí transitable és la difusió d'imatges clares i resolutives, que arribin directament a l'opinió pública. El primer és separar el gra; no barrejar a dretans radicals amb la majoria respectable de votants republicans, eludint-se així l'equivocació d'incomodar als més pels excessos dels menys. La captació del vot moderat del Partit Republicà també dependrà d'aquesta subtil i efectiva distinció. Mai s'ha d'ofendre aquell de qui pretens obtenir alguna cosa a dreta llei i pacíficament. El que és més, resultaria productiu separar entre les bases de votants, amb una envejable salut moral, enfront de la conducta observada d'elits de partit que incompleixin el sagrat mandat de la fidelitat als seus principis. Un camí, aquest, que Obama pot transitar sota l'emparedada protectora de la Història i una tradició crítica.⁹ Una altra cosa és emfasitzar l'ambició de càrrecs que alguns polítics republicans encara anhelan, per sobre del servei fins i tot al seu partit. Tots els missatges arriben a la ciutadania; només alguns calen. La clau resideix a emetre comunicació nítida, breu, senzilla, intensa. I repetir.

UN COMPROMIS DE TOTS

Una campanya és un camí procel·lós, on els errors poden ser tan importants (evitar-los) com els encerts (practicar-los). La resistència pot ser un actiu en política durant un temps fitat. No obstant això, la capacitat d'aguantar contra vent i marea té efectes negatius per a la imatge dels afectats, així

com de la seua organització. D'aquí la conveniència de no abusar del maniqueisme, que, encara que pot ser temptador en una etapa, sobretot per l'aparent rendibilitat política a curt termini, acaba convertit en un efecte bumerang contra el polític que el va activar, a causa de la seua naturalesa fútil i injusta. El possible benefici polític esdevé enganyós, doncs el proponent i difusor del maniqueisme queda també tenallat en aquest parany moral; en el qual, a més, serà enfonsat més i més per altres actors polítics. Un recurs contraproductiu per a qui el branda.

La recerca d'un enemic comú ha de fer-se —en època de crisi— extramurs de la política democràtica i sobre la base de realitats contrastades, no amb ficcions interessades; lamentablement, existeixen massa candidats per interpretar el paper d'enemics de la democràcia. Aquells que lluiten contra l'Estat de dret occidental sí mereixen l'oprobri de ser merescudament acusats d'enemics de la llibertat. El temps de la representació teatral mitjançant l'assignació escènica de «bèsties negres» ha estat un imant massa poderós per eludir-lo, una temptació gairebé ineluctable per a líders, però un camí ple d'efectes contraproductius a mitjà termini. Obama, per a ser reelegit, haurà de marcar un camí de transversalitat; també quant als seus adversaris, doncs aquests, com a persones, hauran d'unir al voltant del President els votants moderats de diferents corrents ideològics. Així mateix, les idees, les creences, els activistes i els intangibles nocius per a la democràcia nord-americana podran ser derivats com un factor de cohesió igualment efectiu.

El catàleg d'atributs definitoris d'un Rei Patriota exigeix la reunió d'un conjunt de

capacitats que, en l'actualitat, han passat la tradició i el costum. A l'últim període, Clinton, primer, i Obama després, han procurat actualitzar la figura presidencial, afegint-hi noves comeses (i tot evitant una reassignació oficial de funcions), al mateix temps que es procedeix a la renovació d'usos i tècniques; les finalitats tradicionals, els mitjans transaccionals i les tasques convencionals.¹⁰ Així, el President ha de manifestar plena disponibilitat per treballar segons corresponga: de manera autònoma, quan les circumstàncies demanen un líder resolutiu; o en equip, per atendre els desafiaments del dia a dia, transmetent confiança a la societat.

L'impuls cap al bon govern, l'administració de la pluralitat i els criteris per a la presa de decisions han de fundar-se en la capacitat per generar solucions, no únicament idees; i això des de la certitud sobre la fallibilitat de la humana acció: el que un líder ha de demostrar no és una capacitat d'encert total i irrefutable, sinó l'habilitat per adaptar-se al canvi, manifestant voluntat de rectificar, de sanear, d'esmenar, de regenerar. Governar és reformar. Per aquest motiu Obama es pronuncia a favor de la qualitat (recerca de l'excel·lència), exemplificant les habilitats socials per aprendre (la millor manera d'ensenyar), o s'afanya a aplicar el coneixement a la pràctica, reconeixent-se com a líder emocional. Qualitats per a l'organització i la planificació, però també capacitats provades a l'hora de plasmar l'anàlisi –i la síntesi– de les qüestions (jerarquització de les propostes, provisió d'idees empíriques, sosteniment alhora de l'idealisme democràtic, ordre de relació a l'hora de resoldre les dificultats que advenen i les que es preveuen). La co-

municació –sigui oral, sigui escrita– precisa d'habilitats en el maneig de la informació, així com d'empatia per derivar amb metodologia selectiva aquesta informació cap a grups heterogenis, amb els quals s'estableix una permanent interacció, més enllà de la interlocució. El President acredita que la vàlua d'un mandatari rau també en la seua destresa per gestionar una agenda sempre creixent, sempre complexa, on s'atenen desafiaments i/o demandes que fins i tot poden retornar de manera sorprenent. L'atenció a la societat –a les seues crisis, a les seues dificultats, a la seua problemàtica– és part consubstancial del catàleg de tasques assumit per Obama. La prioritat no està en la conformació i execució de plans governamentals, sinó en la salvaguarda activa des de l'Administració que aquesta coadjuve a l'efectiu exercici per part de la ciutadania de les seues llibertats, drets o obligacions. Un President modern ha d'expandir des de si mateix –i incitar en els altres– la capacitat afirmativa, manifestada en la seua iniciativa i responsabilitat, tant en dirigir-se al públic com en la conducció dels assumptes de govern. La imatge de treball seriós i continu, amatent a complir els objectius d'aquesta empresa anomenada democràcia. Això pot requerir un líder dotat de talent polític al mateix temps que de flexibilitat intel·lectual per abordar els temes de l'agenda governamental. L'orientació al servei públic, la capacitat de negociació (i d'assumir compromisos transaccionals, o rebutjar càrregues nocives per a la comunitat), defineixen a un President que defensa als seus, protegint-los de qualsevol abús, dins o fora del país. Sentir-se defensat per un cap de l'Estat que realment lluita per cada compatriota, és per a la ciutadania un actiu

ètic que alimenta la seua fe en la teologia política que inspira al país. La motivació com a acte dogmàtic.

La transversalitat del discurs d'Obama s'expressa també en la deliberada dissolució de les divisòries maniquees entre «perdedors» i «triomfadors». El renaixement d'Estats Units com a democràcia integral, completada fins als seus últims elements, és ara la tasca titànica que el país polític ha de sostenir. El deure moral que comporta el treball col·lectiu, això és, la defensa de la llibertat com a principi cardinal constitueix des d'ara mateix la tasca de tots i per a tots. En l'Amèrica d'Obama, tots som guanyadors, sense importar l'origen social, ni la condició personal; així és perquè el país necessita i vol afermar-se: l'esperança de futur agermana a les persones de bona voluntat. Un exercici pràctic de consolidació del poder polític des del principi fins al final. Per aquest motiu el President apareix com un continuador del treball emprès pels Pares Fundadors. Obama com la persona que escalarà per a tots el cim que és la democràcia nord-americana, brandant l'ensenya de l'orgull nacional i la conciliació nacional, concloent una missió que Jefferson i Washington van iniciar en recerca de l'interès comú. Òbviament fins aquí es tracta de l'ideari polític envoltat d'un halo romàntic presidencial. Però, fins a quin punt influeix la utopia en el pensament polític d'Obama? Aquest representa l'encarnació prístina i contundent de l'*American Dream* en un sentit, a més, que ratifica –no rectifica– les il·lusions assumides com a extensió del cos doctrinal que destil·la la Presidència, que és afirmada com la continuadora legítima d'una tradició política i institucional que enfonsa les seues arrels en la Història nacional i en la psicologia popu-

lar. Obama com l'hereu democràtic encarregat de la vivificació d'un conjunt de valors que activa –i confirma– la seua vigència a través de la seua pròpia elecció (i reelecció) com a primer mandatari d'Estats Units. En aquest punt, el President haurà de recórrer a la seua faceta com a Summe Sacerdot però, aquí, des d'una perspectiva laica. Obama necessita aparèixer –davant l'imaginari popular– com a director del poder, no ser dirigit pel poder de l'«establishment». El seu èxit dependrà de la capacitat que demostrï per desempallegar-se de les servituds que circulen sobre la Casa Blanca. El sentit d'oportunitat política es manifesta en les possibilitats de separar-se del que Washington representaria. A més de mantenir una relació correcta, fins i tot fluida, amb els agents econòmics (empreses, corporacions, líders sindicals, entre altres), el President haurà d'exercir també un paper d'equilibri entre ells, i de connector amb les bases populars a les quals teòricament serveixen (i de les quals Obama exercirà com a representant).

HERÈNCIA I AVENIR

L'esperit del New Deal subministrarà a Obama idees per a la campanya; un programa de renovació integral del país. Les crisis econòmiques (o militars), per la seua afeció als sentiments més profunds del poble, constitueixen oportunitats úniques pel desplegament de les tasques que té encomanades un líder aixecat a la glòria presidencial. Una ocasió en veritat històrica és el que té Obama a les seues mans per segellar un pacte amb la nació i la Història, reconciliant ambdues sota la ègida de la Casa Blanca. El poder de la convicció exer-

cirà com un element determinant a l'hora d'aconseguir semblant objectiu.

Pot ser que els nostres reptes siguin nous. Que els instruments amb els quals els superem siguin nous, però els valors dels quals el nostre èxit depèn —honestedat, treball dur, coratge, joc net, tolerància, curiositat, lleialtat i patriotisme—, aquests conceptes són antics. Són reals. Han estat la callada força del progrés al llarg de la història. El que es reclama és la tornada a aquestes veritats. El que se'ns exigeix és una nova era de responsabilitat, el reconeixement per part de cada americà que tenim deures envers nosaltres mateixos, la nostra nació i el món. Uns deures que no acceptem a contracor, sinó que els acceptem de bona gana, amb la certesa que no hi ha res tan satisfactori per a l'esperit, tan definitori del nostre caràcter, que lliurar-nos per complet a una àrdua tasca.

Aquest és el preu i la promesa dels ciutadans. Aquesta és la font de la nostra confiança —el coneixement que Déu ens crida perquè donem forma a un futur incert. Est és el significat de la nostra llibertat i el nostre credo.¹¹

La política com a pràctica religiosa aconsegueix en Obama un depurat creient i practicant, com a praxi racionalitzada on fins i tot el dubte és *a form of worship*,¹² i l'empirisme una creença arrelada. El seu plantejament original de servidor públic imbuït de l'idealisme democràtic ha de nodrir-se —inevitablement— d'aquest altre vessant simbòlic que sacralitza la Presidència com a vector de poder totèmic. Obama ja ha aconseguit el poder empíric, ara ha de completar la seua tasca darrere de la consecució del tòtem com a element de cohesió. La recerca d'aquest equilibri entre

altruisme patriòtic i realisme polític és el criteri suprem que tot President afronta. Heus aquí la necessitat d'enfortir el gresol de valors, conformats sota la modalitat d'una litúrgia institucionalitzada, que insufla energia a la primera magistratura de l'Estat.

El sincretisme també influeix la tasca política del President, que apareix obligat a conciliar interessos contraposats, de vegades fins i tot contradictoris; la realitat dels fets s'imposa sobre les necessitats polítiques, i a l'inrevés. Com és possible això? Obama exerceix com transvasador d'il·lusions a l'aspra escorça de l'*statu quo* i dels poders fàctics, però que també requereix d'un empirisme capaç de materialitzar en fets els somnis acumulats per generacions. El president intentarà satisfer els anhels irredemptos de diferents grups socials, de variable edat i motivació, preparats per pujar al carro triomfal de l'*American Dream* que els conduirà, de la mà de l'auriga presidencial, cap a aquell paradís terrenal que fins ara els havia estat vedat. A la resta de la societat —aquesta majoria que, amb més o menys fortuna, ja està formalment integrada en el somni utòpic del país—, el President dedicarà un emotiu record en cada ocasió possible. El desig de reparació històrica és per a Obama un deure moral que li compromet amb tots. L'idealisme, incloent una part de romanticisme patriòtic, constitueix part consubstancial del patrimoni de creences professades pel conjunt de la ciutadania. Una política vertebradora que vincula a uns amb uns altres, que els converteix en una única i mateixa nació, indivisible i curulla per la justícia social, convertint els fets naturals en realitats de tots i per a tots. Fins aquí la visió que encapçalarà Obama, però la fidelització d'adhesions emotives quedarà fixada també per via d'un discurs assertiu on

les realitzacions passades es conjuguen en relació a un futur buidat per a tots, el qual advindrà gràcies als programes i accions impulsades des de l'Administració Obama. La Presidència insisteix en el foment de la prosperitat individual i familiar, però des d'una perspectiva integradora amb l'apologia salvífica del bé comú. Enrere quedaran les fosques etapes apologetiques de l'egoisme com a font del desenvolupament econòmic o de la prosperitat material del país. Una veritat reconvertida en axioma moral; en èpoques de turbulències i sotsobres, els ciutadans també necessiten saber-se –i sentir-se– bones persones. Obama els proporciona aquest aliment espiritual; deure cabdal que té assignat un President en l'exercici de les seues altes funcions.

La idea de transferència de poder als ciutadans, erigits per Obama en protagonistes de la societat, està cridada a exercir un paper emergent durant la seua campanya per la reelecció. Es tracta d'un cant a la sensatesa que connecta el pensament polític d'Obama¹³ a la societat civil. Sigui per necessitat política, ja que constitueix una obligació tàctica aportar un contrapès a l'enorme intervenció federal en l'economia –i, per tant, sobre la vida quotidiana–; sigui perquè la comunitat agrairà de manera especialment generosa un gest d'autocontrol, d'exercici coherent de la governació. Un principi moral basat en la devolució al poble sobirà de les seues competències; la qual cosa exigeix el compliment dels tres requisits anunciats per Obama en el seu «Memorandum on Transparency and Open Government» (21 de gener de 2009): transparència, participació i col·laboració. Un elenc d'elements teleològics al seu torn dotats d'un halo romàntic que motive i il·lumine a favor d'un avenir compartit i millor per a tots.

No existeix una política o programa que resolgui els desafiaments que afrontem en aquest moment, ni aquesta crisi disminuirà en un curt període de temps. Però si actuem ara i actuem amb valentia, si comencem a recompensar el treball dur i la responsabilitat una vegada més, si actuem com a ciutadans i no com a partidistes, començant de nou el treball de refer Estats Units, llavors tinc fe en què sortirem d'aquest moment difícil, fins i tot més forts i més pròspers del que érem abans.¹⁴

La capacitat evocadora del President és un instrument de proverbial eficàcia socialitzadora. Obama ha assentat una narrativa de poder, on els ciutadans recuperen la seua potestat última per decidir. Un líder que busca la col·laboració ciutadana enfront dels agents intrusius, públics o privats. Una fórmula indispensable per compensar els problemes derivats de l'unilateralisme en l'activitat econòmica, la protecció social i, en definitiva, els aspectes materials urgentment afectats per les crisis. També aquí, la clau resideix en el manteniment de l'equilibri entre corrents diferents que –almenys aparentment– xoquen entre si, però de la convivència dels quals en pluralitat brolla una major cota de llibertat. Aquesta, al seu torn, es veurà reforçada per la presa de consciència sobre el sentit comú i la responsabilitat que, en tot moment, el President ha d'implementar com a indispensable prolongació a la seua defensa de la llibertat. Tot plegat genera un equilibri formal que aporta cohesió i visibilitat a la realitat política. Una societat en progrés necessita una aliança indeleble amb la llibertat entesa com a esforç suprem per dotar-se d'aquesta dignitat que ens fa millors; la recerca de l'excel·lència i la societat

en democràcia. D'aquí l'apologia del treball –i la consegüent defensa dels treballadors com a patriotes–; la recuperació de l'esperit dels pioners també es veurà reflectit en la capacitat per fer actual l'antic, per tornar al passat sense abandonar el present ni perdre el futur promès. El sacrifici, el lliurament, com a correlat de la virtut cívica i la protecció dels oblidats. Obama com a síntesi de la puresa política i de l'honestedat personal. Un líder disposat a obstinar-se a fer un treball seriós a favor del proïsme, a donar el millor de si mateix en aquesta tasca missional que és la Presidència, en el sentit ciceronià del terme: «tampoc és raonable, per evitar preocupacions, no començar una bona acció, o començada, abandonar-la. Si fugim de la preocupació, cal fugir també de la virtut, que necessàriament comporta alguna incomoditat». ¹⁵ Un compromís més enllà del necessari, i més ençà del convenient. El treball ben fet, la recerca de la qualitat, el desenvolupament d'una bona vida –en l'accepció aristotèlica– per a tots.

A Obama li convé expandir una imatge de corredor de fons abans que la de velocista. L'«sprint» s'esgota en si mateix, però el que roman és el que explica. La política és també l'art de proveir i preveure. Es cull el que se sembla; estabilitat, governabilitat, legitimitat. La carrera de la vida es converteix en metàfora del bé ja fet. L'Amèrica que emergeix creu també en el decurs de l'avanç social i democràtic, que és la veritable línia de meta. Tots som campions en la societat i la llibertat; sense exclusions, ni penalitzacions. Si vol guanyar la reelecció, Obama està cridat a desenvolupar un pensament obert, on els ciutadans puguin sentir-se identificats amb el que es diu i amb el que se sent.

CONCLUSIÓ

El millor govern per al millor poble. Sota aquest axioma idealista, Obama intentarà galvanitzar els seus compatriotes al voltant de la Casa Blanca. La llibertat feta realitat, i el somni utòpic com a desig ineludible. Els membres del seu Govern buscaran el seu propi lloc sota el sol mitjançant un *approach* reparador, que procuri complementar –no suplir– el discurs presidencial. També es pot preveure l'emergència de dirigents atents a la seua preeminència institucional. D'aquests sorgiran mals de cap per al President, doncs l'ambició desmesurada no és bona companya pels qui exerceixen funcions de govern. En política, existeixen persones nocives que convé mantenir a prop o ben lluny; sense termes mitjans. O estan al costat, sotmesos a la jerarquia, o estan completament fora del nucli decisor; de ser abandonats en uns llimbs intermedis podrien recuperar peces del tauler que és els escacs del poder. En el cas d'Hillary Clinton, el seu desgast en el propi gabinet d'Obama, i els induïts des d'altres àmbits (les filtracions a Wikileaks, per exemple), la desactivaran com a contendent efectiva (és a dir, amb possibilitats reals de victòria) en les eleccions presidencials de 2016. El President emergirà com un líder «per sobre dels partits», inclòs el seu. Resulta imprescindible per a un líder que desitja roman-dre defugir una dependència excessiva de l'aparell del seu partit. Que el partit serveixi a l'interès general. I que no interfereixi en les decisions governamentals. Cal distingir amb nitidesa política la diferència entre govern i partit. L'un no és l'altre; i cada àmbit té la seua idiosincràsia. La base de cohabitació aquí és una intersecció entre ambdues forces, però també la necessitat –en veritat

ineluctable— de respectar les fronteres dels dos cossos polítics. Del manteniment de l'equilibri vindrà el saldo dels mecanismes d'interposició que s'apliquen per regular les relacions entre partit i govern. La prioritat real ha de ser el servei a la comunitat. Si bé la imatge perfeccionista del President va gaudir d'un primerenc —i breu— plàcet mediàtic, també és cert que això no va ser suficient a partir de la conclusió d'aquest període de gràcia. Realitzacions i resultats són nutrients indispensables que Obama ha d'emprar per alimentar a un *demos* ja de per si mateix famolenc de fets. Un dèficit de l'Administració Obama ha estat la seua falta d'interlocució pública i d'un plantejament estratègic davant qüestions fonamentals de política nacional. La visió a curt termini en uns casos ha generat una impressió que Obama està obligat a depassar mitjançant l'aportació d'una perspectiva més enllà del purament tàctic i fungible. La possibilitat d'implementar una agenda de màrqueting públic no significa —de cap manera— que el missatge institucional aparega disminuït. La realitat com a variable dicotòmica significa, a les mans del President, la conversió de la variabilitat en regularitat, del complex en plural, de la dificultat en desafiament que a tots aparega i que tots superaran. La política és aquí un espai de transacció entre les parts, però també d'afirmació dels principis que van fer dels Estats Units un paradís idealitzat on la llibertat i la prosperitat es fonien en una flama incandescent. Una diferència essencial entre la llibertat practicada pels europeus del continent i els anglosaxons (en aquest cas, Estats Units) rau en què entre els pensadors del Vell Continent la llibertat habitualment va ser considerada com un àmbit teòric, pertanyent a l'univers de les idees polítiques,

on la seua abstracció la convertia en un fet igualment operatiu —almenys *a priori*— que a Estats Units, però aquí el valor de la llibertat va adquirir, des de principis del segle XIX, una aplicació material que a Europa es va resistir més a tenir. Simplificant molt, es pot dir que entre els europeus, la llibertat emergeix com un concepte, mentre els nord-americans la vivien com una realitat. De la teoria a la pràctica, del concepte al fet. Si per a un nord-americà, per a un australià o un britànic, la llibertat és —*de facto*— una propietat material que pertany a cada ciutadà, però que aquest no pot alienar, ni vendre, ni renunciar a ella, car aquesta llibertat és un atribut mateix de la qualitat de ciutadà, fins i tot de persona, no obstant això, per a la tradició europea, la llibertat era una osca brillant sobre aquest món d'idees que batega després d'ells. Els fets no poden ser considerats com a realitats úniques. També haurien de computar-se al seu favor els sentiments, les emocions, fins i tot les impressions, que les persones van adquirint al llarg de la vida. El que es pensa, allò que es creu, com ja va dir Julián Marías, també existeix. I aquest món d'impressions i percepcions, on el real i l'imaginat es donen la mà, es converteix en un fòrum d'unió de valors en la política d'Estats Units. La realitat dels fets; sempre i a tot arreu, el President representa aquesta realitat i el fet concret, on és possible construir un país millor i una societat més àmplia, més extensa, més generosa. No procedim a una altra modificació de la imaginació com a recurs feble de la política. Aquesta propendeix a favor dels fets, però també ha d'atendre els mites com a font primigènia de l'esdevingut entre nosaltres. I el President Obama emergeix com el seu primer intèrpret. □

REFERÈNCIES

- ALEXAND, Jeffrey C., *The Performance of Politics: Obama's Victory and the Democratic Struggle for Power*, Nova York, Oxford University Press, 2012.
- BOLINGBROKE, Henry (Saint John, Vescomte de), *The Idea of a Patriot King*, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1965.
- CICERÓN, Marco Tulio, *Tratados*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1998.
- CORSI, Jerome R., *The ObamaNation. Leftist Politics and the Cult of Personality*, Nova York, Threshold Editions, 2008.
- DD.AA., *Change We Can Believe In. Barack Obama's Plan to Renew America's Promise* (amb un pròleg de Barack Obama), Edimburg, Canongate Books, 2008.
- FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Eduardo; Beatriz DUEÑAS SANZ i Daniel VELA VALLDECBRES, *De Cicerón a Obama*, La Corunya, Netbiblo, 2011.
- HEALY, Gene, *The Cult of the Presidency. America's Dangerous Devotion to Executive Power*, Washington, Cato Institute, 2008.
- KESLER, Charles R., *I Am the Change: Barack Obama and the Crisis of Liberalism*, Harper, 2012.
- LAPALOMBARA, Joseph, *Flessibilità della Costituzione e riforme istituzionali negli Stati Uniti d'America*, Roma, Camera dei deputati, 1990.
- MALTESE, John Anthony i Joseph A. PIKA, *The Politics of Presidency*, Washington, Cq Staff Directories, 2009, vuitena edició.
- MANSFIELD, Stephen, *The Faith of Barack Obama*, Nashville, Thomas Nelson Inc., 2008.
- MARANISS, David, *Barack Obama. The Story*, Nova York, Simon & Schuster, 2012.
- MENDELL, David, *Obama. From Promise to Power*, Nova York, Amistad/HarperCollins, 2007.
- OBAMA, Barack, *Dreams from My Father: A Story of Race and Inheritance*, Nova York, Random House, 2004.
- *The Audacity of Hope. Thoughts on Reclaiming the American Dream*, Nova York, Vintage, 2008.
- *The Plan. Barack Obama's Promise to America and His Plan for the Economy, Iraq, Healthcare, and More*, Seattle, Pacific Publishing Studio, 2009.
- REAGAN, Ronald (editat per Douglas Brinkley), *The Reagan Diaries*, Nova York, HarperCollins Publishers, 2007.
- SANMARTÍN, Josep J., «Las elecciones presidenciales de 2008 en Estados Unidos», *Politeia. Revista del pensamiento político*, 25, octubre de 2008, pp. 29-45.
- «Paisaje después de la batalla. La victoria electoral de Obama en Estados Unidos», *Politeia. Revista del pensamiento político*, 26, noviembre de 2008, pp. 25-33.
- «La comunicación política del Presidente Clinton. El discurso del Estado de la Unión de 1998», *ADResearch. Revista Internacional de Investigación en Comunicación*, segon semestre, 4, juliol-desembre de 2011, pp. 96-117.
- «La retórica del poder en Norteamérica», *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas*, 4, 1, 2005, pp. 115-126.
- SCHLESINGER, Arthur (Jr.), *The Age of Roosevelt: The Crisis of the Old Order, 1919-1933*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1988.
- ST-CLAIR, Jeffrey i Joshua FRANK (eds.), *Hopeless: Barack Obama and the Politics of Illusion*, Oakland (California), AK Press, 2012.
- WOLFFE, Richard, *Renegade: The Making of a President*, Nova York, Broadway Books, 2010.

1. El disseny de la figura presidencial està emparentat al simbolisme ètic que Bolingbroke va adjudicar al seu Rei Patriota. Vegeu Henry (Saint John, Vescomte de) Bolingbroke, *The Idea of a Patriot King*, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1965.
2. Barack Obama, *Dreams from My Father: A Story of Race and Inheritance*, Nova York, Random House, 2004, p. 195.
3. Vegeu l'incisiu estudi de Gene Healy, *The Cult of the Presidency. America's Dangerous Devotion to Executive Power*, Washington, Cato Institute, 2008.
4. Recordem el pessimisme amb el qual es va expressar LaPalombara el 1989, quan en una conferència a la Cambra dels Diputats italiana afirmava que «gli americani in genere nutrono aspettative talmente esagerate nei confronti dei poteri della presidenza che non possono non rimanere delusi dalla sua performance, quale che essa sia», Joseph LaPalombara, *Flessibilità della Costituzione e riforme istituzionali negli Stati Uniti d'America*, Roma, Camera dei deputati, 1990, p. 32.
5. Vegeu Barack Obama, *The Audacity of Hope. Thoughts on Reclaiming the American Dream*, Nova York, Vintage, 2008.
6. Aquest desenvolupament exponencial del seu lideratge també va merèixer primerenques crítiques com la formulada per Corsi cap al forjador del carisma per a Obama: «per demostrar com la política de la personalitat d'Axelrod ha elevat Obama cap a noves altures quasireligioses, amb seguidors i detractors susceptibles per igual de ser influenciats positivament o negativament per un culte a la personalitat», Jerome R. Corsi, *The ObamaNation. Leftist Politics and the Cult of Personality*, Nova York, Threshold Editions, 2008, p. 225.
7. Ronald Reagan (editat per Douglas Brinkley), *The Reagan Diaries*, Nova York, HarperCollins Publishers, 2007, p. 247.
8. «Mentre sóc allà, em sorprenec pensant que en algun moment la culpa i l'empatia es dirigeixen a la nostra oblidada raó, la qual requereix cert ordre, però no necessàriament l'ordre social que ja existeix, sinó un més urgent i fonamental, és més, una raó en què tothom participi. Desitjo que, per molt que sembli que l'ordre flueix massa, no s'evapori l'univers», Barack Obama, *Dreams from My Father. A Story of Race and Inheritance*, Nova York, Crown Publishers, 2004, p. 270.
9. El mateix Schlesinger ha rastrejat l'origen de la crisi contemporània viscuda per la política en el seu distanciament amb les elits intel·lectuals. «El que va començar com una alienació de la cultura empresarial, acabava sent, en alguns casos, una alienació de la pròpia democràcia. Aquesta alienació va evitar que hom explorés alternatives socials, ja que semblava un sense sentit la recerca d'alternatives quan l'ordre existent ja era permanent. Mai abans en la història d'Amèrica, els artistes i escriptors es van sentir tan impotents en la seua relació amb la societat americana», Arthur Schlesinger (Jr.), *The Age of Roosevelt: The Crisis of the Old Order, 1919-1933*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1988, p. 150.
10. D'aquest àmbit exercitat pel president Clinton, vegeu de Josep J. Sanmartín, «La comunicació política del Presidente Clinton. El discurso del Estado de la Unión de 1998», *ADResearch. Revista Internacional de Investigación en Comunicación*, segon semestre, 4, juliol-desembre de 2011, pp. 96-117.
11. Barack Obama, «Inaugural Address», 20 de gener de 2009. Font: <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=44&st=society&st1=>>. Data de consulta: 18 de febrer de 2012.
12. Stephen Mansfield, *The Faith of Barack Obama*, Nashville, Thomas Nelson Inc., 2008, p. 54.
13. «També cal convenir que la responsabilitat de tancar la bretxa no pot venir del Govern per si sol, les minories, individualment i col·lectivament, tenen responsabilitats també», Barack Obama, *The Audacity of Hope. Thoughts on Reclaiming the American Dream*, Nova York, Vintage Books, 2008, p. 290.
14. Barack Obama, «The President's Weekly Address», 4 de febrer de 2009. Font: <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=85687&st=citizens&st1=>>. Data de consulta: 18 de febrer de 2012.
15. Marco Tulio Cicerón, *Tratados*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1998, p. 193. També, Eduardo Fernández Fernández, Beatriz Dueñas Sanz i Daniel Vela Valldecabres, *De Cicerón a Obama*, La Corunya, Netbiblo, 2011.

CAPITALISME SENSE ALTERNATIVES?

PRESENTACIÓ

La desaparició del bloc socialista, a partir de la caiguda del Mur de Berlín (1989) va obrir una nova pàgina històrica fortament contradictòria. D'una banda permeté l'eixamplament el procés de democratització. Les llibertats bàsiques i les eleccions van arribar a països que fins aleshores havien patit dictadures fèrries. El model comunista ortodox només va sobreviure en reductes aïllats, com Corea del Nord o Cuba, sotmesos a règims tirànics amb dures conseqüències per als seus pobles. El capitalisme triomfant, embolcallat amb la bandera de la democràcia liberal, semblava haver guanyat la partida històrica: havia esdevingut el sistema «real i racional» sense alternativa de cap mena, la culminació i la fi de la història.

Tanmateix, aviat se'n van veure les fissures d'un relat massa esquemàtic i massa apressat. L'economia de mercat alliberava forces productives, però el període destruens comportà un altíssim cost humà. D'altra banda, la «democràcia» implantada en molts països coneixia restriccions greus, mentre que l'economia de mercat en coneixia moltes menys. Al contrari, tot el procés de la globalització i la gran ofensiva neoliberal de les darreres dècades apuntava a eliminar les restriccions que havien aconseguit «civilitzar» el capitalisme, a través del control sobre mercats sensibles (com els mercats financers) i de les polítiques socials de l'Estat del benestar.

De capitalismes, certament, n'hi ha de moltes menes. Avui mateix, la Xina, una dictadura de partit únic, s'ha incorporat de ple al capitalisme, per molt sui generis que siga. Suècia és una democràcia profundament arrelada de base capitalista, tot i que amb un component social molt important. El capitalisme de Singapur o de Qatar és molt diferent del capitalisme que trobem a Àustria o a Dinamarca. Les situacions altament diferenciades (als cinc continents), però amb un denominador nominal comú, podrien multiplicar-se. El nus de la història, segons tots els indicis, se situa en nivells més profunds, no en el simplisme maniqueu i superficial. Tradicions culturals, entorns geogràfics, històries específiques i opcions polítiques hi compten. Com també han de comptar, i molt, els estralls ecològics i socials que el capitalisme sense traves provoca a escala mundial, en un espai mancat dels límits i les restriccions compensatòries que l'havien reconduït a escala dels estats, avui tot sovint desbordats.

Explorar els matisos i les diferències, traçar un mapa del capitalisme dels nostres dies i sobretot indagar en el terreny postergat, però estimulants, de les alternatives, és l'objecte dels dossier que presentem. Que té un valor afegit a hores d'ara, enmig del drama social de la crisi del capitalisme financer desregulat. El capitalisme triomfant que hem conegut les darreres dècades ha pogut desplegar-se també per la manca d'alternatives, atès el fracàs dels experiments lligats al socialisme real. El fatalisme històric de qui proclama l'absència d'alternatives constitueix, sens dubte, una fal·làcia intel·lectual. Però és una fal·làcia que ha tingut conseqüències pràctiques —en termes humans i socials— literalment devastadores. Escatir, des de la pluralitat de visions, aquestes qüestions fou el tema abordat en el cicle «Capitalisme sense alternatives?», en el marc del projecte «Pensar el segle XXI», organitzat per la Universitat d'Alacant els primers mesos de 2012. Com en ocasions anteriors, aquesta iniciativa ha comptat amb el suport de L'Espill, materialitzat en la publicació dels textos que podeu llegir tot seguit. Agraïm els organitzadors del cicle, Faust Ripoll i Ferran Isabel, el seu treball, i molt especialment el de Miquel Calvet, que s'ha fet càrrec de la transcripció (i en algun cas de la traducció) de les intervencions.

De què parlem, quan parlem de capitalisme?

Josep Fontana

De què parlem, quan parlem de capitalisme? No està gaire clar. Per començar són els mateixos capitalistes els que reneguen d'aquesta denominació. El Departament d'Educació de Texas, que vetlla pel contingut dels llibres de text, va demanar el 2010 que el terme «capitalisme» es reemplaqués per la denominació «sistema de lliure empresa», perquè consideraven que «capitalisme» tenia connotacions negatives. I és normalment aquesta altra expressió la que usen avui els seus defensors als Estats Units. Però això de «lliure empresa», triat com una disfressa per fer semblar el sistema millor, és en realitat una declaració de guerra. Ho ha dit George Monbiot, que denuncia que una paraula prestigiosa com llibertat s'hagi degradat fins a ser usada per «disculpar cada atac a les vides dels pobres, cada forma de desigualtat i d'intrusió amb què l'u per cent dels més rics ens subjecta». En nom de la llibertat, afegeix, els bancs van especular fins a dur-nos al desastre, els rics aconseguen

no pagar impostos i les grans indústries destrueixen la biosfera. «És la llibertat dels poderosos per explotar els dèbils, dels rics per explotar els pobres».¹

Unes circumstàncies especials han permès veure recentment com apareixien les crítiques més ferotges al «capitalisme», expressades pels membres més reaccionaris de la política nord-americana. En els «caucus» que s'han celebrat als Estats Units per triar el candidat republicà a les eleccions presidencials del novembre proper, els enemics del candidat Mitt Romney, que es presentava com un home amb experiència de negocis per la seva actuació a Bain Capital, es van dedicar a fer una crítica ferotge de la mena de capitalisme depredador que practicava Bain, un empresa que comprava companyies, les revitalitzava inicialment, en treia tots els beneficis possibles per als nous propietaris i després les deixava, sovint arruïnades. Un exemple d'això el tenim en el cas de Georgetown Steel, que Bain va comprar el 1993 per 24'5 milions, on va començar retallant 1.750 llocs de treball i la va reorganitzar amb la sola finalitat de fer guanys a curt termini, en una gestió que va acabar el 2001 amb la fallida de l'empresa; però no sense que els socis de Bain s'haguessin embutxacat abans 58'4 milions de beneficis.² Els candidats ultraconservadors Newt Gingrich i Rick Perry es van dedicar

Josep Fontana (Barcelona, 1931) és catedràtic emèrit d'Història de la Universitat Pompeu Fabra. És autor d'una obra de gran repercussió, que inclou títols com ara *Historia: análisis del pasado y proyecto social* (1982), *La història després de la fi de la història* (1992) o *Europa ante el espejo* (1994). El seu darrer llibre és el monumental *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945* (2011).

a assenyalar les diferències que hi ha entre els bons capitalistes que creen treball i els carronyaires que el destrueixen.³ Romney es va defensar, amb tota justícia, dient que estaven criticant la «llibertat d'empresa», i aquesta línia de propaganda es va abandonar ràpidament.⁴ No convé d'estimular els dubtes sobre el sistema, com ho demostra una enquesta recent entre joves nord-americans de 18 a 29 anys que va donar el resultat que un 49% tenien una visió positiva del socialisme, contra un 43% que el veien negativament.⁵

Un rabí jueu, però, va venir en socors de l'ordre establert, assegurant que la Bíblia és favorable al capitalisme, com es demostra, entre altres arguments, pel desè manament que, en prohibir l'enveja, desautoritza la dels que condemnen les fortunes dels més rics. De la Bíblia n'extreu, a més, interpretacions neoliberals, com la de què «el pròsper regne de Salomó es va arruïnar quan el seu fill va decidir augmentar els impostos».⁶

Potser sigui encara més interessant, considerant el seu origen, la crítica que del capitalisme fa Jeremy Grantham, un financer que dirigeix un fons d'inversió que administra 97.000 milions de dòlars, en una carta als inversors de febrer d'aquest any. Grantham sosté que «el capitalisme fa un miler de coses millor que altres sistemes, i que normalment només falla en dues o tres», però que «desafortunadament per a nosaltres, una sola d'aquestes falles pot engegar el capitalisme per terra i a nosaltres amb ell». A la qual cosa afegeix que «el sistema capitalista actual té als Estats Units febleses potencialment fatals», que només podrien curar-se amb una política il·lustrada que el regulés, «cosa que és impossible que es produeixi mentre no minvi la influència del gran diner en el Congrés, i molt especialment en les eleccions».

Grantham reconeix, per començar, que «el capitalisme en general no té sentit de l'ètica ni consciència», i que un sistema sostenible no es pot basar en un augment constant de l'endeutament, ni en la tolerància de què les empreses controlin els governs i saquegin els cabals públics, i que es dediquin al creixement a qualsevol cost, sense tenir en compte la limitació dels recursos naturals, que condueix al suïcidi planetari. Admet que Marx tenia raó en la seva previsió que la globalització i les companyies multinacionals augmentarien el poder del capital a expenses dels treballadors. I que la sola forma d'evitar «la visió apocalíptica de Marx» seria aconseguir dels governs una política de moderació il·lustrada del gran monstre globalitzat, abans que el capitalisme no es torni tan arrogant que provoqui una severa reacció social.⁷

Les paraules de Grantham revelen que vivim en moments en què creix la insatisfacció amb el capitalisme real que marca les nostres vides, que no s'assembla gaire al de la faula idíl·lica dels manuals, o al que encara prediquen els que avui parlen d'una «economia social de mercat», tot descrivint-nos la felicitat col·lectiva de l'època en què Ludwig Erhard era ministre d'Economia de l'Alemanya d'Adenauer: un sistema que, ens asseguren, «garanteix la llibertat i la igualtat dels individus»,⁸ com es pot veure a l'Alemanya actual, que ha creat els «minisalaris» de 400 euros al mes que fan la felicitat de milions de joves, i on el president de la república ha hagut de dimitir per corrupció.

Però, si el sistema no és bo, el que cal que ens demanem és si hi ha en aquests moments alternatives per reemplaçar-lo. Jo diria que l'actitud predominant és, en aquests moments, la dels que pensen que, després

d'una experiència fallada, per raons que cal analitzar amb més profunditat, el socialisme haurà de ser reinventat, i que, mentrestant, i per tal de sobreviure, ens toca d'anar tirant amb el capitalisme, però no pas resignant-nos a la degradació que s'ha produït des dels anys setanta del segle passat, sinó esforçant-nos a sotmetre'l altra vegada a control.

En aquesta línia vindrien plantejaments com els de Robert Skidelsky i del seu fill, que denuncien que «el capitalisme és una espasa de dos talls: per una banda ha fet possible una gran millora en les condicions materials; per altra, ha promogut algunes de les més menyspreables característiques humanes, com la cobdícia, l'enveja i l'avarícia». Però les propostes que els Skidelsky fan respecte de com corregir-ne els defectes, no estan prou clares. En parlen en un llibre que du el títol de *Quant és suficient? Què necessitem per a una bona vida?*, en què revisen la predicció que Keynes va fer en 1930 en un article titulat «Les possibilitats econòmiques per als nostres néts», en què preveia que el progrés tecnològic faria possible reduir progressivament el treball necessari per satisfer les nostres necessitats, de manera que per primera vegada la humanitat hauria de preocupar-se per decidir com usar el temps lliure per tal de viure millor, un objectiu que calculava que es plantejaria cap a 2030. Els Skidelsky, que es pregunten per què ens hem deixat arrossegat per la cobdícia, l'especulació i el consumisme en comptes d'optar per una bona vida, no acaben, però, de donar-nos solucions adequades per evitar els aspectes destructius del sistema.⁹

Tampoc no estan gaire clares les propostes que fa Gar Alperovitz, professor d'Economia de la Universitat de Maryland, en la

nova edició del seu llibre, *America beyond capitalism*. Alperovitz ens dona un quadre explicatiu de l'evolució de l'economia mundial al segle XX que sosté que les grans recessions econòmiques es van resoldre com a conseqüència dels augments de despesa pública forçats per les dues guerres mundials i per les de l'època de la «guerra freda» (Corea, Vietnam, etc.). Però que ara ja no hi pot haver més guerres generals, perquè les armes nuclears les fan impossibles, i que les reformes keynesianes són inviables per la debilitat creixent del moviment obrer —la sindicació ha caigut als Estats Units d'un 35% a només un 6% del conjunt dels treballadors. La solució li sembla que resideix en el creixement de noves formes de propietat col·lectiva de tipus cooperatiu. Als Estats Units, ens diu, hi ha 130 milions de persones implicades en cooperatives i associacions de crèdit, el que significaria entorn del 40% de la societat. A més hi ha 13 milions que treballen en empreses de propietat obrera. I existeixen moltes altres formes d'organitzacions semblants; per exemple, el 25% de tota l'electricitat nord-americana la produeixen cooperatives i societats municipals.¹⁰

En generalitzar els seus arguments Alperovitz cita, com era inevitable, el cas Mondragón. Però el model Mondragón fa més de mig segle que es va iniciar a Espanya, i no veig que ens hagi ajudat a transformar una situació que finalment ens ha dut al desastre en què ara mateix ens trobem. Quants segles es necessiten per a fer-lo eficaç?

El problema fonamental és, segurament, que els defectes del capitalisme són de naturalesa política i que només des d'una acció política poden ser continguts i corregits. Deixeu-m'ho plantejar en línies generals.

Sostinc la teoria, em penso que prou raonable, que des dels temps de la Revolució francesa les societats capitalistes avançades han viscut en una cultura de pactes i concessions, generalment a través de la mediació dels sindicats, amb el propòsit de donar alguna satisfacció a les demandes dels de baix per tal d'evitar una autèntica revolució que capgirés les coses en el terreny econòmic, tal com la Revolució francesa les havia capgirades en el polític, acabant amb la monarquia absoluta i el feudalisme. Per dir-ho senzillament: des de la Revolució francesa fins cap al 1970, les classes dominants de la nostra societat van viure atemorides per fantasmes que els pertorbaven el son, fent-los témer que ho podien perdre tot a mans d'un enemic social: primer van ser els jacobins, després els carbonaris i els maçons, més endavant els anarquistes, els comunistes finalment. Eren amenaces fantasmals, de revolucions impossibles; però la por era autèntica.

Us posaré un exemple aclaridor: el 1890, quan anava a celebrar-se per primera vegada la festa del primer de maig a Barcelona, els burgesos catalans estaven terroritzats. Joan Maragall ho va explicar a un amic en una carta: els dies abans «semblava que vingués la fi del món; los uns compraven vint o trenta pans, vàries arroves de patates, bacallà i altres porqueries; los altres feien forrar les portes i compraven armes, i altres fugien sense saber a on; altres per animar-se se n'anaven a veure arribar tropa i quan comptaven força soldats, força cavalls i sobretot força canons, ah!, allò els posava bé de ventre, i ja temien menys al 'treballador', al bàrbar de la nostra època, al que vol capgirar l'ordre social, al que posa petardos i renega, i mira de reüll al 'senyor', al que vol disfrutar de lo que nosaltres disfrutem...

Que l'afusellin, que el trinxin, que el fotin». Ens pot sembla absurd, però la veritat és que aquells burgesos temien que el que finalment es va limitar a una manifestació pacífica reivindicant la jornada de treball de 8 hores podia acabar trasbalsant la societat.

Aquest clima de por és el que afavoria que s'arribés a pactes entre els sindicats i els governs. Nouriel Roubini ha escrit:

«Fins i tot abans de la gran depressió les classes burgeses il·lustrades d'Europa reconeixien que, per tal d'evitar revolucions, calia protegir els drets dels treballadors, millorar els salaris i les condicions de treball i crear un estat del benestar per redistribuir la riquesa i finançar béns socials (...). L'ascens de l'estat del benestar va ser, per tant, una resposta (...) al temor a les revolucions populars, al socialisme i al comunisme».¹¹

En un article de *La Vanguardia* sobre la situació actual d'Itàlia es podia llegir fa uns mesos: «els beneficis socials van ser fruit d'un pacte polític durant la guerra freda».¹² Una afirmació que significa el reconeixement que ens van estafar conscientment, assegurant-nos que el sistema ens garantia un futur indefinit de millora dels drets socials i d'una prosperitat compartida, quan només era un engany per desarmar els dissidents mentre eliminaven qualsevol perill de subversió. Què passaria, doncs, quan s'acabés la guerra freda?

El que va passar —no a Itàlia, sinó al món— és que les pors de dos segles de pànics nocturns es van acabar en la dècada dels setanta del segle passat. Cada vegada era més clar que ni els comunistes estaven per fer revolucions —el 1968 s'havien desentès de la de París i havien esclafat la de Praga— ni tenien la força necessària per imposar-se en l'escenari de la guerra freda. Va ser a partir d'aleshores quan, havent perdut la por a la

revolució, els burgesos van decidir que no els calia seguir fent concessions.

Examinem aquesta qüestió més de prop. El període de 1945 a 1975 havia estat en el conjunt dels països desenvolupats una etapa en què un repartiment més equitatiu dels ingressos havia permès millorar la sort de la majoria. Els salaris creixien al mateix ritme que augmentava la productivitat i amb ells creixia la demanda de béns de consum per part dels treballadors, cosa que comportava, al seu torn, un augment de la producció. És el que Robert Reich descriu com l'acord tàcit pel qual «els patrons pagaven als seus treballadors el suficient per tal que aquests compressin el que els seus patrons venien». ¹³ El sistema s'ha pogut definir com «una democràcia de classe mitja» que implicava «un contracte social no escrit entre el treball, els negocis i el govern, entre les elits i les masses», que garantia un repartiment equitatiu dels augments de la riquesa. ¹⁴

Aquesta tendència es va invertir en els anys setanta, després de la crisi del petroli, que va servir de pretext per iniciar el canvi. ¹⁵ La primera conseqüència de la crisi econòmica havia estat que la producció industrial del món minvés un deu per cent i que milions de treballadors quedessin en l'atur, tant a Europa occidental com als Estats Units. Aquests van ser, per això, anys de commoció social, amb els sindicats mobilitzats a Europa en defensa dels interessos dels treballadors, cosa que els va permetre de retardar unes dècades els canvis que s'estaven produint als Estats Units i a Gran Bretanya, on els empresaris, sota l'empara de Ronald Reagan i de la senyora Thatcher, van decidir que havia arribat el moment d'iniciar una política de lluita contra els sindicats, de desballestament de l'estat de benestar i de liberalització de l'activitat empresarial.

La lluita contra els sindicats es va completar amb tot un seguit d'acords de llibertat de comerç que van permetre deslocalitzar la producció industrial a altres països, on els salaris eren més baixos i els controls sindicals més dèbils, i importar-ne els productes, amb la qual cosa els empresaris no solament feien més beneficis, en minvar els costos de producció, sinó que debilitaven la capacitat dels treballadors del seu propi país per lluitar per la millora de les condicions de treball i de la remuneració que rebien: de 1976 a 2007 els salaris reals van baixar als Estats Units un 7%, i ho han seguit fent després de la crisi. ¹⁶

Així va començar el que Paul Krugman anomena «la gran divergència», ¹⁷ el procés pel qual es va produir un enriquiment considerable de l'u per cent dels més rics i l'empobriment de la major part dels altres, que segueix en plena vigència a l'actualitat. Als Estats Units, d'on disposem de mesures que ens permeten de seguir bé aquest procés, podem veure que a la vigília de la crisi de 2008 aquest 1 per cent rebia el 53 per cent de tots els ingressos (és a dir més que el 99 per cent restant). ¹⁸ D'acord amb el Factbook de la CIA, els Estats Units són avui una societat més desigual que Pakistan, Etiòpia o Kazakhstan.

En els darrers anys la crisi ha aguditzat la consciència d'aquest augment de la desigualtat social. Pel maig de 2011 Joseph Stiglitz va publicar un article que es titulava «De l'1%, per l'1%, per al 1%», on deia: «Els nord-americans estan contemplant com es produeixen protestes contra règims opressius que concentren una gran massa de riquesa en les mans d'una elit d'uns pocs. Però en la nostra democràcia un 1 per cent de la gent s'emporta gairebé una quarta part dels ingressos de la nació». ¹⁹

Aquest de l'u per cent ha estat el lema principal de les protestes, amb moviments com el d'«Ocupem Wall Street», de la tardor del 2011. Però, aprofitant les investigacions de l'oficina del pressupost, Krugman fa una anàlisi encara més acurada: Almenys dos terços de la millora en els ingressos va a parar en realitat al 0'1 per cent –l'u per mil més ric dels nord-americans. «Qui hi ha en aquest 0'1 per cent? Són heroics emprenedors que creen llocs de treball? No, en la major part són dirigents de companyies (...) o fan els seus diners en les finances. O sigui, Wall Street definit àmpliament».²⁰

Els resultats a llarg termini de la gran divergència, que s'iniciava als Estats Units i a Anglaterra i es va estendre després a Europa, van transformar profundament les nostres societats. Les conseqüències d'una immensa redistribució de la riquesa cap amunt no solament s'han manifestat en l'empobriment relatiu dels treballadors i de les classes mitges, sinó que han donat als empresaris, i molt en especial als de la banca i les finances, una influència política amb la qual els resulta cada vegada més fàcil fixar les regles que els permeten consolidar el seu poder.²¹

Aquesta redistribució cap amunt no és el resultat natural del funcionament del mercat, sinó el d'una acció deliberada. El seu origen és netament polític. El primer programa polític i intel·lectual que inspiraria aquest moviment es va formular als Estats Units per l'agost del 1971, per obra de Lewis Powell, en un «Memoràndum confidencial: Atac al sistema americà de lliure empresa» escrit per a la «United States Chamber of Commerce», que es va encarregar de fer-lo circular entre els seus associats.

El memoràndum tenia una primera part sobre l'amenaça que representaven els

«estudiants universitaris, els professors, el món dels mitjans de comunicació, els intel·lectuals i les revistes literàries, els artistes i els científics», que proposava plans d'atac per netejar les universitats i vigilar els llibres de text. Però la part més transcendental era aquella en què Powell advertia que no s'havia «de menysprear l'acció política, mentre esperem el canvi gradual en l'opinió pública que s'ha d'aconseguir a través de l'educació i la informació. El món dels negocis ha d'aprendre la lliçó que fa temps van aprendre els sindicats i altres grups d'interessos. La lliçó que el poder polític és necessari; que aquest poder s'ha de cultivar amb assiduitat, i que, quan convingui, s'ha d'utilitzar agressivament i amb determinació».

Aquesta crida a la lluita política va tenir uns efectes immediats, protagonitzada per associacions empresarials, i sobretot per la «United States Chamber of Commerce», que pretén avui ser «la major federació empresarial del món, en representació dels interessos de més de 3 milions d'empreses». Aquestes associacions no solament van emprendre grans campanyes de propaganda, sinó que van accentuar la seva participació en la lluita electoral a través dels Comitès d'Acció Política, una activitat que ha augmentat considerablement després de la decisió *Citizens United* de 2009, que ha liberalitzat les inversions de les empreses en la política, en nom del dret a la lliure expressió. Aquests recursos expliquen, per exemple, que la United States Chamber of Commerce invertís més en les eleccions nord-americanes de 2010 que els comitès dels dos partits, demòcrata i republicà, conjuntament.

L'ofensiva empresarial no es limita, per altra banda, a cercar avantatges temporals, sinó que aspira a una transformació perma-

nent del sistema polític. Això es manifesta, en el cas dels Estats Units, en les campanyes per dificultar l'accés al vot d'amples capes de la població que els republicans consideren poc afins als seus principis: vells, minories ètniques, pobres...²² Fins a quin punt és greu la situació ho mostra un article que Elizabeth Drew va publicar fa unes setmanes a la *New York Review of Books* amb el títol de «Podem tenir una elecció democràtica?», on, referint-se als condicionaments que es presenten de cara a les eleccions presidencials nord-americanes del novembre proper, amb els impediments al vot dels pobres i de les minories que s'han imposat en molts estats, i al paper fonamental que estan tenint les inversions multimilionàries de les empreses en la publicitat electoral, l'autora es demana: «Pot una elecció que està essent sotmesa a tantes distorsions interessades ser acceptada pel públic com havent-se produït d'una manera correcta? I què passarà si no és així?».²³

No té sentit, però, que ens allarguem mostrant com la política nord-americana ha arribat a ser un objecte de compra i venda. Entre nosaltres les coses es troben encara en nivells més primaris. Aquí la influència decisiva sobre els votants és la que exerceixen els grans mitjans creadors d'opinió —periòdics, ràdio i televisió—, que estan en la seva inmensa majoria en mans de l'empresa privada, i condicionats no solament pels interessos dels seus propietaris, sinó pels dels grans anunciants, sense els quals no podrien sobreviure. El resultat principal d'aquest fet és el de definir i limitar el camp de les nostres opcions polítiques. Aquí i avui, per exemple, democràcia vol dir que tenim la llibertat, quan ens toqui votar, de fer-ho o per Rajoy o per Rubalcaba. Tota altra alternativa és llençar el vot a la claveguera.

Què ha aconseguit la classe empresarial amb aquest assalt al poder? Pel juliol de 2011, Michael Cembalest, cap d'inversions de JPMorgan Chase, escrivia, en una carta adreçada només als seus clients, que es va conèixer perquè la va descobrir un periodista, que «els marges de benefici han aconseguit nivells que no s'havien vist des de feia dècades», i que «les reduccions de salaris i prestacions expliquen la major part d'aquesta millora». «La compensació pel treball està als Estats Units en l'actualitat al mínim en cinquanta anys en relació tant amb les xifres de vendes de les empreses com del PIB dels Estats Units».²⁴ Una observació correcta, ja que l'augment de les hores de treball en condicions de congelació o restricció salarial es calcula que l'any 2009-2010 va fer pujar la productivitat un 2'5%.

Un altre benefici ha estat la reducció de la seva contribució a l'estat. El pes polític creixent de les empreses ha conduït a la situació paradoxal que aquestes escapin de la fiscalitat pel doble joc de negociar retallades d'impostos i de tenir llibertat per aflorar els beneficis a les subsidiàries que tenen en paradisos fiscals. Un estudi recent conclou que el conjunt de les 280 empreses més grans del Estats Units no han pagat en els darrers tres anys més que un 18'5% d'impostos —en comptes del 35% que fixa la llei—, però que una quarta part d'aquestes han pagat menys del 10% i que 30 d'elles, entre les quals estan les més grans, no han pagat res en tres anys. Com ha dit Stiglitz «Els rics estan usant el seu diner per assegurar-se mesures fiscals que els permetin fer-se més rics encara. En comptes d'invertir en tecnologia o recerca, obtenen uns majors rendiments invertint a Washington». Sembla per això una broma

que Obama proposi ara rebaixar el tipus de l'impost a les empreses del 35% en què està fixat legalment, al 28% i al 25% a les industrials.²⁵

Hi ha un tercer aspecte d'aquests beneficis que és la desregulació de les lleis que controlaven alguns aspectes de l'activitat empresarial. Això, que en el sector de la indústria els ha permès reduir o anul·lar del tot les despeses relacionades amb la contaminació, ha tingut al sector financer unes conseqüències que són les que han conduït directament a la crisi de 2008.

Els economistes havien arribat a la convicció que eren capaços de formular models que els permetrien de dominar el risc en les operacions especulatives. Així es va arribar a l'elaboració de la fórmula Black-Scholes, per la qual Myron Scholes i Robert Merton van obtenir el Premi Nobel d'Economia el 1997. Un premi que semblava justificat ja que Scholes i Merton dirigien un fons especulatiu, el Long-Term Capital Management, que durant quatre anys va realitzar uns guanys fabulosos, fins a quadruplicar el seu capital. Però a l'any següent del Nobel, en l'estiu del 1998, la fallida del deute rus els va fer perdre 4.500 milions de dòlars en pocs mesos i es va haver d'organitzar un rescat pagat en bona mesura per les grans empreses de Wall Street, per tal d'evitar que es produís un pànic al sistema financer.²⁶

Aquesta primera topada no va servir, però, per canviar les coses, sinó que, gràcies a l'alliberament dels controls de l'activitat que va culminar durant la presidència de Clinton, les entitats financeres es van poder llançar a un joc especulatiu amb derivats i altres productes d'alt risc, mentre els dirigents de la Reserva Federal estimulaven

l'optimisme dels especuladors, rebaixant els tipus d'interès, i animant la gent a què gastés, comprés cases amb crèdits hipotecaris i invertís en operacions de risc, que eren normalment tan complicades que era impossible que qui no fos un expert pogués entendre en què consistien, però que Alan Greenspan, el cap de la Reserva federal, deia que distribuïen el risc per tota l'economia i la feien més segura.

Quan als Estats Units hi va arribar la crisi, que no era a causa de l'endeutament públic sinó del de les empreses financeres i de les famílies durant aquests anys d'especulació, l'estat es va apressar a salvar les empreses amb rescats multimilionaris; però no es va fer un esforç semblant per ajudar els ciutadans que perdien les seves cases, incapaços de seguir pagant les hipoteques, ni per assegurar estímuls a les activitats productives a fi de combatre l'atur. Lluny d'això, el que es va fer, per justificar els sacrificis que s'estaven imposant a la majoria, va ser difondre la faula segons la qual la culpa de la crisi econòmica era de l'excés de cost de la despesa social de l'estat, i que la solució residia en aplicar una brutal política d'austeritat, per tal d'aconseguir eliminar el dèficit del pressupost.

La història es va repetir seguidament a Europa, i a Espanya en concret: especulació, crisi, rescat de la banca (i en el nostre cas de les caixes d'estalvi), empobriment dels treballadors i de les capes mitges i la mateixa faula que sosté que la culpa és del que hem estat malgastant en escoles i hospitals, de manera que ens toca de pagar els excessos que hem fet.

Però no és veritat. Sí que ho és que la despesa pública ha estat mal dirigida i ha resultat poc productiva, però no ha estat

el deute públic, com se'ns vol fer creure, la causa de la crisi dels països del sud d'Europa. Una anàlisi de les xifres de les darreres dècades mostra que els dèficits i deutes dels governs estaven en un mínim històric el 2008, al començament de la crisi; el problema el van causar els augments incontrolats de deute privat que els estats van assumir. Krugman mostra que la relació entre el deute públic i el PIB d'aquests països estava millorant (això és minvant) fins al 2007. «El que tenim en aquests moments, conclou, és el resultat de la crisi, no d'un excés de despesa pública anterior a aquesta».²⁷ En el mateix sentit s'expressa Steve Keen, l'economista australià que va ser un dels pocs que van preveure i anunciar la crisi de 2008, que ha qualificat com «una insensata fantasia» que es vulgui culpar de la crisi el deute públic, quan es deu sobretot a una bombolla de deute privat que ha acabat esclatant.²⁸

L'important, però, no és establir qui té la culpa de la crisi, sinó trobar la manera de sortir-ne i està prou clar que la solució no és l'austeritat, com ho demostra qualsevol revisió que fem del passat. Richard Koo, economista en cap del Nomura Research Institute de Tokio, que ha analitzat comparativament la crisi econòmica dels anys trenta, les dècades perdudes de Japó i la crisi actual als Estats Units i a l'«eurozona», sosté que actuar sobre una economia que estalvia però no inverteix reduint la despesa pública no fa més que agreujar la seva situació.²⁹ Quan va passar per Espanya, en novembre de 2011, Koo va recordar que la crisi, que havia començat al sector immobiliari nord-americà, segueix essent una crisi bancària, que ha acabat contagiant l'economia i els comptes públics, i que pensar que aquests

problemes es resolen «amb una sobredosi d'ajustaments» i amb reformes constitucionals «és un disbarat».³⁰

La teoria legitimadora de l'austeritat sosté que els efectes negatius de les retallades salvatges vindran compensats per un canvi en la «confiança» que portarà a un nou creixement de la despesa dels consumidors i dels negocis, que reactivarà l'economia. Però el que ha passat és el que «totes les lliçons de la història us haurien d'haver ensenyat que passaria»: la «confiança» no s'ha presentat i, lluny de créixer, la despesa del sector privat ha caigut.³¹

«L'austeritat fiscal ha agreujat la situació econòmica en tots els casos en què s'ha posat en pràctica», sosté Krugman, que està a punt de publicar un llibre titulat «Atureu d'una vegada aquesta crisi!».³² A la qual cosa afegeix: «Fixeu-vos en Grècia, Espanya i Irlanda, que van adoptar una severa política d'austeritat. En cada cas va augmentar l'atur, perquè les retallades del govern van afectar sobretot els productors del país. I en cada cas la reducció del dèficit del pressupost va ser molt menor del que s'esperava, perquè els ingressos per impostos van caure, com a conseqüència del col·lapse de la producció i de l'ocupació».³³

Fa poc que acabem de veure a Catalunya com el conseller d'Economia ha declarat que, com que l'alentiment de l'economia ha fet baixar la recaptació d'impostos per sota del que s'havia previst, s'hauran de fer més retallades. Amb les quals tindrem més aturats, menys producció, menys impostos i seguirem retallant fins que no quedi res per retallar.

No es pot esperar recuperar el creixement econòmic amb una política com la que s'ha imposat a Grècia, que té, a més,

unes duríssimes conseqüències socials: augment dels suïcidis i del crim, i uns hospitals on manquen els medicaments essencials, incloent-hi les vacunes, la qual cosa fa témer que hi reapareguin malalties com la poliomielitis o la diftèria.³⁴ Aquesta comença també a ser la situació d'Espanya. Doneu una ullada a l'informe per 2012 de la Fundació FOESSA –la de Caritas, no confondre amb FAES– i veureu com està creixent la pobresa a casa nostra.

És una nova pobresa, diferent a aquella a la qual estàvem acostumats. Vet ací un text de Josep Martí Gómez, que ens mostra el que ell anomena «la foto» de la societat catalana actual:

Están los que duermen en la calle. Es la fotografía más visible junto a las colas en las oficinas de empleo. Hasta hace poco dormían en la calle hombres adultos, solteros, alcohólicos y con bajo nivel cultural. Ahora hay separados, gente joven con problemas de drogas, mujeres que han sufrido malos tratos, enfermos mentales y profesionales con nivel educativo. Y en la foto están propietarios de pequeños comercios haciendo cola en comedores de caridad tras cerrar sus modestas tiendas en barrios cada día con calles más tristes ante tanto cierre, porque una tienda de toda la vida forma parte del paisaje comercial y humano de un barrio. Y en la foto de grupo de la crisis están los niños. Uno de cada cuatro niños catalanes vive hoy en la pobreza. Y en Cáritas explican que muchas familias viven de las pensiones de los ancianos e incluso hay quienes les esquilman los ahorros que hicieron con sacrificios. Y están los jóvenes ex tutelados que al salir a la calle a los 18 años se encuentran sin trabajo y sin un mundo afectivo que

les acoja. Y autónomos que piden comida para la familia en centros parroquiales. Esas fotos de grupo, millones de personas afectadas por el deterioro vital de sus vidas, son la fotocopia de Eurostat revelando un aumento de la desigualdad que se traduce en el dato de que en España los ricos se están haciendo más ricos y los pobres más pobres en mayor proporción que la media de la Unión Europea.

Perquè aquesta és la part que convé no oblidar. La crisi no comporta un desastre general, sinó que acumula beneficis en un extrem i reparteix els costos entre la gran majoria. Dues notícies publicades a la premsa nord-americana els dies entorn del Nadal passat il·lustren les dues cares del futur. Ens deien, per una banda, que la remuneració dels dirigents màxims de les 500 empreses més grans va augmentar en un 36'5 per cent en 2010³⁵ i, per altra, que al mateix temps van augmentar en 1.600.000 els nens nord-americans sense sostre, el que representava un creixement d'un 38 per cent respecte de 2007.³⁶

Els components d'aquest u per cent integrat per empresaris i rendistes són conscients del fet que l'augment de la desigualtat és nefast per al creixement econòmic, en termes generals. Un memoràndum de la Reserva Federal nord-americana del 4 de gener passat recorda que el 70 per cent de l'economia nacional depèn de la despesa dels consumidors, i que la recuperació no serà possible si no augmenta la capacitat de despesa de la classe mitjana.³⁷ Aquest plantejament sobre l'interès global no afecta, però, els interessos immediats dels més rics, ja que la disminució global del creixement no implica pas una reducció dels guanys en

sectors clau, com la banca i les finances, que els segueixen augmentant. I s'estan, a més, adaptant a la nova situació, amb l'esperança de treure'n cada vegada més guanys.

Guanyen més, i a contracorrent del destí comú, consumeixen més. *The Economist* del 15 d'octubre passat informava que les empreses de béns de luxe (o com se'n diu en el negoci, de «béns per a individus d'extrem valor», que *The Economist* ens aclareix que són aquells per als quals «una bossa de 8.000 dòlars es una ganga») estaven creixent espectacularment. Una notícia publicada a la premsa espanyola ens diu, per exemple, que mentre la matriculació d'automòbils va minvar en el seu conjunt a Espanya l'any 2011, l'excepció han estat els de luxe, que han augmentat en un 83'1 per cent.³⁸

No estem parlant solament de canvis en el nivell de vida que responen a les circumstàncies temporals d'una crisi, i que cal esperar que desapareguin quan aquesta acabi. Estem parlant de canvis permanents en les regles del joc social, destinats a persistir. Entre nosaltres això vol dir, per exemple: reforma laboral, limitació del dret de vaga, atac als sindicats, privatització progressiva de la sanitat pública, desballestament de l'educació pública... I no es tracta solament de la culpa d'uns polítics reaccionaris. L'amenaça a la democràcia té els seus fonaments en el control dels polítics per part de l'oligarquia financera.

El mes de desembre passat Robert Fisk feia una comparació entre les revoltes àrabs i les protestes dels joves europeus i nord-americans en un article que es titulava «Els banquers són els dictadors d'occident»,³⁹ on deia: «Els bancs i les agències d'avaluació s'han convertit en els dictadors d'occident. Com els Mubarak i Ben Alís creien –i enca-

ra s'ho creuen– ser els propietaris dels seus països. Les eleccions que els donen el poder –a través de la covardia i la complicitat dels governs– han acabat essent tan falses com les que els àrabs es veien obligats a repetir, dècada darrera dècada, per ungir els propietaris de la seva pròpia riquesa nacional».

Potser semblarà que això no és més un exabrupte, encara que procedeixi d'una veu respectable i respectada; però el mateix ho ha dit, amb més arguments, un economista com Michael Hudson, professor d'economia a la Universitat de Missouri, que havia estat analista i assessor a Wall Street, en un text titulat «La transició d'Europa de la socialdemocràcia a l'oligarquia», que ens il·lustra sobre les bases polítiques d'un procés que ha donat a banquers i inversors l'oportunitat d'apoderar-se del control de la política fiscal per tal de desviar la càrrega dels impostos sobre el treball i de desmantellar la despesa social. I conclou que la mena de guerra que ara s'estén per Europa té objectius que van més enllà de l'economia, ja que condueix cap a una nova era en què una oligarquia financera va reemplaçant els governs democràtics i sotmet les poblacions a peonatge per deutes. El que hi ha és, conclou, «un cop d'estat oligàrquic en què els impostos i la planificació i el control dels pressupostos estan passant a mans d'uns executius nomenats pel cartel internacional dels banquers».⁴⁰

Deixeu-me acabar amb unes paraules que extrec de l'escrit d'un economista australià, Geoff Harcourt, que porta el títol de «Un prec fervent pels condemnats de la terra pel 2012 i més enllà»:⁴¹

El món capitalista es troba en un estat de crisi, inestable i gairebé fora de control. La

teoria ortodoxa en què es basen les polítiques llunàniques que s'estan aplicant té poca connexió amb el món real que se suposa que han d'interpretar i explicar. El malestar social, el prejudici, el racisme, l'egoisme, la falta de compassió, les forces anàrquiques, o pitjors encara, s'han desfermat (...). Què poden fer les persones de bona voluntat i d'actituds humanitàries davant d'això? En primer lloc, necessitem crear noves i adequades teories que il·luminin i expliquin el nostre món, que reconguin el capitalisme desbocat pel que és, un poderós òrgan de producció i acumulació, però bàsicament irracional i cruel per als menys capaços de protegir-se, que genera endògenament desigualtat i injustícia. Per això, en segon lloc, necessitem lliurar-nos a la tasca de recuperar la plena ocupació i una distribució més igualitària i equitativa dels ingressos i de la riquesa. Necessitem també crear infraestructures més verdes per enfrontar-nos a la realitat del canvi climàtic i de l'escalfament global, i dissenyar institucions que minimitzin l'impacte de les operacions de risc induïdes per la cobdícia (...), per tal de superar els efectes de l'especulació a curt termini i treure altra vegada al descobert les possibilitats del desenvolupament a llarg termini (...). D'aquesta manera l'actual bogeria d'autodestrucció tal vegada no podrà ser enterament domesticada, però podrem almenys mantenir-la sota un control raonable. Que sigui aquesta la nostra esperança pel 2012.

Reconec que la de Harcourt és una proposta molt moderada, i que a alguns ens agradaria aspirar a canvis més profunds. Però estem en una situació tal d'impotència, que per alguna banda caldrà començar. El que no és admissible és la resignació. □

1. George Monbiot, «This bastardised libertarianism makes 'freedom' an instrument of opresión», a *The Guardian*, 20 de desembre de 2011.
2. David Wren, «Romney's Bain made millions as S.C. steelmaker went bankrupt», a *McClatchy*, 14 de gener de 2012.
3. «Gingrich toughens up on Romney's record», a *Foxnews*, 9 de gener de 2012; E. J. Dionne, jr. «Mitt Romney and our overdue debate about capitalism», a *Washington Post*, 12 de gener de 2012; Nicholas Confessore i Jim Rutenberg, «PACs' aid allows Romney's rivals to extend race», a *New York Times*, 12 de gener de 2012.
4. Thomas Beaumont, «Bain defends Bain work, Obama team joins attack», a *Boston Globe* (Boston.com), 13 de gener de 2012; «Nain or blessing?», a *The Economist*, 28 de gener de 2012, pp. 61-62.
5. Alexander Eichler, «Young people more likely to favor socialism than capitalism: Pew», a *Huffington Post*, 31 de desembre de 2011.
6. Catherine Rampell, «What else does the Bible teach about capitalism?», a *New York Times*, 2 de febrer de 2012.
7. Al Lewis, «Grantham wonders if Marx was right after all» a *MarketWatch*, 29 de febrer de 2012. L'article conté un link que permet accedir al text complet de la *GMO Quarterly Letter* de Grantham.
8. Carles Boix, «Capitalisme d'estat», a *Ara*, 14 de febrer de 2012, p. 20.
9. Robert i Edward Skidelsky, *How much is enough?*, en premsa.
10. Sobre això seguiu la conversa entre Richard D. Wolff, professor emèrit d'Economia a la Universitat de Massachussets, Amhrestm i Gar Alperovitz a «Economic alternatives to capitalism» a *Truthout*, 21 de febrer de 2012.
11. Nouriel Roubini, «After the storm: the instability of inequality», a *Project Syndicate*, 15 d'octubre de 2011.
12. Eusebio Val (corresponsal a Roma), «Itàlia, l'última trinxera de l'euro», a *La Vanguardia*, 30 d'octubre de 2011, «Diners», pp. 2-3.
13. Robert Reich, «Honest work for honest pay? Not in America, not anymore», a *Baltimore Sun*, 29 de novembre de 2011.
14. Georg Packer, «The broken contract. Inequality and American decline», a *Foreign Affairs*, novembre/ desembre 2011, pp. 20-31.

15. Jacob S. Hacker & Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics. How Washington made the Rich Richer- and turned its back on the middle class*, Nova York, Simon and Schuster, 2010.
16. Es el quadre que defineix Mike Lofgren –«outsourced manufacturing, financialization of the economy and growing income disparity»– a «Have the super-rich seceded from the United States», a *Counterpunch*, 5 de gener de 2012.
17. Paul Krugman, *Después de Bush*, Barcelona, Crítica, 2008, pp. 141-170.
18. Hacker i Pierson, *Winner-take-all*, p. 3.
19. Joseph Stiglitz, «Of the 1%, by the 1%, for the 1%», a *Vanity Fair*, maig de 2011.
20. Paul Krugman, «Oligarchy, American style», a *New York Times*, 3 de novembre de 2011; un intent de matisar les diferències dins de l'u per cent, Shaila Dewan i Robert Gebeloff, «Among the wealthiest one percent, many variations», a *New York Times*, 14 de gener de 2012.
21. Chris Hedges, «The corporate state wins again», a *Truthdig*, 15 de abril de 2011.
22. Nancy A. Heitzeg, «The year of the vote», a *Critical Mass Progress*, 4 de gener de 2012; Ari Berman «The GOP war on voting» a *The Rolling Stones*, 30 d'agost de 2011; Ryan J. Reilly, «Lawyer defending South Carolina's voter ID law thinks DOJ is biased against white people», a *TPM*, 11 de gener de 2012.
23. Elizabeth Drew, «Can we have a democratic election?», a *New York Review of Books*, 23 de febrer de 2012.
24. Timothy Noah, «Brooks Brothers Bolshevism: Wall Street discovers income inequality», a *The New Republic*, 6 d'octubre de 2011.
25. Robert Reich, «Corporations don't need a tax cut, so why is Obama proposing one?», a *Truthout*, 23 de febrer de 2012.
26. Georg G. Szpiro, *Pricing the Future. Finance, Physics, and the 300 Years Journey to the Black-Scholes Equation*, Nova York, Basic Books, 2011.
27. Merijn Knibbe, «Some thoughts about the new Macro-economic Imbalances Procedure of the European Commission», a *Real-world Economics Review blog*, 18 de febrer de 2012; «Paul Krugman, «European fiscal zombies», a *New York Times*, «The conscience of a liberal», 29 de desembre de 2011.
28. Steve Keen, «On the problems racing the World in 2012», a *Real-world economics review blog*, 30 de desembre de 2011.
29. Richard C. Koo, «The world in balance sheet recession: causes, cure and politics», a *Real-world economics review*, núm. 58 (2011), pp. 19-37.
30. Entrevista amb Claudi Pérez a *El País*, 12 de novembre de 2011.
31. Paul Krugman, «Pain without gain», a *New York Times*, 19 de febrer de 2012.
32. Paul Krugman, «Keynes' predictions proven spectacularly accurate», a *New York Times*, 5 de gener de 2012.
33. Paul Krugman, «America isn't a Corporation», a *New York Times*, 12 de gener de 2012.
34. Suzanne Daley, «Fiscal crisis takes toll on health of Greeks», a *New York Times*, 26 de desembre de 2011; Anthony Faiola, «In Greece, fears that austerity is killing the economy», a *Washington Post*, 11 de gener de 2012.
35. Chris Isidore, «CEO pay jumps 36.5%», a *CNN Money*, 15 de desembre de 2011.
36. Tom Brown, «Another face of the U.S. recession: homeless children», a *Reuters*, 23 de desembre de 2011.
37. Bruce Judson, «The foreclosure crisis: a government in denial», a *Truthout*, 16 de gener de 2012.
38. «The glossy posse», a *The Economist*, 15 d'octubre de 2011, p. 59; *Público*, 3 de gener de 2012, p. 24.
39. Robert Fisk, «Bankers ara the dictators of the West», a *The Independent*, 10 de desembre de 2011.
40. «Europe's transition from social democracy to oligarchy», article publicat originalment al *Frankfurter Allgemeine Zeitung* i reproduït al blog de Hudson el 6 de desembre de 2011.
41. Publicat a *World Economics Association Newsletter*, 2, núm. 1, febrer de 2012.

El futur del capitalisme: teories i realitats

Salvador Giner

Primer us diré del que no vull parlar per dir-vos immediatament del que vull fer-ho. No us parlaré de la crisi econòmica, ni de finals del 2007, moment en què va començar, ni de la caiguda de Lehman Brothers el 2008, ni de la crisi massiva de les hipoteques nord-americanes. Hi ha una vastíssima literatura sobre això. Hi ha tota una indústria editorial al voltant de la crisi. Sobre aquest tema, a més, hi ha bàndols, uns més d'esquerra estil Paul Krugman que tenen una versió, i els neoliberals que en tenen una altra. No estic capacitat per parlar d'això.

Jo faré una reflexió sobre el futur del capitalisme perquè la crisi econòmica desfermada l'any 2008 ha provocat una reflexió sobre el seu final. Ja abans de la crisi, quan es parlava de la nova economia amb Internet, s'anunciava l'adveniment d'un capitalisme diferent. Però, què en sabem sobre el futur del capitalisme? Tenim proves que això és un cataclisme universal del sistema? No hi ha una especulació sobre el futur, i

em vaig interessar. Això és l'origen del meu assaig *El futur del capitalisme*.

Quines reflexions s'han fet sobre el futur del capitalisme? Vaig buscar en la literatura econòmica. La veritat és que hi ha molt poca cosa. Per saber quin futur tindrà el sistema capitalista, el millor és mirar les teories existents. En són quatre, bàsicament.

Hi ha la dels primers teòrics del capitalisme. Són escocesos i catedràtics d'ètica, sense excepció: Smith, Ferguson, Hutcheson i Hume. El capitalisme és una cosa molt antiga, que comença amb el capitalisme mercantil o piràtic (segles XIV i XV). Després, va arribar la revolució industrial, on van aparèixer els primers pensadors sobre el capitalisme. Segons aquests autors, el món feudal s'havia d'ensorrar. Calia eliminar-lo i imposar un sistema de lliure comerç que després s'ha anomenat capitalista, on també es manifestaria l'home en tota la seua llibertat. Això és la teoria d'Adam Smith, que va escriure dos llibres que són absolutament complementaris, *La riquesa de les nacions* i *La teoria dels sentiments morals*. Segons aquest autor, la realització de l'individu està en la teoria del sentiments morals. El capitalisme, segons ells, és una història natural de la moral. El que passa és que els economistes posteriors, amb la seua tendència a aïllar una cosa de l'altra, s'han oblidat d'això.

Salvador Giner (Barcelona, 1934) és sociòleg, catedràtic en la Universitat de Barcelona i president de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha publicat, entre altres obres, *Sociologia* (nombroses reedicions), *La cultura catalana: el sagrat i el profà*, *Comunió, domini, innovació* i *El futur del capitalisme* (Edicions 62, 2011).

El futur del capitalisme és el capitalisme, segons Smith. Aquests primers teòrics no tenen una visió paradisiàca, però diuen que serà una societat que s'haurà emancipat de les cadenes del feudalisme i de l'absolutisme, i a poc a poc la societat comercial substituirà la societat industrial bèl·lica de l'imperialisme. La primera teoria d'aquests professors d'ètica, per tant, és la d'un ordre que es perpetuarà.

La segona teoria és la dels marxians, dels socialistes i també del anarquistes. La més important és la que formulen Marx i Engels, i els seus deixebles. Segons aquesta teoria, arribarà un moment en el qual el proletariat assaltarà el baluards del capitalisme i l'acabarà ensorrant. Les crisis constants, l'acumulació de capital en cada vegada menys mans i la voluntat del proletariat d'alliberar-se acabaran amb el capitalisme, i portaran el socialisme, el qual al final amb una dinàmica pròpia acabarà en el comunisme. És una teoria que ha tingut un èxit enorme. Tots els partits socialistes d'Europa, de la Unió Soviètica i del seu imperi, i de la Xina durant 75 anys van tenir aquesta visió dogmàtica del capitalisme.

La tercera teoria, la més interessant, és la que va produir els anys 1939-1940 un dels més grans economistes que ha vist el món, Joseph Alois Schumpeter. Va escriure la història del pensament econòmic més important que hi ha, *Història de l'anàlisi econòmica*. I es va despenjar amb un petit llibre, *Capitalisme, socialisme i democràcia*, que és una obra meravellosa. El problema fonamental que plantejava aquest gran pensador capitalista i liberal austríac era el futur del capitalisme. La grandesa d'aquesta obra és que està escrita amb un sentit melancòlic. Al costat dels neoliberals d'avui, era un home d'esquerres, assenyat i que

no estava en contra de l'estat del benestar.

Schumpeter pensa que el capitalisme, amb tots els seus mals, ha desenvolupat una eferlescència a la societat i ha desfermat una competència de tots contra tots que han permès que el liberalisme i l'individualisme competitiu (i no solament l'egoisme) hagen conduït a un alliberament de l'estat que a poc a poc ha anat soscant el poder del despotisme. En el marc de l'estat combinat amb el nacionalisme, s'ha creat una classe d'empresaris que destrueix però que construeix constantment. La frase de la destrucció creativa, que s'ha convertit avui en un clixé dels neoliberals, és de Schumpeter. La seua teoria, que és de caràcter sociològic, afirma que una generació de burgesos, d'empresaris, és substituïda per una altra. Això s'ha confirmat en estudis sociològics posteriors i en novel·les com la de Thomas Mann *Els Buddenbrook*, que tracta sobre diverses generacions de burgesos.

Schumpeter té una visió melancòlica, ja que observa unes tendències que sosquen aquesta iniciativa del capitalisme. Hi ha una disminució claríssima de l'esperit individualista perquè es creen oligopolis i monopolis. El creixement continu de la burocràcia i de l'estat fa que augmente la voluntat de ser funcionaris. Fa poc es va fer una petita enquesta sociològica a Catalunya i la majoria dels joves volien ser funcionaris. Malament anem. On està l'esperit emprenedor? Sembla que es compleix la idea schumpeteriana de pèrdua i de fugida del risc, i de la capacitat d'iniciativa. El que preocupava a Schumpeter era que la societat s'anés homogeneïtzant, la conversió de la gent en homes-massa que han perdut la capacitat d'empenta, i això li va fer pensar en un futur escleròtic del capitalisme que malauradament s'assemblarà cada vegada més al socialisme burocràtic.

Als anys 70, va sortir una teoria nova, a diversos llocs (França, Anglaterra i els Estats Units) gairebé simultàniament. Daniel Bell va descriure aquesta teoria en dos llibres, *L'adveniment de la societat postindustrial* i *Les contradiccions culturals del capitalisme*. Bell deia que era liberal en política, conservador en cultura i socialista en economia. Ell creu que allò important del capitalisme madur i del futur del capitalisme és això que ara en diuen la societat del coneixement i de la informació, i que està diàfanament expressada en els seus llibres. Bell diu que el capitalisme sobreviurà, però molt transformat perquè de la producció de béns típica del capitalisme industrial passarem al que ell diu repartir *pieces of papers*. En aquella època, no hi havia Internet ni fax, i ell parlava de la transmissió d'informació en petits papers. És un llibre absolutament lúcid perquè preveia que aquest bescanvi d'informació seria la columna vertebral del capitalisme en el futur, i possiblement d'un principi de socialisme que no era el que ell preferia. Ell volia un socialisme liberal, expressió que té un gran pedigrí a Espanya precisament. Els socialistes espanyols de la República volien això, un socialisme que permetés un liberalisme de l'esperit. Tota la gent de la Institución Libre de Enseñanza venia d'aquesta tradició d'intentar desenvolupar un socialisme liberal.

Bell creia que la secularització era molt intensa, i mirava amb melangia com les grans religions eren soccavades, i el futur seria una mena de socialisme, no pas dirigista, amb canvis en els diners, que es transmetrien simbòlicament d'una manera molt completa.

Jo no he vist altres teories. Posteriorment, han aparegut algunes visions. I últimament hi ha hagut conats, però no una

teoria, de dir que hi ha un altre sistema possible que no és el socialisme estalinista perquè s'ha ensorrat. Per exemple, el petit pamflet d'aquest francès molt gran que ha estat víctima dels nazis i de totes les persecucions, i que ha produït uns indignats a la plaça de Catalunya de Barcelona i a la Puerta del Sol de Madrid. Ells s'han basat en la teoria altermundista que coneguem a través de Porto Alegre amb l'eslògan que un altre món és possible, però no ens diuen quin món. El gran problema dels altermundistes, com es diuen ells mateixos, és que no volen caure en l'estalinisme soviètic o xinès però no ens expliquen què volen. No tenen una teoria prou coherent. Moralment els trobo fantàstics, però per aquí no hi ha canvi del capitalisme perquè no tenen idees.

I la socialdemocràcia no té cap idea. Certament, el socialisme espanyol no en té. No surt cap intel·lectual que doni una teoria pràctica que sigui una alternativa. El socialisme espanyol ha fallat en tota la seua línia. Als qui hem criticat això, que som amics del socialisme, no se'ns ha fet cas. Parlaven d'autogestió l'any 1975 i de sobte van callar. En alguna ocasió, alguns vam demanar al govern del senyor González que feren alguna cosa, que crearen alguna cooperativa i experiments, perquè el socialisme és l'autogestió, que la gent es controli ella mateixa. La socialdemocràcia espanyola no té una idea alternativa seriosa. Jo no estic demanant una teoria dogmàtica, això és per als estalinistes, però sí un conjunt d'idees.

El futur del capitalisme és el capitalisme, però evidentment hi ha un canvi intensísim. És un sistema econòmic i cultural, però no moral. El capitalisme és amoral, no immoral. De la mateixa manera es pot fer una fàbrica d'armes que una empresa que corregeixi els danys ecològics. Pots dedi-

car-te a la prostitució o al tràfic de drogues, o a obrir escoles o ONG per a la pràctica de l'altruisme. Tot és possible. És una neutralitat ètica molt interessant. Jo crec que és maligna globalment, però permet una fluïdesa extraordinària.

El capitalisme té un conjunt de coses deletèries, summament destructives, que poden acabar amb ell eventualment. La destrucció del medi ambient. Això seria la fi de la humanitat, encara que té probablement 30 o 40 anys més de vida. El ritme de destrucció de la natura és constant i molt superior a la reconstrucció del medi ambient.

El mateix passa amb l'explosió de la població humana, que d'aquí a l'any 2050 haurà crescut en 1.000 o 2.000 milions d'habitants. No estem aturant el ritme de creixement de la humanitat suficientment, així que ens espera també un cataclisme per aquest costat degut a l'expansió capitalista, tot i que allà on s'estan desenvolupant les classes mitjanes, com per exemple a l'Índia, a la Xina o en algunes parts de l'Àfrica, comença a minvar el nombre de fills. Però, els pobres, els miserables i els camperols, que són el 80 o 90% de la humanitat, continuen multiplicant-se, i com que els estem donant medicines, no veig que hi hagi una solució.

El capitalisme combinat amb la revolució industrial ha desfermat aquestes tendències, i té només una possibilitat, que és un enigma històric. Com havia dit Schumpeter, la innovació constant del capitalisme produeix un flux d'invents tan potent que no sabem com serà el futur.

El que us diré ara és d'una senzillesa de postulat aristotèlic. Primer, el que canvia la història és la innovació. Pot ser una bombeta elèctrica, la roda, el foc o Internet. Segon, no sabem quina serà la innovació de demà. La conclusió d'aquest sil·logisme aristotèlic

és que per tant no coneixem el futur ni el coneixerem mai.

Una altra cosa és que tinguem l'obsessió de predir el futur des de l'època de Juli Verne i Carles Marx. No en tenim ni idea. Fa molts pocs anys no sabíem el que era Internet. I avui no podem viure sense Internet i les xarxes socials. Les revolucions del nord d'Àfrica s'han succeït sobre això. La repressió de Síria ens arriba pels telèfons mòbils. Com que no sabem les innovacions, no sabem quin és el futur del capitalisme.

El més probable és que continuï funcionant perquè la seua creativitat d'innovació contínua en farmacologia, en Internet i en tot el món cibernètic, o en intel·ligència artificial, es desenvolupa a una grandíssima velocitat. D'aquí sortirà alguna cosa segur, però no sabem quina. No us refieu de qui us digui que sap quina serà. El *momentum* del capitalisme des de fa cinc anys és d'una enorme creativitat. El capitalisme obliga les empreses a innovar constantment.

Hi ha tota una retòrica ideològica sobre la societat de la innovació, però la innovació pot ser bona o dolenta. No saber què vindrà provoca perplexitat. El món és opac. No sabem el futur. Jo crec que el més probable és que el sistema capitalista continuï. No hi ha cap oposició seriosa. En contra del que havia previst alguna gent des de l'esquerra, els grans monopolis, oligopolis i multinacionals no eliminen l'efervescència dels petits empresaris. A Silicon Valley, surten cada setmana 300 o 400 companyies, i cauen o desapareixen, però alguna es transforma en IBM, ITT o Bill Gates. Uns triomfen, altres cauen. És molt darwinista. Això és l'essència del capitalisme contemporani. És amoral, és compatible en molts països amb la democràcia liberal i ens farà companyia durant els pròxims 150-200 anys amb tota seguretat. □

Per una eixida verda de la crisi

Construint un veritable federalisme europeu

Monica Frassoni

A nivell europeu i en molts països, els partits verds no ens definim massa com a ecosocialistes perquè som molt presumits i diem que en els darrers anys hem aconseguit recollir el millor de les famílies polítiques del segle XIX i XX i interpretar-les de manera original sense tindre la pretensió de constituir un pensament amb visió del món unitària, completa i amb les respostes per a tot. Molts esdeveniments horrorosos del segle XX han estat conseqüència d'ideologies que pensaven que tenien les respostes per a tots els problemes i la visió que el món havia d'anar en una única direcció.

L'opció de l'ecologia política i les propostes concretes i relativament intuïtives que tenim per a l'eixida de la crisi s'han de presentar en un terreny de joc que no pot ser simplement el nivell local ni el nacional sinó que ha de tindre una dimensió supranacional molt forta, almenys europea. Per això, considere que hi ha una connexió molt forta entre la batalla federalista per constituir un sistema democràtic europeu

com un estat de dret integrat i la lluita per una societat sostenible des del punt de vista econòmic i social, i conscient que els recursos són absolutament escassos.

L'altre element que em sembla important subratllar és que la visió ecologista del món és optimista i pragmàtica. Ens han acusat de ser uns catastrofistes. És cert que hi ha una sèrie de perills, però la visió dels ecologistes és que es poden dissenyar solucions per superar les crisis.

El repte que tenim és ser convinents i assolir el consens. En l'ecologia política, som conscients que sense ser capaços de fer evolucionar la mentalitat de les persones i un marc ampli d'aliances, serà molt difícil canviar la societat.

De fet, l'ecologisme ha tingut sort des d'un punt de vista polític en alguns països del nord d'Europa i en altres llocs perquè ha aconseguit fer-se creïble als ulls dels electors en el moment de fer propostes per a l'eixida de la crisi i per al govern de la societat. El problema que tenim en altres regions d'Europa és que encara no hem aconseguit convèncer l'opinió pública que és necessari canviar i que les receptes aplicades fins ara no ens condueixen a una solució encertada per a la situació que vivim. A més, els sistemes polítics dels nostres països són menys permeables des d'un punt de vista cultural a aquest tipus de pensament.

Monica Frassoni (Veracruz, Mèxic, 1963) és política italiana d'orientació ecologista, eurodiputada durant diverses legislatures i copresidenta, des del 2009, del Partit Verd Europeu.

On hi ha societats sòlides i democràcies transparents és més fàcil introduir el pensament ecologista. On hi ha societats i democràcies més limitades per poders mediàtics, sistemes electorals i una cultura clientelar més forta, és més difícil d'introduir aquest pensament que no defensa interessos particulars sinó més difusos. L'ecologisme polític té també als nostres països límits d'organització. A Espanya, Els Verds es barallen cada dos per tres. A Itàlia, tenim uns líders horrorosos. A l'Europa de l'Est, hi ha encara una mentalitat de créixer i créixer. En altres societats que no estan condicionades per tots aquests elements, han pogut desenvolupar polítiques de partit i actituds culturals amb molta més penetració en la societat.

Un altre element general que em sembla important subratllar és que aquest tipus d'enfocament no funciona amb petites mesures. Això hem pogut comprovar-ho en el meu país. Ho explicaré amb uns exemples molt pràctics. A Itàlia, vam tindre unes polítiques ambientals molt avançades en un cert període de la nostra història. Vam ser un dels primers països a abandonar l'energia nuclear, juntament amb Àustria, el 1987. Vam tindre unes lleis molt avançades de parcs i residus. Però, les receptes ecologistes que van ser aplicades pels governs de les ciutats eren massa poc per canviar les coses realment. S'arriba així a una situació molt perniciososa. Fas una mica de mobilitat sostenible, de recollida de deixalles o de control de la pol·lució de l'atmosfera. Amb totes aquestes mesures, no arribes a tindre uns resultats que facen canviar veritablement la mentalitat de la gent. Malgrat que totes aquestes polítiques funcionen, perden credibilitat si tenen una aplicació limitada.

El canvi de paradigma que nosaltres propugnem necessita d'un convenciment de les autoritats públiques, d'un acompanyament cultural important i també de l'obtenció de resultats molt concrets. Tot açò no és fàcil, però són les condicions perquè les coses funcionen. Als llocs on aquestes mesures ja s'han pres hi ha una gran quantitat de vots ecologistes, les altres forces polítiques han estat «contaminades» i alguns elements ja formen part important de la manera de viure de les persones. En resum, hem d'actuar de manera radical perquè si hi ha resultats insignificants, no aconseguirem convèncer la gent perquè canvie.

Per altra banda, quines són les anàlisis que es fan sobre l'eixida de la crisi? El primer element és que la Unió Europea es troba en una situació de crisi global, que ho és per a nosaltres més que a nivell del planeta. Tenim una crisi que potser necessita d'algunes respostes pròpies, encara que si empitjora la situació pot haver-hi conseqüències negatives per a la resta del món.

Des del punt de vista europeu, hi ha un problema greu d'anàlisi de la crisi. Per a nosaltres, és fonamental saber per què estem en aquesta situació. Crec que hi ha una mancança greu de coneixement i de percepció. I si la diagnosi no és correcta, també són equivocades les respostes. Si hom considera que el problema fonamental de la Unió Europea és de deute públic, malament anem perquè en molts països aquest problema va esclatar després de la crisi. No és una causa sinó una conseqüència.

Ens trobem en una paradoxa tremenda. Aquesta crisi financera va arribar de fora l'any 2008. La reacció fins al 2010 va ser l'intent de posar normes a nivell europeu per a regular aquest món financer, que havia creat la crisi, i de tornar a l'economia real.

Aquest període va ser relativament breu. Els *lobbies* van aconseguir que aquest esforç de reglamentació del sector financer i de recolzament a l'economia real desaparegueren. Amb la crisi de confiança en l'euro i en el deute grec, que té un component psicològic molt gran, vam entrar en una situació en la qual la ideologia del lliure mercat és la que ens diu com hem de resoldre la crisi, amb les retallades en les despeses públiques i el retorn a un mercat tan desregulat com siga possible. La paradoxa és que els qui ens han conduït a la situació en la qual ens trobem, retornen per dir-nos què hem de fer per sortir-ne. És una trampa des del punt de vista polític i ideològic. Tant és així que en quasi tots els països guanya la dreta.

Nosaltres hem de tindre un plantejament contrari, amb propostes de definició i defensa de l'economia real. Quan reflexionem sobre el tipus de treball que hem de crear a Europa i els sectors que hem d'empenyar, està clar que adquireixen un gran protagonisme els elements de l'economia verda. Som un continent que té poc de petroli i pràcticament gens de gas i d'urani. Per tant, el model energètic és molt important. Tenim molt de sol i molt de vent. Hem desenvolupat abans que altres parts del món les tecnologies de les energies renovables. A més, vam ser la primera part del món que es va adonar que el canvi climàtic no és tan sols una cosa teòrica sinó pràctica i que cal donar-hi una resposta tecnològica i començar així a construir un altre model econòmic.

Un dels elements de l'eixida de la crisi és precisament invertir en el sistema energètic que volem. Ja no hi ha molta discrepància al respecte. Fins i tot molts governs de dreta accepten que el futur és el d'una energia amb menys nivell de carboni, i d'una aposta per les energies renovables i l'eficiència

energètica. Aquest sector econòmic és una mina de llocs de treball. A Alemanya, s'han creat des del 2007 més de 150.000 llocs de treball tan sols en la readaptació de cases.

Un altre protagonista de l'eixida de la crisi ha de ser l'agricultura, que a Europa és un valor afegit. Al nostre continent, hem tingut moltes discussions sobre el lliure comerç i la capacitat d'ajudar els països en vies de desenvolupament amb el desmantellament de l'agricultura protegida que exporta amb preus subvencionats, però això no vol dir que l'agricultura europea no tinga futur a partir de la valoració (que ara no existeix) de models de qualitat, tradicionals i de quilòmetre zero. A Itàlia i Alemanya, el desenvolupament d'un mercat agrari interior, que és ja extremadament important, garanteix un benefici per als operadors incomparablement major que l'agricultura industrial.

El tercer element de l'eixida de la crisi és el turisme. És molt difícil substituir el turisme de masses típic de la Mediterrània que genera molts diners per un altre de més sostenible. Però aquesta disjuntiva ha estat resolta en altres parts del nostre continent, que ja tenen turisme de qualitat amb ingressos importants.

Hi ha altres propostes també cabdals per a eixir de la crisi com per exemple les polítiques urbanes, amb la readaptació i rehabilitació dels habitatges i el canvi en el sistema de mobilitat.

Tots aquests elements ens ofereixen una eixida econòmica que necessita una empenya, ja que la seua implantació serà el resultat d'una lluita política, social i cultural molt dura que té un caràcter europeu. El 80% de la dimensió de la política ambiental està regulada en la Unió Europea. La majoria de les normes aprovades per la UE des de

mitjan anys 90 són encara les que regeixen en els nostres països, com les lleis d'impacte ambiental, de pol·lució de l'aigua o de gestió de residus.

Evidentment, amb el pas dels anys, els canvis de les majories en les institucions europees i el final de les il·lusions, algunes d'aquestes lleis han estat brutalment reduïdes. Per exemple, les avaluacions d'impacte ambiental són ara procediments merament formals.

En definitiva, el marc legal supranacional europeu és molt important. Totes les transformacions culturals i polítiques necessiten d'un marc supranacional i de majories polítiques que les facen possibles.

En aquests moments, tenim la possibilitat de treballar en aquesta línia, però anem en una direcció totalment diferent simplement com a conseqüència del fet que els qui guanyen les eleccions tenen unes altres idees, i també perquè tenim un greu problema de credibilitat.

Durant els pròxims anys, tenim algunes batalles decisives. La primera és cultural i de credibilitat política. Hem d'assolir el consens al voltant d'unes propostes clau sobre l'estatut del banc central europeu o la utilització que hem de fer dels escassos recursos públics. Són polítiques que estan perfectament al nostre abast.

La segona batalla és la d'aconseguir que aquest tipus de regles que debiliten la sobirania nacional siguin sentides com a pròpies pels ciutadans europeus. Avui hi ha un allunyament de la idea europea. Estic convençuda que la resposta és relativament simple. Quan es perd el somni i tot es torna molt tecnocràtic i avorrit, és molt complicat que la gent s'apassione per Europa.

Quin és el gran projecte de la Unió Europea ara? No pot ser-ho el retall del finançament i la disminució del dèficit. Hem de desenvolupar una idea de federalisme que és relativament nova. No és suficient tindre una democràcia europea que funcione perquè això ja existeix i de mitjana tan sols acudeix a votar un 40% dels electors. El problema és que molts ciutadans no senten les institucions europees com una cosa seua perquè fan polítiques equivocades.

El primer pas per construir aquest nou federalisme europeu és que hem de votar l'any 2014 per canviar les majories si volem que la Unió Europea faci polítiques diferents.

En segon lloc, hem de fer front també al tractat d'estabilitat pressupostària signat pels governs, un acord inútil negociat en 4 minuts i imposat als parlaments nacionals per acontentar l'opinió pública de la senyora Merkel a Alemanya.

Finalment, durant els pròxims anys, haurem de decidir de nou quina és l'Europa que volem, i les discussions europees no són complicades. Moltes vegades s'utilitza aquest argument per excloure els ciutadans d'alguns tipus de decisions. Hem de reajustar els poders dels mecanismes supranacionals europeus i fonamentalment hem de desenvolupar un treball molt ampli de reapropiació del somni europeu per part dels ciutadans. I això només ho aconseguirem si els convencem que des d'Europa es poden fer coses útils, com són les polítiques sostenibles de redefinició del nou estat social. Aquest objectiu està al nostre abast, però per assolir-lo haurem de treballar prou durant els pròxims anys. □

Reflexionant sobre les alternatives

Miren Etxezarreta

Parlar sobre les alternatives està molt de moda. Quan anem a qualsevol lloc per explicar com està la societat avui i les perspectives que sembla que s'obrin, el més freqüent és que les persones que escolten es preocupen per saber quina és l'alternativa. El gran neguit és que no hi haja expectatives d'una alternativa concreta. Jo no la donaré, però reflexionaré al seu voltant.

La primera cosa que vull assenyalar és que quan diem que som crítics del capitalisme, ens diuen que no ho podem ser si no tenim una alternativa. Aquest és un error impressionant. Un pot fer una crítica d'un sistema socioeconòmic que no li agrada de la mateixa manera que pot realitzar una crítica de tantíssimes altres coses sense tindre'n una alternativa.

Hem de traure'ns la por que generalment generen les forces més conservadores, que ens diuen que si no tenim una alternativa no tenim dret a dir que el sistema actual està malament. Jo puc dir que una cosa no em sembla bé, i a més oferir alternatives parcials, o instruments i mitjans per canviar-la.

L'altre extrem és el que equipara l'alternativa a la utopia en el sentit que en el moment que plantejges fer alguna cosa que no està permesa per les forces polítiques, econòmiques i socials existents, et diuen que és una utopia. Parlar d'alternatives i de crítica de la societat suposa inevitablement dir que faries les coses d'una manera diferent, i l'organització actual indubtablement no va en aquesta direcció.

¿Qui no hauria pensat fa uns anys que era utòpic parlar del medi ambient en els termes i en les condicions en què es fa ara? Ja sabem que el problema ambiental no està resolt ni molt menys, però fa uns anys ni tan sols es parlava d'aquest problema, mentre que avui la preocupació ecològica és una de les importants. El mateix ha passat amb el feminisme. ¿Qui hauria pensat fa prou de temps que es parlaria del feminisme com es fa ara?

El fet que les coses que volem no siguin possibles dins del context actual, sols indica que necessitem i volem un de diferent, però no que les nostres propostes són utòpiques perquè en aquest cas no serien pròpiament objecte de consideració.

De vegades, quan es parla d'alternatives, hom té la sensació que el que es pretén és aplicar-les molt a poc a poc, sense que alteren la marxa a ningú. Si el que pretenem és que res canvie excepte coses molt marginals, no ens referim a alternatives.

Miren Etxezarreta (Ordizia, 1936) és economista, catedràtica emèrita d'Economia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona, i representant del corrent d'economia crítica. És autora, entre altres, de *La reestructuración del capitalismo en España (1970-1990)*.

Del que hem de parlar és de canvis substancials en el sistema econòmic i social. S'ha de dialogar sobre com es poden generar aquestes alternatives, quins poden ser els agents d'aquest canvi, quin tipus de model podem construir i quins processos es poden desenvolupar. Arribarem a una cosa diferent. Potser és una utopia, però també un programa de treball i d'actuació molt concret.

Quan parlem d'una alternativa, a què ens referim? En primer lloc, hem de definir què volem dir quan parlem d'una alternativa. Si jo vull fer una reforma fiscal, per exemple, sembla que parlo immediatament d'una reforma fiscal alternativa. Però això no és una alternativa de societat. És un instrument per poder arribar a una societat alternativa, però no una alternativa. Tenim instruments que no són alternatives encara que poden ser molt valuosos. I reduir la jornada de treball és també una bona mesura, però no una alternativa.

S'ha de distingir què és una política econòmica alternativa. El senyor Rodríguez Zapatero feia una política econòmica i el senyor Rajoy està fent la mateixa amb un poc més de picant. Però les dues són polítiques econòmiques i no són alternatives de societat.

Parlaré del que considere que és una alternativa, és a dir, un sistema econòmic i social diferent que no siga capitalista perquè en aquest cas parlariem d'un capitalisme amb rostre humà però no d'una alternativa.

L'alternativa és una cosa profunda, i al mateix temps molt i poc elaborada. La imatge que tenim molts de nosaltres és que ens han de donar una recepta completa, feta i tancada. Per a mi, aquesta no seria l'alternativa.

Des del meu punt de vista, les societats alternatives són aquelles en les quals l'ésser

humà té plena participació, i una vida satisfactòria i digna. No són societats que ens venen donades sinó que són construïdes per nosaltres mateixos amb l'objectiu de facilitar la capacitat de desenvolupament i de felicitat que tenim les persones.

Hi ha multitud d'alternatives. En el Grup Taifa, duguem dos anys i mig treballant-les. Hi ha tantes que ni tan sols hem acabat de llegir tota la documentació que tenim. No obstant això, hem fet una classificació a efectes de treball que és totalment arbitrària.

En primer lloc, hem revisat el que anomenem els utòpics històrics, aquells que ja des de Plató o Aristòtil han construït models de societat. Hi ha llibres moderns que recullen les idees d'utòpics d'aquest estil, que donen tot el detall de com seria una societat alternativa que no cercara el benefici d'uns pocs. Molts elements d'aquestes alternatives són aprofitables.

En els darrers quinze anys, han sorgit una sèrie d'autors que expliquen com farien una societat alternativa. Esmentaré alguns d'aquests autors, però n'hi ha molts més. Hi ha tot el plantejament de democràcia econòmica de David Schweickart, l'economia planificada d'equivalències de Heinz Dieterich Steffan, el socialisme planificat democràticament d'Al Campbell, el *parecon* de Michael Albert i Robert Hahnel, la democràcia i planificació econòmica de Pat Devine, o la democràcia inclusiva de Takis Fotopoulos.

Hi ha moltes alternatives, i experiències històriques d'alternatives. La veritat és que no han eixit massa bé fins ara, però durant una sèrie d'anys foren importants i valuosos. Tenim el socialisme real que és la Unió Soviètica i els països satèl·lits després de la Segona Guerra Mundial, Cuba i la Xina,

encara que jo no m'atreviria a considerar aquest darrer país com a alternativa. També tenim, sobretot en l'Estat Espanyol, les experiències parcials de l'anarquisme durant la Guerra Civil. Unes experiències han eixit millor i unes altres pitjor. En tot cas, hi ha fulls de ruta del que es podria fer tenint en compte aquests models als quals tot just he fet referència.

Però encara hi ha més, perquè tenim per exemple els estats actuals que diuen que cerquen una via alternativa de desenvolupar el socialisme del segle XXI, com pot ser el cas de Veneçuela o altres països d'Amèrica Llatina com Equador.

Hi ha teoria i assajos. Per tant, no podem dir que no hi ha alternatives. A més, ha nascut un corrent fa uns cinc anys, que parteix dels *zapatistas*, que és l'intent de transformar el món d'una manera completament diferent sense prendre el poder. Un corrent d'autors teòrics treballa en aquest tipus de plantejament. Hi ha un autor molt conegut, John Holloway, que ha escrit el llibre *Cambiar el mundo sin tomar el poder*.

Hi ha alternatives, però no tenim capacitat d'aplicar-les. Alguns dissenys de models recents són perfectes, molt acabats. El problema és que la majoria parteixen d'una situació en la qual ja es té el poder. Aquest plantejament és una quimera perquè estem molt lluny d'assolir-lo. No tenim diputats ni lleis que ens condueixen per aquesta línia.

La pregunta és: què podem fer avui? Més enllà de tots aquests models que acabe d'esmentar, hi ha gent en els nostres àmbits que intenta fer coses possibles, amb mesures i processos que ens acosten un poc a aquests models que ja ens semblen bons.

Dins del cúmul de models de treball que hi ha, jo en puc comentar ràpidament tres

amb els quals nosaltres treballem, encara que no vull dir que siguin millors que uns altres. Aquestes tres estratègies per a moure'ns cap a una societat no capitalista són el model autocentrat, el municipalisme i el decreixement.

El model autocentrat pensa en transformacions graduals del sistema capitalista. Es planteja com arribar a un sistema capitalista que no donés lloc a un desastre tan gran com el que vivim ara. Aquest model es planteja dos grans eixos. Per una banda, s'hauria de configurar un model econòmic que tingués com a objectiu fonamental la creació de treball assalariat. Per aconseguir-ho, cal que hi haja demanda per part de la societat, és a dir, perquè hi haja treball per a tots la gent ha de poder comprar aquells productes que s'han de produir. Per una altra banda, es necessitaria una certa autonomia respecte als mercats mundials. Tots sabem que allò important ara és la competitivitat global. Amb aquest sistema, en països de segona o de tercera fila com som nosaltres no hi ha possibilitat de crear llocs de treball per a tots.

L'autonomia i la demanda interna tal com les propugna el model autocentrat necessiten d'un element essencial que no està gens de moda: la planificació econòmica amb control social. Quan parlem de planificació econòmica, no parlem del sistema rus, que va tindre els seus avantatges i els seus grans inconvenients. Ens referim a una planificació econòmica amb un control social que gestione també les relacions exteriors. L'anomenem model autocentrat perquè l'economia ha d'estar centrada en el benestar de la població, no en l'obtenció de beneficis per a uns quants. L'estat actual no ens serveix. Hem de fer un altre completament diferent.

Per una altra banda, els mitjans de producció i els béns produïts han d'estar controlats socialment. Una idea molt interioritzada per tots nosaltres és que s'ha de produir el que els empresaris decideixen. Però si volem una economia alternativa, haurem d'avançar cap a un cert control social. Potser és molt més interessant que es construïsquen escoles o hospitals que televisions de plasma encara més grans.

Una altra premissa d'aquest model és que la pobresa és intolerable, ja que és fruit únicament de la forma en què es produeix. Nosaltres pensem que cal que hi haja uns béns bàsics assegurats, entre els quals molts col·lectius com ara la salut, l'educació o l'assistència social, i també altres de més individuals com pot ser l'alimentació o l'habitatge.

També caldria un model diferent de consum que respecte per descomptat els equilibris ecològics i que pugui donar satisfacció a les necessitats segons els valors socials i ecològics decidits per la societat. S'han de potenciar els models de consum de tipus col·lectiu. I evidentment, hem de pensar en una societat més austera, no tan obsessionada en el fet que jo valc el que consumisc. Tots aquests processos suposen transformar la societat en la direcció que nosaltres volem, però no són radicalment alternatius.

Una altra de les idees que nosaltres hem seleccionat és el que anomenem el municipalisme, que és partir de la vida local, on més poder tenim. S'ha d'orientar tot un procés de canvi per transformar els municipis en una societat comunitària. I això no és que s'estiga fent, però està més pròxim. En Catalunya, s'han format les CUP, candidatures de gent progressista que no està adscrita a cap partit. Han tingut prou d'èxit a les eleccions municipals i ara

intenten remunicipalitzar béns i serveis que s'havien privatitzat com l'aigua. La intenció és passar des de l'absolut domini del sector privat al qual ens volen conduir cap a allò públic i col·lectiu, i més endavant donar un pas més, com és passar al domini del sector comunitari, en el qual els recursos seran de propietat comunal.

El darrer d'aquests tres models és el del decreixement. Hi ha prou gent que pensa que la seua implantació ofereix possibilitats de transformació.

Nosaltres hem intentat anar una mica més enllà d'aquests models. Pensem que un dels errors que cometem quan plantejem l'alternativa és pensar que necessitem tindre tancat i compacte el model del futur. Nosaltres el que diem és que no hem de tindre-ho tot programat. El capitalisme no va ser un model dissenyat que va funcionar. Ha canviat, ha evolucionat i ha donat lloc a capitalismes diferents.

Hi ha diferents camins de transformació. Per una banda, les vies revolucionàries. Es pren el poder i des de dalt es construeix un nou model de societat. Quan jo era jove, l'única visió que hi havia sobre com canviar la societat era aquesta.

També tenim les vies progressistes, socialdemòcrates. S'intenta millorar la societat a través fonamentalment del sistema electoral, amb l'arribada al poder a través del vot. En general, aquestes no són vies alternatives, sinó que volen millorar el que ja tenim, i és el que intenten fer tots els partits progressistes quan arriben al poder o fins i tot des de l'oposició. El seu objectiu és que el capitalisme funcione raonablement bé per a la població, que tinga un rostre més humà i es redueixi una mica la crueltat que té en aquests moments. És una via que des del punt de vista de transfor-

mació social mai no ha arribat a aconseguir el que volia, és a dir, quan s'ha intentat assolir la transformació a través de processos electorals, la violència que s'ha exercit des de l'oposició conservadora ha eliminat les possibilitats de canvi. La Segona República Espanyola, per exemple, va ser clarament aquest cas. Es va intentar arribar a un sistema més avançat i la reacció de les forces conservadores va tallar d'arrel aquesta possibilitat. El mateix va succeir amb Allende a Xile.

Incloem Lula en aquest plantejament? No ho sé. Lula ha intentat que el seu sistema afronte un poc la pobresa, però no sembla que haja tingut la intenció real de lluitar per un sistema alternatiu. Tenim també les experiències democràtiques d'Amèrica Llatina que he comentat abans, com Veneçuela o Equador. Són experiències que intenten aquestes transformacions amb processos més democràtics. En Veneçuela, també van voler tallar el procés democràtic amb el colp d'estat, però la reacció popular va aconseguir aturar-lo. Són intents de convertir el capitalisme en alguna cosa més humana més que no de transformar la societat.

Ens queda allò que és més difícil d'explicar i potser una mica més novedós. El procés de lluita i de transformació ha d'estar integrat dins de l'alternativa, és a dir, ha de partir de la base que no ens cal que hi haja un programa ja fet. Revolucions com les de Cuba o Nicaragua, modelades sobre l'experiència de la Unió Soviètica, han fet en molts casos més mal que bé perquè el programa estava tan tancat que després no es podien fer altres coses.

Conèixer aquestes experiències històriques ens pot ajudar a fer les coses una mica millor. Hem de considerar que l'alternativa consisteix en el mateix procés de lluita per la transformació. Ha de ser un llarg procés

de canvi permanent de baix cap a dalt en el qual ens integrem progressivament tots els qui no volem una societat capitalista.

És un disseny molt més borrós, múltiple i polifacètic. No tindrem una societat ideal. El que necessitem és treballar permanentment en aquest procés. Jo insistesc molt que la planificació econòmica és necessària, però no és un pla que ens dona tots els detalls del que s'ha de fer.

En les condicions actuals, no crec que siga molt desitjable que hi haja un secretari general, de qui siga, elegit democràticament que tinga un projecte que la resta haguem de seguir. L'alternativa s'ha de construir en la vida quotidiana, en la lluita diària per una societat diferent i en el mateix procés de fer possible aquest món diferent.

Fa poc temps van fer-li una entrevista a l'historiador britànic Eric Hobsbawm en què comentava el que jo vull transmetre. Deia Hobsbawm que no ha d'haver un projecte polític tancat, que l'hem de conformar entre tots nosaltres. Si volem tindre una societat alternativa, no necessitem un disseny abans de començar a treballar perquè seria negatiu.

Endinsem-nos en les qüestions concretes. Com comencem? En les nostres reflexions, se'ns ocorren algunes idees. Hem de cercar molt poques coses en les quals estiguem bàsicament d'acord. Tota la resta ho hem de fer cadascú al seu aire i en el seu lloc.

En primer lloc, la societat ha de regir-se per la voluntat social i no pel benefici privat. Hauríem d'estar d'acord més o menys amb un règim de producció comunitari que no explote les persones ni la natura. Que es potencie el valor que tenen les coses pel seu ús, no per a guanyar diners amb elles. El més important no és l'eficàcia i el creixement, sinó que puguem viure bé. Això

requereix que no hi haja propietat privada dels mitjans de producció.

Al mateix temps, el sistema de producció ha de ser equitatiu. La producció i la distribució en qualsevol societat estan absolutament vinculades. Una manera d'estar segurs que la distribució està ben feta seria que tothom tinguera cobertes les necessitats bàsiques tant col·lectives com privades. Seria una societat austera però no pobra.

La gestió del poder ha de ser tremendament horitzontal i democràtica. Totes les persones tenim els mateixos drets. Ens sembla molt important que es pose els tècnics al seu lloc. Estem vivint en una societat en la qual sembla que els tècnics manen. Les decisions han de ser políticament adoptades per la població, i els tècnics estaran al servei d'aquestes decisions polítiques. I també s'ha de forjar un sistema de valors que vaja en aquesta direcció.

Nosaltres creiem que posant-nos d'acord en coses com aquestes que he esmentat, que en són molt poques, és suficient. En la resta de qüestions, cada col·lectiu haurà de fer allò que li sembla adient perquè tindrà desitjos, necessitats o maneres d'organitzar-se diferents. Hem de crear una societat diversa i plural.

Hem de crear àmbits d'autonomia, que són formes de viure i de fer diferents. Per exemple, pot haver-hi un grup d'okupes. Uns altres poden estar preocupats per l'ecologia i per fer horts urbans.

Això ens sembla un procés de recerca d'una societat alternativa que realment mai no existirà. El que hem de fer és avançar en aquesta direcció. És un projecte a llarg termini que té l'enorme avantatge que es pot començar a treballar ja ara. No hem d'esperar que ningú faci un projecte i ens diga com hem d'organitzar la societat.

Ja sé que és una solució anticlímax, en el sentit que no és meravellosa. No obstant això, és una via que ens permet començar a treballar ja. A més, aquest plantejament permet que s'incorpore moltíssima gent al projecte. En els moviments més joves i moderns que actuen ara, com el 15M i molts altres, sembla que cadascú vol tenir la seua autonomia.

Hi ha vies de transformació més o menys radicals. Ser okupa és més radical que acompanyar els ancians perquè no estiguen sols. Però mai se sap quina de les dues coses pot conduir amb més efectivitat cap a una societat de futur millor. Totes les iniciatives en certa manera poden ser transformadores. Allò important és que l'objectiu siga la transformació i no millorar un poc les coses. Hem de tindre en compte l'objectiu final, que requereix crítica, autocrítica i treballar en col·lectiu. Hem de tindre molt clar el desastre que suposa el capitalisme, i que no hi ha la més mínima perspectiva que siga una societat igualitària ni humana.

Es poden fer moltíssimes coses, i podem començar a treballar ja en xarxa i connectar amb altres col·lectius. No es tracta de treballar aïllats, però sí de començar a petita escala. L'alternativa l'hem de començar a construir nosaltres mateixos en organitzacions.

Jo vaig estar a Nicaragua tres o quatre vegades després del triomf dels sandinistes. Es va produir un entusiasme enorme. El que va passar és que hi havia una elit molt dinàmica que volia una altra societat i va convèncer el poble perquè els ajudaren a desfer-se'n de Somoza. Llavors, van començar amb un govern completament alternatiu que tractava de construir una nova societat. El problema era que el poble nicaragüenc no havia canviat. Volien viure un

poc millor però no hi havia una voluntat de transformació. Quan els sandinistes no els van donar el benestar i la dreta els hi va prometre, la van votar, encara que després ni de bon tros no els hi va donar. Des d'aquell moment, Nicaragua va a cegues. La raó és que es van fer les coses de dalt cap a baix sense que els de baix s'haguessen transformat.

Hem de començar la transformació des de baix perquè així el baix ja estarà transformat quan arribem al poder. Probablement anirem més lents, però serà molt més sòlid. Aquest plantejament també permetrà la cooperació amb gent que no vol transformar el capitalisme, per exemple en la lluita per la reducció de la jornada de treball. Podem treballar junts sense gastar massa energies en dir tu tens raó o jo tinc raó.

Per començar a treballar en aquesta direcció, ens hauríem de replantejar moltes coses. Per una banda, tindríem el debat sobre el paper de l'estat. Uns voldrien conquerir-lo, altres com els anarquistes eliminar-lo. Hi ha també l'enfocament de transformar el món sense prendre el poder. Són aspectes que no tenim resolts. És la col·lectivitat organitzada la que haurà de dir com aclarir-ho.

Fins i tot, hi ha el tema de la violència, més greu per a mi. No ensensem que si aquest procés comencés a funcionar, ens deixarien. Els petits intents que hi ha d'actuar de forma diferent s'estan enfrontant ja a la repressió. El 15M o els qui volen evitar els desnonaments tenen davant la policia. Aquest també és un tema que s'ha de plantejar. Què es pot fer amb aquesta violència? Hem de ser violents o no?

Per construir una alternativa, no necessitem un disseny. L'objectiu és destruir el capitalisme i construir una societat diferent

amb molts pocs criteris fonamentals. Hem de treballar en aquells àmbits que a cadascú li semblen d'interès, amb l'exercici constant de l'autocrítica i amb la voluntat de confluïr en una direcció comuna, però no hem de ser tots iguals. Hem de crear àmbits d'autonomia, estendre'ls com una taca d'oli i establir xarxes perquè la societat es transformi de baix cap a dalt i no a l'inrevés.

No hem d'esperar res ni ningú per construir una alternativa, hem de començar ja, des d'ahir. Rosa Luxemburg va ser un referent molt important perquè tenia molt clar que s'havia de construir la societat des de baix amb una visió plural i múltiple. Nosaltres avui també podem ser Rosa Luxemburg. □

Un nou començament. Democràcia genuïna a escala local i global

Federico Mayor Zaragoza

No estem pensant en absolut el segle XXI. Allò que nosaltres veiem com a inexorable ho és només perquè ho acceptem. Formem part d'Europa i avui aquest continent navega a la deriva. Moltes vegades parlem de la situació mundial i ens referim només a Occident, que representa aproximadament el 20% de la humanitat. No ens adonem que hi ha un munt de gent que no en forma part.

A més, en lloc d'obrir les finestres per veure què hi ha al món, a Europa amb molta freqüència hem fet el contrari. Hem tancat les portes, només ens hem dedicat a pensar en els nostres problemes. A més, de vegades hem comés una falta addicional. Hem posat espills a les finestres per veure'ns només nosaltres mateixos. Hem de saber que estem al barri pròsper de l'aldea global, i que el 80% de la gent viu en unes condicions absolutament inadmissibles des d'un punt de vista humà. Es calcula que hi ha com a mínim 1.000 milions de persones que no tenen accés a l'aigua potable. Com que nosaltres ja la tenim, no li donem cap importància.

Sabem que tots els dies moren de fam al món uns 35.000 nens i nenes d'un a cinc anys. És un genocidi inacceptable. Al mateix temps, ens gastem 4.000 milions de dòlars diaris en despeses de seguretat personal, sobretot a Occident.

Quan es pensa en un segle, no s'ha de tindre en compte només una part del món. Hem d'incloure tota aquesta gent que són com nosaltres. Si acceptem que tots els éssers humans som iguals en dignitat, la major part dels problemes desapareixen. I els països s'han de governar amb allò que la Constitució de la UNESCO anomena principis democràtics: justícia, solidaritat intel·lectual i moral, llibertat i igualtat. I és molt important l'educació, que vol dir que la persona sigui capaç de dirigir la seua pròpia vida. No hi ha millor definició de l'educació que aquesta que va fer don Francisco Giner de los Ríos cap a l'any 1920 del segle passat. Cada ésser humà ha de ser capaç de crear i per tant d'inventar-se el seu futur. Una persona és educada, en definició de la UNESCO, quan és lliure i responsable. El que ens interessa és gent que no tingui por com a conseqüència de l'adoctrinament.

Acabe d'escriure amb María Novo el llibre *Donde no habite el miedo*. Durant segles i segles, tota la humanitat ha estat manada per uns quants homes que han exercit un

Federico Mayor Zaragoza (Barcelona, 1934), polític, diplomàtic i escriptor, fou director general de la UNESCO entre 1987 i 1999. Ha estat així mateix catedràtic de Bioquímica a les universitats de Granada i Autònoma de Madrid i vicepresident del CSIC.

poder absolut. Hem oferit les nostres vides als designis d'un poder que de vegades eren contraris a la nostra pròpia convicció, però els hem hagut de creure perquè eren intocables. Hem sigut espectadors del que passava i hem hagut de viure confinats des d'un punt de vista intel·lectual i territorial molt reduït.

Tot això ha sigut la història de la submissió de la humanitat. Hem sigut súbdits, no ciutadans. Fins i tot les religions han parlat més del temor que de l'amor. Ens han amenaçat amb l'infern etern.

Ara vivim moments fascinants perquè per primera vegada comença a produir-se una emancipació ciutadana, ja que podem pensar i expressar el que vulguem. L'article primer de la Constitució de la UNESCO, que és una meravella, assenyala que s'ha de garantir la circulació lliure i il·limitada de les idees per la paraula i per la imatge. Hem viscut segles i segles de silenci i de temor. La Declaració Universal dels Drets Humans de l'ONU diu al primer paràgraf del preàmbul que aquests drets són per a alliberar la humanitat de la por.

L'any 1945, després de la terrible Segona Guerra Mundial, el grup del president nord-americà Roosevelt va decidir que tots els pobles participessin en el disseny del futur. I la carta de les Nacions Unides comença dient: «nosaltres els pobles hem decidit evitar als nostres fills l'horror de la guerra». La gent, els pobles, són els qui han de prendre el destí en les seues mans i construir la pau. Aquesta idea és contrària a aquell proverbi utilitzat durant molts segles que deia que si vols la pau, prepara la guerra.

Unes dècades abans, en acabar la Primera Guerra Mundial, que va ser d'extermini, el president nord-americà Woodrow Wil-

son, que era un home molt sensible, ja havia dit que tenia una proposta per a la pau permanent basada en un conveni i en la Societat de Nacions. A poc a poc, el consorci de la guerra va aconseguir fer creure la societat nord-americana que Wilson ja no tenia en compte la seguretat. Poc després, arribava Hitler al poder i començaren a preparar-se tots per a la guerra.

El grup de Roosevelt va crear ja l'any 1944 unes institucions per a la regulació monetària, que eren el Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial per a la Reconstrucció i el Desenvolupament. La intenció era tenir també institucions per al treball, per a la salut, per a l'alimentació i per a l'educació i la cultura, tot al voltant d'un gran marc, el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament, amb l'objectiu de repartir millor.

Però tot això es va acabar. Van començar a decidir els estats. I les donacions es van substituir per préstecs a través d'un sistema que es deia d'ajustament estructural, que és una vergonya històrica. Els donem els diners a canvi de condicions com ara les privatitzacions, la reducció dels efectius administratius, que bàsicament són mestres, i el foment de les infraestructures, de les quals s'encarreguen empreses dels països rics, que així es queden la major part dels diners. Hem d'aturar aquestes actituds. Mai no es pot acceptar allò inacceptable.

Jo vaig viure a les Nacions Unides el final de la carrera de les dues superpotències. Per fortuna, va sortir un personatge, Mikhaïl Sergeievich Gorbatxev, que va dir que això s'havia d'aturar. I va ser capaç de desmuntar la Unió Soviètica sense una gota de sang. Es va enfonsar com el mur de Berlín. Tots aquells estats que formaven

part de l'Imperi Soviètic es van convertir en una Comunitat d'Estats Independents i van començar la seua llarga marxa cap a una situació de llibertats públiques. Aquell imperi estava basat en la igualtat i s'havia oblidat de la llibertat.

En aquell moment, quedava l'altre imperi, però en lloc de seguir els passos, es va fer més radical que mai. Va aprofitar el moment per a imposar l'hegemonia nord-americana. I en lloc de crear la gran estructura d'unies Nacions Unides fortes, van abandonar el sistema mundial multilateral, i el van substituir pel G6, constituït pels països més rics del món. Tot això dels principis democràtics i de la justícia social ho van deixar fora. Imposaren les lleis del mercat. Així va començar un procés de globalització neoliberal que marginava les Nacions Unides, que mal que bé eren una democràcia perquè estàvem tots, i instaurava una plutocràcia, en la qual manen uns quants rics.

Primer va ser el G6, després van afegir Canadà i van fer el G7, i amb la Federació Russa el G8. Després va vindre allò del senyor Bush i els de les Illes Azores, que van enredar tot el món en la guerra d'Iraq. Ens van dir que hi havia arsenals de destrucció massiva, la qual cosa era una mentida i ells ho sabien. Van fer una guerra terrible, i ara diuen *carpetazo*. Com que *carpetazo*? Cinc milions de desplaçats, morts i més de 120.000 mutilats. Com es pot acceptar això per part d'un món que està vivint aquesta enorme confusió conceptual, sobretot a Occident, que ha canviat els valors ètics pels bursàtils?

Què podem fer a Occident? No podem estar callats. Hem de tindre un nou començament. És absolutament indispensable que pensem si és o no possible superar la

situació actual. Hem confós les coses. Sota les ales d'aquesta globalització, no ens hem preocupat dels temes importants.

A pesar d'haver estat marginades, les Nacions Unides l'any 1990 van marcar-se com a objectiu l'educació per a tots, l'any 1992 l'agenda 21 i la Cimera de la Terra, l'any 1993 la Conferència sobre Drets Humans i Democràcia, l'any 1995 la Conferència sobre la Dona i els Compromissos del Desenvolupament Social a Copenhague, l'any 1999 l'Assemblea General va aprovar una declaració i un programa d'acció sobre una cultura de pau... Així va posant punts de referència, però és igual. A aquesta gent que mana, l'única cosa que els interessa és el valor borsari, la prima de risc.

Al mateix temps que tot això succeïa, hem fet una cosa terrible. Hem anat esgarrant el teixit social i sobretot el teixit industrial dels diferents països. Com tots sabem, la major part de la producció a Europa, a excepció d'Alemanya, ja no es fa als països. A Espanya, abans teníem un teixit industrial, de vegades bastant consistent. Per cobdícia i irresponsabilitat, ho hem enviat tot fora. A més, resulta que alguns d'aquests que produeixen el 80% dels productes que importem de fora, ens els venen des de paradisos fiscals.

L'any 2008, el G20 i els americans ens van demanar a Europa ajut i vam posar 400.000 milions per rescatar l'entramat financer nord-americà. I ens vam trobar nosaltres pobres mentre els banquers, ja de nou, recuperaven la bona forma. I ens van demanar que comencéssim a tornar-los els diners. Ens van organitzar una crisi amb objectius molt clars. Era una crisi sistèmica amb la mirada posada en Portugal, Grècia, Irlanda i Espanya. Ens van considerar els

PIGS, que vol dir els porcs. I a Europa, hauríem d'haver tingut lideratge per fer ràpidament una federació fiscal i decidir tornar els diners amb un ritme que ens permetés restaurar la cadena de producció. No hem sigut capaços de fer-ho. Ara només mireu si puja o baixa la prima de risc, però ens oblidem de les nostres grans responsabilitats intergeneracionals.

I encara anem una mica més enllà. A Espanya es va poder evitar, però a Itàlia i a Grècia han sigut els mercats els qui han nomenat els presidents actuals. Això no s'hauria d'haver acceptat mai perquè és la negociació de la democràcia.

La democràcia de les urnes és incompleta. En les eleccions, ens compten, però la democràcia no és ser comptat sinó tingut en compte, que és molt diferent. Necessitem democràcies autèntiques que siguin realment la veu del poble i que ens escolten de forma permanent a escala local i a escala global. No es pot tornar a repetir el que va passar a l'Iraq. Sembla que l'Iran té més petroli que l'Aràbia Saudita, i ara ja estan dient que es porten molt malament i que ja veurem.

El que ha passat a Líbia no es pot tornar a repetir. Ho dic com a europeu i com a ciutadà del món que ha fet tot el que ha pogut per evitar aquestes coses. La resolució de l'ONU establia que la missió de l'OTAN era evitar que el president Gadafi atacés els seus ciutadans. Vostès han vist les imatges? Així és com solucionem els problemes? Això passa perquè no tenim unes Nacions Unides refundades. Aquesta era la intenció d'Obama, que no ha pogut complir algunes de les coses que va dir, encara que altres sí que les està fent.

Per exemple, quan va aconseguir aprovar per set vots de diferència la llei del Me-

dicaid amb la qual donava cobertura sanitària a 40 milions de nord-americans que no la tenien. No hi va haver ni un vot a favor ni una abstenció republicana. Tots van votar en contra. Obama ha fet també per sorpresa una reducció molt important de l'armament nuclear. I fa uns dies acaba de decidir també una cosa que a mi m'agradaria veure a Europa. Va baixar en un terç les despeses de seguretat que els Estats Units destinen a l'OTAN. Una altra cosa important que ha fet és deixar de prioritzar l'Atlàntic i anar-se'n al Pacífic perquè l'esdevenidor és el Pacífic.

M'interessa fer veure que el problema que tenim és més aviat d'Occident. Per primera vegada, l'Amèrica Llatina s'ha emancipat i ha constituït la CELAC (Comunitat d'Estats Latinoamericans i Caribencs). S'ha acabat la dependència del germà del nord. Alguns d'aquests països estan molt bé. Lula ha sigut un gran líder i la seva substituta, Dilma Rousseff, a mi m'encanta. El dia que la van nomenar va dir que per a convertir en realitat els nostres somnis hem d'aconseguir superar la barrera dels possibles. Sempre estem dient que no podem fer coses perquè són impossibles. M'agrada molt la frase d'uns muntanyencs que van dir: «ho vam aconseguir perquè no sabíem que era impossible».

Hem de fer un nou començament. Hem de dir que nosaltres els pobles construirem la pau i ho farem pensant en les generacions futures. És el nostre gran compromís. Haurem de refer les Nacions Unides amb una assemblea general que tinga representació de la societat civil, amb un consell de seguretat mediambiental i un altre socioeconòmic.

La qüestió és: tot això és possible? No era possible fins fa poc, però ara sí que ho

és, i per això podem parlar d'un nou començament, de la construcció d'una democràcia a escala local i a escala global molt més genuïna i forta.

És possible per tres raons:

1) Per primera vegada, hi ha una consciència global que ens permet comparar i això és absolutament indispensable. Avui la gent jove està aprenent a apreciar allò que té i potser per això es queixa menys, perquè té una sanitat gratuïta, una educació semigratuïta, una sèrie de facilitats i pot comparar. L'any 50 no sabíem què passava a 2.000 quilòmetres. Avui la joventut no només ho sap sinó que ho veu, i es connecta amb altra gent.

2) Hi ha moltes més dones en la presa de decisions. Encara en són poques, però ja estan. Per a mi va ser molt important un dia que a Pretòria parlant amb Nelson Mandela, el president sudafricà em va dir que la cultura de pau no podrà ser una realitat fins que no hi hagi un percentatge més gran de dones en la presa de decisions perquè la dona de forma inherent té un respecte essencial a la vida i ajorna la violència. Normalment és més reticent a utilitzar la força. L'any 1996, el percentatge de dones amb incidència en la presa de decisions no arribava al 5%. Ara ja estem prop del 12% i en cinc o sis anys arribarem al 20%. Hi ha una gran transició a fer que és passar de la força a la paraula.

3) L'altra condició és que la nostra veu es pugui escoltar. I ara pel miracle del ciberespai i per la nova tecnologia de la informació i de la comunicació podem per primera vegada en la història tindre una participació no presencial. Tots els ciutadans podem manifestar la nostra manera de pensar.

Per acabar, llegiré un document que m'entusiasma, la Carta de la Terra, que comença així: «Ens trobem davant d'un moment crític en la història de la terra, un moment en el qual la societat ha d'escollir el seu futur. A mesura que el món es fa més interdependent i fràgil, el futur presenta alhora grans riscos i grans promeses. Per continuar avançant, hem de reconèixer que enmig d'una magnífica diversitat de cultures i formes de vida, som una sola família humana i una sola comunitat de la terra amb un destí comú. Hem d'unir-nos per crear una societat global sostenible basada en el respecte a la natura, als drets humans universals, a la justícia econòmica i a la cultura de pau». I acaba d'aquesta manera: «Com mai abans en la història, el destí comú ens crida a buscar un nou començament».

Ja no és l'època del silenci, ja no és l'època de la resignació, ja no és l'època del temor. Ha arribat el moment de la rebel·lió pacífica, que l'evolució eviti la revolució. Ho vaig escriure en la pissarra l'any 1968: evolució/revolució. La diferència és una r, és la r de la responsabilitat. És la responsabilitat que tenen els qui avui estan plantejant-se repensar el segle XXI. □

Història de la literatura nacional o comparada*

Julius Petersen

L'ocasió que se'm brinda de parlar sobre un tema antic, tot sovint polèmic, que apareix contínuament sota una nova llum i que avui es pot dir que torna a ser especialment actual, i de fer-ho en aquest venerable lloc sagrat, llar de tradicions científiques de gran importància, fa poc menys que obligat conjurar els esperits d'aquest lloc i buscar la protecció dels manes de la casa.

Fa exactament vint-i-cinc anys que Gustav Roethe començava el seu discurs solemne sobre el públic literari a Alemanya¹ traçant un panorama de la participació de Göttingen a la investigació alemanya en història de la literatura i caracteritzant de manera succinta el ritme que en aquest àmbit, condicionat per la història intel·lectual, trobava la seva expressió en el canvi de tendència de les generacions.

A començaments del segle XIX, els fills de la Il·lustració i de l'Sturm und Drang van ser els primers que van fer créixer la llavor de Herder en un sòl àrid: el teòleg orientalista Johann Gottfried Eichhorn i l'estètic Friedrich Bouterwek van atrevir-se, com escriu Eichhorn, a endinsar-se a l'oceà de la literatura, a fi d'estalviar temps i treballs a aquells que més tard volguessin solcar-ne les aigües. Al servei d'una empresa polihistòrica, l'*Allgemeine Geschichte der Künste und Wissenschaften (Història General de les Arts i les Ciències)*, elaborada per una societat d'erudits de Göttingen, van aplegar en dotzenes de volums totes les dades aleshores disponibles de les literatures precristiana i europea, inclosa la història de la ciència, classificant-les en grans períodes i vies que avançaven en paral·lel.² Això és el que llavors s'anomenava a Alemanya història literària general. A França, però, cap a la mateixa època

* «Nationale oder vergleichende Literaturgeschichte? Vortrag bei der zweiten allgemeinen Sitzung des 56. Deutschen Philologentages in der Aula der Universität Göttingen am 29. September 1927», *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 6 (1928).

Conferència pronunciada a la segona sessió general del 56è Congrés de Filòlegs Alemanys a l'aula de la Universitat de Göttingen el 29 de setembre de 1927.

(1816), François Noël i Delaplace ja feien servir l'expressió *cours de littérature comparée*, que Amédée Duquesnel utilitzaria com a subtítol d'una exposició general semblant a la duta a terme per Bouterwek.³

Mentrestant, a Alemanya s'havien anat abandonant els objectius d'una perspectiva universal extensiva en favor d'un cultiu intensiu del sòl de la pàtria. Unes dues dècades després del final de l'obra de Bouterwek, trobem un altre panorama: l'any 1837, amb la sortida dels set de Göttingen, la universitat Georgia Augusta perdia els homes que estaven destinats a erigir una ciència nacional en el lloc del fantasma d'una història literària general: els germans Grimm com a fundadors de la ciència alemanya de la llengua i l'antiguitat, Friedrich Christoph Dahlmann com a creador d'una ciència de les fonts de la història alemanya i Georg Gottfried Gervinus com a historiador de la literatura nacional alemanya. Amb el seu retrobament en el primer congrés de germanistes a Frankfurt del Main (1846), semblava fundar-se una comunitat de treball⁴ d'esperits afins com la que avui sol designar-se amb el nom de «ciència alemanya».

Amb tot, el 1837, l'any de la sortida dels set de Göttingen, Theodor Benfey va rebre la càtedra de l'assignatura de lingüística comparada, i aproximadament al cap de dues dècades va acabar la seva magna obra, que complia els pressentiments romàntics de Friedrich Schlegel i Görres i que havia de constituir el punt de partida d'una història internacional de temes i motius que unia Àsia i Europa i que avançava paral·lelament a la lingüística comparada. El vers de Goethe «Orient i Occident ja no es poden separar» va ser el lema que va donar títol a la revista destinada a apuntalar aquesta història de temes i arguments.

Sembla una coincidència simbòlica el fet que el mateix any 1859 en què apareixia el *Pantschatantra* de Benfey, Karl Goedeke, que havia tingut com a professors Beneke i els germans Grimm, tornés a Göttingen per allestir, amb els mitjans inexhauribles de la biblioteca d'aquesta universitat, el seu *Grundriss zur Geschichte der deutschen Bildung* (*Esquema de la història de la literatura alemanya*), un fonament bibliogràfic imprescindible que havia de delimitar la matèria de la història de la literatura nacional.

Així, en el curs de quatre generacions, a Göttingen es va produir dues vegades aquella transició entre l'expansió internacional i la concentració nacional que s'ha pretès convertir en una llei de la història literària comparada i de la història de la cultura,⁵ després que Goethe ja reconegués en la diàstole i la sístole una llei vital d'abast general. Amb Goedeke, però, la victòria temporal de la concentració es posa especialment de manifest, per tal com aquest compilador incansable i organitzador genial, que amb les seves investigacions històriques va seguir l'exemple de Benfey, va seguir un altre pla bibliogràfic. Amb el recolzament del rei Maximilià II de Baviera, va emprendre la tasca d'elaborar un diccionari de temes i arguments de la literatura universal, a fi de bastir un fonament per a la història de la literatura universal semblant al que l'*Esquema* constituïa per a la nacional. Aquest inventari de temes i arguments de la literatura universal, una tasca que superava la capacitat de treball i la visió d'un sol individu, no ha estat acabat, i el resultat distint de les dues empreses sembla simptomàtic del destí que han conegut fins avui aquestes dues branques científiques a Alemanya.

És cert que a finals de segle va aparèixer la història de la literatura comparada com a disciplina pròpia que reclamava un lloc al mateix nivell que la història de la literatura nacional i que es considerava com a mínim tan antiga i privilegiada com aquella, ja que podia fer remuntar les seves arrels fins al període clàssic, fins a Lessing, Herder, Schiller, Goethe i els romàntics. El punt de partida d'aquest nou moviment no va ser Göttingen, sinó Munic. L'escola poètica d'aquesta ciutat, amb l'obra de traducció dels Geibel, Heyse, Leuthold, Schack i Hertz, va aspirar a una expansió en la literatura universal gairebé equivalent a l'ambicionada pels romàntics i amb aquesta tendència va influir també sobre la ciència. A Munic, l'estètic Moritz Carrière va afegir al seu llibre titulat *Die Poesie* (2a edició, 1886) l'annex «Trets fonamentals i suggeriments per a la història de la literatura comparada del teatre», on, referint-se a les traduccions, recomanava la utilitat estètica d'una història comparada de temes i arguments.⁶ Al costat d'ell va treballar Michael Bernay, la inacabada obra vital del qual havia de ser *Homer in der Weltliteratur*, i un alumne d'aquest, Max Koch, que va participar en la fundació de dues revistes d'història de la literatura comparada que durant algun temps van existir alhora.⁷ Ja abans de la guerra mundial van desaparèixer tots dos òrgans i, amb ells, el moviment sencer, que s'havia esgotat en la història de temes i arguments aproblemàtica. Avui, aquest moviment sembla aturat i colgat, mentre que la història de la literatura nacional experimenta una florida, després que Willhelm Scherer, l'hereu de Jakob Grimm i de Gervinus, l'hagi organitzat rígidament en el si de la filologia alemanya i que els estímuls de Dilthey l'hagin revifat des del punt de vista de la història intel·lectual i n'hagin augmentat els problemes. Si a Alemanya hi ha encara una segona disciplina, al costat d'aquesta història literària i intel·lectual nacional, només pot ser una ciència literària general, que, enfront de la concepció purament històrica, reclama el seu dret com a sistema i teoria fonamental. La «història de la literatura comparada», però, avui ens sembla, si considerem la situació de la ciència alemanya, obsoleta en el nom i en la cosa.⁸ En el nom, perquè és una malformació, una analogia dolenta amb l'anatomia comparada i la història de la llengua comparada, les quals veien en la comparació un mitjà per acostar-se, tot remuntant la història de l'evolució, a l'origen comú o a la formació paral·lela de llengües i éssers vius emparentats. Quant a la matèria, perquè els objectius i els mètodes no van quedar massa clars i perquè tendien a la superficialitat materialista. Per a nosaltres, la metodologia de la història de la literatura comparada anterior al 1900 estava caracteritzada pels noms de Betz i Wetz: si bé és cert que aquests dos programàtics es distingien per la seva relació amb el mètode filològic —el primer el volia seguir i el segon el volia combatre—, és igualment veritat que tots dos coincidien totalment en l'exigència que la història de la literatura comparada assolís el mateix grau d'exactitud en el tractament dels fets que les ciències naturals.⁹ El credo era el del positivisme, com quedava especialment de manifest en la contínua invocació de Wetz al modèlic mètode psicològic de Taine. En aquesta determinació temporal es troba la raó més profunda de per què la ciència de la literatura de la generació actual té una actitud indiferent i insatisfeta envers tot allò que en altre temps s'anomenava història de la literatura comparada. Avui, sentim el positivisme com un dogma mecànic, estrany i oposat a la interioritat de l'esperit alemany,

però oblidem fins a quin punt Taine va estar influït per Hegel; ja gairebé no ens donem per al·ludits quan avui es desacredita la dèria pels temes i arguments de la història de la literatura comparada com una aberració precisament de la ciència alemanya, i ja no veiem cap ironia en el fet que hagi estat un filòsof estranger, per bé que molt influït per l'idealisme alemany i especialment per Hegel, és a dir, Benedetto Croce, qui hagi alertat sobre l'esterilitat de la història de temes i arguments com un fi en ell mateix.¹⁰

Si l'opinió de l'estranger pot contribuir, així, a fer que tornem a trobar-nos a nosaltres mateixos, tampoc hem de tancar els ulls al fet que per als altres pobles la idea de la història de la literatura comparada no està morta en absolut. És veritat que la revista nord-americana *Journal of comparative literature* (1903) va tenir una vida molt curta, però a França, on el 1900, amb ocasió de l'exposició universal de París, ja s'havia organitzat un congrés dedicat a la «Histoire comparée des littératures» (que no va ser res més, en realitat, que un congrés internacional de filòlegs de literatures modernes),¹¹ després de la guerra va néixer una nova revista que ja es troba en el seu setè any. La *Revue de la littérature comparée*, editada per Baldensperger i Hazard, es distingeix del contingut de les desaparegudes revistes alemanyes pel fet que la història dels temes i arguments hi és relegada a un segon terme,¹² enfront dels estudis sobre les relacions intel·lectuals entre els diversos països, sobre les influències recíproques de les seves literatures, concretament sobre la recepció i la repercussió dels escriptors francesos a l'estranger i dels escriptors estrangers a França, de tal manera que la literatura nacional francesa es troba òbviament en el centre o, almenys, té un predomini en la consideració comparativa.¹³ D'acord amb el seu projecte, la nova revista es distingeix pel fet que, a banda d'excel·lents treballs d'exposició i d'investigació, ofereix periòdicament un panorama de totes les noves publicacions que tracten la qüestió de la història de les relacions literàries internacionals, i que informa de totes les contribucions (fetes en instituts de recerca, congressos i conferències) que han promogut la causa de la comparació entre literatures.

Amb això es posa de manifest que a Alemanya encara correspon la part més gran pel que fa a la investigació, però que en els assumptes organitzatius la ciència alemanya ha patit un gran retrocés. No només a França, sinó també als Estats Units, Anglaterra i els països escandinaus, a les universitats hi ha càtedres d'història de la literatura comparada, com les que es van demanar també per a Alemanya a finals del segle XIX, però que no es van concedir (d'altra banda, ocupar-les hauria estat difícil).¹⁴ A moltes universitats, a Harvard i Columbia, a París, Lió, Tolosa, Dijon, últimament també a Estrasburg, s'han fundat instituts de literatura comparada, amb els quals s'aspira a organitzar una col·laboració internacional que és comparada a la Societat de Nacions com a mitjà d'entesa, de l'aproximació cultural i de la pau internacional.¹⁵ La comparació amb la Societat de Nacions no està mancada totalment de raó, per la qual cosa no s'hauria de menysprear la seriositat científica de la *littérature comparée*. Alemanya no ha estat exclosa en absolut de la cooperació; al contrari, constitueix un objecte essencial de la investigació comparativa, tot i que amb un paper passiu. No es pot deixar de tenir la impressió que, en la mateixa mesura en què ha perdut la seva posició en la política internacional, ha perdut també la direcció d'un àmbit científic que havia creat ella mateixa.

Sense entrar ara en l'aspecte polític d'aquesta qüestió, no podem eludir el deure d'un autoexamen, el qual inclou una certa qüestió de responsabilitat. La ciència alemanya ¿ha quedat endarrerida en sacrificar les tasques de la literatura comparada en favor d'un nacionalisme de mires estretes, «en l'avarícia de la *Kultur* i l'enveja de la *Bildung*»?¹⁶ O bé la disciplina de la història de la literatura comparada s'ha abandonat perquè les seves tasques fonamentals ja es duïen a terme en la història de les literatures nacionals? Naturalment, amb el nom de literatura nacional no em refereixo únicament a la literatura alemanya, sinó que concedeixo a la romanística, l'anglística, l'eslavística, etc., alemanyes la mateixa part que a la germanística en les tasques comparatives.

No cal demostrar l'afirmació que la història de cada literatura nacional inclou deures comparatius. En la mateixa mesura que el concepte de nació no es pot explicar sense les influències recíproques internacionals, no és imaginable l'aïllament d'una literatura nacional. Més encara, ni tan sols les seves fronteres estan delimitades clarament ni per la llengua nacional ni per l'autoctonisme geogràfic o etnogràfic. La nostra literatura nacional va més enllà dels límits de la llengua alemanya, en la mesura en què les creacions literàries en una llengua estrangera nascudes en sòl alemany també han de ser considerades productes de l'esperit alemany.¹⁷ El Waltharius, el Ruodlieb, l'Archipoeta, una part del teatre medieval i del teatre didàctic dels jesuïtes, els diàlegs dels humanistes, la lírica dels poetes llatins dels segles XVI i XVII, com també les obres del XVIII escrites en francès, com les odes de Frederic el Gran o fins i tot les temptatives franceses d'un Stefan George o d'un Rilke a la nostra època, hem de considerar-les, per raó de l'autor, obres alemanyes amb un vestit estranger, i forma part del conjunt de problemes de la història de la literatura nacional determinar per mitjà de mètodes comparatius en quina mesura la mentalitat i la sensibilitat alemanya, la consciència lingüística alemanya, s'obrien pas també quan els autors utilitzaven una llengua estrangera, de tal manera que aquestes temptatives fins i tot podrien ser considerades traduccions a una llengua estrangera d'una concepció bàsica alemanya no escrita. En efecte, un coneixedor subtil de la literatura medieval com Paul von Winterfeld, per exemple, ha reconegut l'humor de Suàbia en el llatí de Notker i l'aspror de la Baixa Saxònia en el de Hrotswith, i en la monja de Gandersheim ha distingit un idioma tan peculiar que només pot imaginar una traducció de les seves poesies al baix alemany, no a l'alt alemany.¹⁸

Si, d'altra banda, intentem delimitar les fronteres de cada literatura nacional segons l'extensió de la llengua nacional, hem de reconèixer que novament contindrà incomptables productes d'un esperit estranger assimilats i incorporats per mitjà de la traducció i l'elaboració poètiques. No fa falta que pensem en la literatura romana i la seva relació de dependència respecte de la literatura grega, que ja en l'antiguitat va portar a la comparació constant. En certs períodes de la literatura alemanya la situació no ha estat gaire diferent, si bé força més intricada.¹⁹ Si deixem de banda els Diatessarons del període de l'antic alt alemany o l'èpica cortesana de l'edat mitjana, en què abundaven les modificacions dels temes originals tractats, l'art de la traducció desenvolupat d'ençà del Renaixement, que pugna amb les formes estrangeres i prova de germanitzar el sentit estranger de la forma, significa, en qualsevol

cas, un enriquiment progressiu de patrimoni estranger, i la comparació de les traduccions amb els seus models és una tasca filològica que promet una gran abundància i fertilitat de resultats a la història de la llengua, la història de la cultura, la història de l'estil i la història del gust, en la mesura en què en aquestes produccions es podria prendre el pols de la llengua artística i l'art de la llengua, els mitjans expressius, la capacitat artística i el sentit de l'estil de períodes sencers.

En dos àmbits, doncs, en l'ús de les llengües estrangeres i en la incorporació lingüística d'obres estrangeres, les literatures nacionals se solapen, de manera que sorgeixen, en certa manera, zones intermèdies internacionalitzades que representen un patrimoni comú: el Waltharius es troba tant en l'àmbit de la història de la literatura medieval-llatina com en el de la literatura alemanya, mentre que el Shakespeare de Schlegel pertany, com a creació, a la literatura anglesa, i com a recreació a l'alemanya.

Aquests creuaments de les fronteres, però, no estan limitats a la literatura traduïda, la qual més aviat acostuma a ser una conseqüència i gairebé sempre constitueix una prova del fet que l'original estranger ja ha exercit una gran influència en el país i, per tant, ja n'existeix la necessitat del trasllat. Un tercer àmbit, d'abast més profund i més difícil de delimitar, es troba en les irradiacions de l'esperit nacional estranger, que a través dels seus pensadors i escriptors és portat més enllà de les fronteres de la nació, que en ocasions pot arribar a fer arrels més fondes i a obtenir fruits més abundants a l'estranger que en el propi país i que està destinat a sobreviure l'existència física de la nació i a difondre'n l'existència ideal.²⁰ Es tracta, per tant, de tots els fenòmens que avui ens fa por d'anomenar influències i dependències, ja que aquestes paraules tot sovint duen associades unes idees massa mecàniques.

La constatació i exposició de totes les relacions i influències internacionals, que constitueix l'objecte principal de l'actual *littérature comparée* de fora d'Alemanya, no es basa en cap mètode *comparatiu* pròpiament dit, ja que abans que res —com a pressupòsit de la influència recíproca— s'hauria de demostrar una certa igualtat en la dotació dels pobles que participen en l'intercanvi cultural. El procés de la influència mateix no es pot determinar en absolut per mitjà de la comparació, ja que, perquè fos així, seria necessari l'equilibri i la posició de repòs entre les unitats que són objecte de comparació. En canvi, quan es tracta de moviments que van cada vegada d'un factor productiu a un altre de receptiu, l'interès de l'observació només es pot trobar en la part receptiva. El factor productiu és conegut, i la determinació de la seva influència a penes pot mostrar-ne cap tret essencial nou; la mena i l'extensió de la influència que exerceix, en canvi, ajuda a caracteritzar la manera de ser de la part receptora. Les investigacions que tenen per objecte aquesta mena de processos de recepció, per tant, no les podem qualificar de literatura comparada en un sentit estricte: una obra com *Shakespeare und der deutsche Geist* (*Shakespeare i l'esperit alemany*), de Gundolf, pertany a la història de la literatura nacional alemanya, ja que el que en constitueix l'objecte de l'exposició és el comportament canviant de l'esperit alemany en relació amb Shakespeare i la manera com aquest autor el va impregnant gradualment, o, dit amb poques paraules, la penetració de Shakespeare en la literatura nacional alemanya i la seva recepció com a fill adoptiu de l'esperit

alemany. Inversament, cal considerar que una obra com *Goethe en France*, de Baldensperger, forma part de la història de la literatura o de la cultura franceses. Aquesta pertinença és encara més clara quan el comportament de la part receptora és negatiu, quan preval la crítica i l'apropiació inicial es converteix en rebuig i separació, és a dir, quan es produeix un procés que té com a pressupòsit el desequilibri entre les dues parts i el resultat del qual és la presa de consciència per part de la nació receptora de la seva peculiaritat diferent. És indubtable que un llibre com *Voltaire im Deutschland des 18. Jahrhunderts* (*Voltaire a l'Alemanya del segle XVIII*), de Korff, es troba enterament dins el marc de la història de la cultura alemanya.

La situació és diferent, però, quan la irradiació universal d'un geni en l'espai i el temps, la seva transformació a través dels segles i els pobles, ha de ser resumida en una visió de conjunt, com pretenia fer, per exemple, *Homer in der Weltliteratur* (*Homer en la literatura universal*), l'obra projectada per Bernay, o com podrien ser els balanços semblants sobre la influència universal de Virgili, Dant, Shakespeare o Goethe. Sens dubte, aquests temes surten fora de l'àmbit de les històries de les literatures nacionals; no es poden concebre com a processos receptius, sinó que s'han de plantejar des del punt de partida productiu. Tot i això, la seva funció no es pot considerar tant comparativa com acumulativa, i queda el dubte de saber si el seu resultat té més importància bibliogràfica que no pas històrico-literària. S'ha de registrar una massa ingent de proves, que constitueixen judicis, manlleus, imitacions, elaboracions i traduccions. En el cas que sigui possible donar a aquest balanç la forma d'una exposició, i que aquesta exposició ordenadora tingui un sentit, aquesta forma per força prendrà l'aspecte que suggereixen uns títols com ara *Virgili a l'edat mitjana*, *Ciceró a través dels segles* o *Horaci en el judici dels segles*. Més que la diferència duradora en el gust de les diverses nacions, s'estudiarà l'actitud d'èpoques senceres i el canvi en el gust que s'hi reflecteix. De fet, els estudis aplegats en la col·lecció *Das Erbe der Alten* (*L'herència dels antics*) estan ordenats gairebé totalment segons aquesta periodització i segueixen la vigència fluctuant del seu protagonista a través de l'edat mitjana, el Renaixement, el barroc i la Il·lustració, sense trobar factors de comparació productius en les diferències entre les nacions. En el lloc d'aquestes trobem altres unitats; l'esperit de l'època hi té més importància que l'esperit nacional i constitueix el factor unificador en una concepció de la literatura que, almenys en el cas dels pobles que viuen en la mateixa comunitat cultural, pot obrar de manera sincrònica.

Deixem ara aquesta breu llambregada a la història de la literatura universal, de la qual ja intuïm, de lluny estant, que el problema més difícil és l'exposició, i fixem-nos altra vegada en la història de la literatura nacional. Dins del seu àmbit utilitza la comparació –ja que la comparació no es limita als objectes internacionals– quan, en comptes de presentar la literatura i l'esperit de períodes sencers, com ara la Il·lustració alemanya, l'*Sturm und Drang*, el classicisme alemany o el romanticisme alemany, amb un enfocament històrico-evolutiu, demostrant que cada un d'ells té l'origen en el període anterior, els situa de manera sintètica els uns al costat dels altres, com a unitats distintes la comparació de les quals permet distingir no només les diferències en la cosmovisió, els problemes i l'estil originades pels canvis en l'orientació intel·lectual de l'esperit de l'època, sinó també, inversament, allò que tots

aquests períodes tenen en comú, i d'aquesta constatació en resulta allò que en la cosmovisió, els problemes i l'estil hi ha d'específicament alemany. Com és lògic, però, només la comparació amb l'estranger pot demostrar que això és una peculiaritat nacional. Un llibre com *Klassik und Romantik (Classicisme i romanticisme)*, de Strich, que es limita al material de la literatura nacional, no té en compte en el seu esquema antitètic allò que el classicisme i el romanticisme alemanys tenen en comú, i això només s'hauria posat de manifest si s'hagués estès la comparació al classicisme i el romanticisme d'altres països.

Ara bé, per molt que la investigació es fixi en aquestes coses en comú, per molt que veiem, com Friedrich Schiller, en el conjunt de la literatura la quinta essència de la vida intel·lectual de la nació i, d'aquesta autoconfessió, intentem distingir-ne el pols, l'element característic, l'essència més pregona de l'ànima nacional, el so veritablement característic, en realitat, només es pot reconèixer per mitjà de la comparació internacional: la història de la literatura no adquireix un caràcter nacional complet fins que esdevé comparativa. Alhora, però, deixa de ser història de la literatura, ja que, per comparar el conjunt, se l'ha de deixar de concebre com un producte de l'evolució, per considerar-la una realitat pertanyent a l'àmbit de l'ésser (és a dir, fora de l'àmbit de la història); i, d'altra banda, la peculiaritat nacional no es pot reconèixer únicament a partir del material literari, sinó que troba el seu complement en totes les altres manifestacions de la vida intel·lectual de la nació. Així, en última instància, no es compara la literatura, sinó una unitat resultant de la comparació de la literatura amb altres terrenys de la vida intel·lectual de la nació. La il·luminació recíproca de les arts, de la qual parlava Walzel, no és suficient. La religió, la filosofia, l'ètica, la política i totes les màximes de l'actuació, si bé experimenten certes transformacions originades pel canvi en l'esperit de l'època, també estan determinades, en la seva persistència i naturalesa constant, pel caràcter nacional, invariable en el seu nucli essencial. L'esdevenir d'aquest caràcter es manifesta en la història de l'esperit i el seu ésser es revela en l'estudi de la cultura. En el mètode de la comparació, la transició de la categoria de l'esdevenir a la de l'ésser equival a una transició dels fets als conceptes, de les forces a les formes, de l'evolució històrica a la intuïció essencial, de les personalitats als tipus, i, com a conseqüència última, pot sortir –tot i que hi ha el perill de la generalització constructiva– el tipus de l'home alemany, que en si mateix ja és un producte de la comparació i que haurà de tornar a demostrar la seva unitat tancada en la comparació amb el tipus del francès, de l'anglès i d'altres pobles veïns.

I per què només dels pobles veïns? En realitat, fins ara aquestes comparacions bàsicament només s'han fet entre els alemanys i els francesos: en la literatura, l'ha dut a terme Romain Rolland; en la ciència, les trobem, per exemple, en les conferències pronunciades per Vossler a Bremen, que porten el títol de *Die romanischen Kulturen und der deutsche Geist (Les cultures romàniques i l'esperit alemany)*, i, darrerament, en *Esprit und Geist*, l'apassionada comparació cultural d'Eduard Wechsler que parteix de la diferència lingüística, s'esforça a enfondir mitjançant l'antítesi constant el centre essencial de totes dues nacionalitats i finalment resol el dualisme amb la referència a un objectiu evolutiu comú, que es troba en l'hel·lenisme.

Ara bé, ¿es podria fer –ens hauríem de preguntar– la mateixa comparació entre un tipus com l'alemany, el francès o l'anglès i el de l'home grec? Per a les connexions transversals de l'educació secundària, a les quals estava destinat en primer lloc el llibre de Wechsler, aquesta comparació és sens dubte tan aclaridora com útil. Però crec que, com a comparació, seria una empresa impossible; ja que el resultat seria sempre el coneixement del component grec en la cultura alemanya o francesa, i aquesta influència històrica dirigida en una sola direcció impossibilita tota comparació. La contraposició sobre la mateixa base és impossible, perquè falten la simultaneïtat, el vincle històric, la comunitat de destí i la influència recíproca de l'intercanvi cultural, que en els pobles veïns es donen en la forma de la competència en la pugna per uns objectius semblants. Una cèlebre oda de Klopstock representava la rivalitat en les obres poètiques i en la realització de la idea de la humanitat com una cursa entre la musa anglesa i l'alemanya. Potser ens podríem representar encara més bé la competència de les cultures europees amb la imatge d'una cursa de relleus en què cada equip va canviant de generació en generació i l'avantatge el du ara un equip, ara l'altre. Aquesta cursa es pot plasmar com un procés històric quan la literatura europea s'imposa com a objectiu representar com un moviment unitari la comunitat ideal existent des del Renaixement. El que en la comparació és contraposat de manera antitètica, d'aquesta manera, és refós en una unitat superior. El que Hermann Hettner va presentar, en la seva història de la literatura del segle XVIII, com tres evolucions que corrien en paral·lel, i que Georg Brandes encara va fusionar de manera més estreta per al període del segle XIX, altres ho estenen a lapsos temporals encara més llargs i ho consideren un únic procés unitari, com ara l'anglès Saintsbury en la seva obra en dotze volums *Periods of European Literature*, i en la seva *Història de la literatura de l'Europa occidental* l'holandès Gerrit Kalff, autor que va morir després d'acabar-ne el segon volum.²¹ Com a contrapartida d'aquestes exposicions, trobem una altra història comparada de la literatura dels pobles de l'Europa oriental, que té com a tema el reflex de l'evolució de la literatura europea occidental a l'est.²²

L'objectiu de la història de la literatura comparada, així, va més enllà del tractament de les influències literàries entre les nacions que viuen en la mateixa comunitat nacional. Alhora, però, la història de la literatura deixa de fer justícia a tots els deures de la comparació, en la mesura en què el que és comú preval sobre les diferències i el fet de la comunitat en si mateixa, el seu esdevenir i el canvi en la seva unitat, és elevat a la categoria d'objecte de la investigació i l'exposició.²³ I, com a història de la literatura, torna a transgredir els límits de la història estricta de la literatura quan la influència literària és inclosa en una història dels moviments intel·lectuals de l'Europa moderna.

Però aquesta tasca ha de considerar-se un objectiu de la tendència de la història intel·lectual, en la qual ha entrat la nova ciència literària alemanya. Sense ignorar la necessitat d'aquests fonaments, aquesta ciència s'ha després del lligam filològic amb la llengua individual, els mitjans expressius de la qual determinen tots els problemes formals; l'enfocament de la història intel·lectual, doncs, ha ocupat el lloc que fins ara volia ocupar la història de la literatura comparada; les tasques que li corresponen, però, només pot dur-les a terme amb

una postura metodològica fonamentalment diferent, que renuncia al mecanisme positivista de la teoria del *milieu* i de les influències. Les realitats dels fenòmens simultanis que estan en harmonia no poden explicar-se exclusivament a partir de les influències recíproques, sinó que també cal tenir en compte la llei interna de l'evolució paral·lela que han seguit conforme al seu destí. Les influències només són possibles quan aquestes lleis han originat una manera de pensar consemblant. Un mètode que investiga aquestes afinitats estructurals pot ser designat com a comparatiu en tots els sentits. Així, es configuren noves unitats que no es troben en la perspectiva de la tendència evolutiva nacional, sinó més aviat en la relació horitzontal de la contemporaneïtat, el vincle generacional, l'esperit de l'època. Es produeix un reagrupament de la dimensió vertical a l'horitzontal. Leibniz i Shaftesbury són més congenials que no Leibniz i Jakob Böhme, d'una banda, i Shaftesbury i Hume, de l'altra. Entre Lessing i Diderot s'estableix una relació més estreta que entre Lessing i Klopstock o entre Diderot i Rousseau. Baudelaire tradueix Poe perquè en aquest es troba a si mateix. També la recepció de certs temes i motius en una determinada època està determinada per la història intel·lectual; només cal recordar com un tema típic del barroc, el de l'amazona, la guerrera amant, torna a aparèixer, amb tots els motius del trastorn mental, en Schiller, Kotzebue, Kleist, Werner i en el teatre francès, després d'haver estat reprimit en l'època del racionalisme.²⁴ Els problemes tenen la seva època i troben unes solucions determinades per l'època. Les qüestions humanes elementals, com el destí, la llibertat, l'amor, la mort, la immortalitat, no estan tan arrelades nacionalment com ho poden estar els temes i les formes. La història dels problemes, de la qual Rudolf Unger ha assenyalat el camí, no es podrà limitar, per tant, a l'àmbit de l'esperit nacional, per molt que en un primer moment apliqui els seus mètodes als contextos familiars. És imprescindible fixar-se en la literatura dels països veïns, tal com va fer Kluckhohn en el seu estudi sobre el concepte de l'amor en la literatura del segle XVIII. Si es consulta la *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, revista editada per Kluckhohn i Rothacker i l'equivalent alemany de la *Revue de littérature comparée*, apareguda dos anys abans, es veurà que el nou enfocament no s'ocupa menys dels problemes internacionals que l'antiga història comparada de la literatura, i que el seu àmbit històric té un abast encara més gran, en la mesura en què té en compte també la comunitat cultural europea de l'edat mitjana. Per tant, sens dubte ens trobem novament en un període d'expansió. Però la nova tendència nega explícitament que constitueixi una branca científica pròpia,²⁵ sinó que s'acontenta d'unir en un punt de vista afí els representants dels àmbits científics més diversos.

També la *littérature comparée* francesa s'imposa objectius pertanyents a l'àmbit de la història intel·lectual, per tal com pretén seguir els grans corrents i tendències del món intel·lectual europeu, com el classicisme, el romanticisme, el realisme i el simbolisme, a través de tots els països que els han adoptat. Ara bé, si es considera que les investigacions comparatives són passos preparatius de l'objectiu suprem d'una història general de la literatura universal que reclama el seu lloc i el seu dret al costat de la història general de l'art i de la història general de la filosofia, en aquest punt del programa cal posar-hi un signe d'interrogació doble, ja

que la possibilitat d'una història universal de la filosofia i de l'art és tan problemàtica com l'equiparació amb aquestes d'una història general de la literatura universal.

En els debats sobre les possibilitats i els objectius d'una història comparada de la literatura, res no hi ha provocat tanta confusió com la paraula *Weltliteratur*, de la qual enguany podríem celebrar el centenari. El 1827, quan Goethe va aprofitar el pretext de la representació del *Tasso* de Duval a París per parlar d'una literatura universal que s'estava formant i en què als alemanys els era reservat un lloc d'honor, no podia pensar en cap altra cosa que en un intercanvi en el comerç universal literari –cada vegada més intens «en la vivíssima agitació de l'època actual i gràcies a les millores en la comunicació»–, en una comunitat de béns entre les nacions possibilitada per les traduccions de les obres de les diverses llengües i en un acostament i igualació de les literatures nacionals originats per la nova literatura universal.²⁶ Com que en una altra ocasió parla dels desavantatges que precisament l'alemany podria trobar en el mercat literari internacional, no considerarà el pas la literatura universal, entesa en aquest sentit, com una simple avaluació d'actius (contràriament al que creia, per exemple, Joseph de Maistre, que va dir que una nació podia significar per a una altra una *postérité contemporaine*). De fet, el consum literari dels pobles de cultura actuals, en la realitat de la traducció, encara no constitueix un reconeixement d'un valor estable. Amb el pas del temps, però, en la mesura en què la història universal s'equipara amb el judici final, l'activitat traductora de totes les nacions acaba duent a terme una selecció en què, a la llarga, només les obres mestres perennes i incomparables de la literatura de la humanitat poden figurar les unes al costat de les altres com a obres supranacionals i com a patrimoni comú.

La literatura universal, en aquest segon sentit, ha sortit del context històric, i una excursió pels cims de la història intel·lectual –com la que duia terme Karl Rosenkranz (*Die Poesie und ihre Geschichte* [La poesia i la seva història], 1855) en seguir en els diversos pobles els ideals poètics de la bellesa, la saviesa, la llibertat i la seva evolució– es troba a una altura suprahistòrica.

Hi ha, però, un tercer concepte de la *Weltliteratur*, el de la suma de tot el que s'ha escrit, la literatura universal de la humanitat, en la qual tots els pobles i èpoques participen de manera activa, i que només es podria considerar una unitat si existís una llengua universal en què hagués estat produïda. En comptes d'això, aquesta totalitat, a causa de la seva formació, segueix estant dividida entre les literatures nacionals, i la seva evolució, donats els grans intervals temporals i espacials, tampoc es pot representar com una evolució històrica contínua. Una construcció tan magnífica com la que Moritz Carrière va intentar en la seva obra *Die Kunst im Zusammenhang der Kulturentwicklung und die Ideale der Menschheit* (*L'art en el context de l'evolució cultural i els ideals de la humanitat*) (1863-1874), on concebia la dialèctica de l'esperit universal en diversos nivells de consciència de la humanitat successius, en edats universals de la natura, de l'ànima i de l'intel·lecte, entenia per humanitat només Europa i els seus precursors orientals immediats i no deia res ni dels nous problemes de la cultura americana i africana ni dels destins de les cultures en procés de declivi i tràngol de mort.

En realitat, l'evolució es produeix amb començaments sempre nous dintre de certes cultures i les seves èpoques, i només es pot oferir un panorama coherent de la seqüència dels sistemes culturals de la història universal com l'expressió de l'esperit de cada un d'aquests períodes universals, tal com Vico i Herder ho van postular al segle XVIII i Breysig i Spengler ho han intentat fer en la nostra època. Així com la literatura nacional està inserida en l'estudi de la cultura nacional, així també la literatura universal s'enfonsa en la continuïtat de la cultura de la humanitat i la seva història.

Si d'aquest macrocosmos, en què tot forma un gran teixit, n'aïllem el fil d'una literatura universal històrica i el situem en paral·lel a una història general de l'art i a una història general de la filosofia, no hi apareixeran només les mateixes esquinçades i interrupcions, sinó que, a més a més, toparem amb una dificultat especial: la immensitat i la inaccessibilitat del material literari, en qualitat i quantitat. L'historiador de l'art pot viatjar per tot el món i contemplar de manera immediata tots els originals, mentre que l'historiador de la literatura rodamón mai podrà, ni que sigui un Mezzofanti, entreveure totes les obres d'art de les literatures xinesa, índia, persa, àrab i finesa en la seva forma lingüística nativa. Sacrificant la seva consciència filològica, haurà de recórrer a judicis aliens o a traduccions, les quals amb prou feines deixen pressentir l'idioma original de l'obra, i amb això hi perdrà molt més que el filòsof, que pot considerar que la forma d'un sistema intel·lectual és menys essencial que el seu contingut conceptual. Al contemplador de la literatura universal també li importarà més el contingut que la forma; l'enfocament científic de la literatura de la humanitat es converteix indefectiblement en un enfocament filosòfic; tampoc pot ser un enfocament històric, ja que les condicions del naixement i les línies evolutives, que la història de la literatura nacional ha d'il·luminar, es troben, pel que fa al conjunt, en la foscor de l'espai i el temps, enterrades, interrompudes, o potser mai han existit. La història de la literatura universal pot arribar a ser, en el millor dels casos, una compilació de la labor duta a terme per les diverses històries de les literatures nacionals, i res més que això són les empreses editorials que ostenten aquest títol i produeixen fatalment la impressió d'una omnisciència fingida que, en realitat, no pot ser altra cosa que una còpia de segona o tercera mà.²⁷

Al costat i per damunt d'aquesta labor compiladora, però, hi ha una altra perspectiva de la literatura universal, que no pretén ser històrica, que renuncia tant al punt de vista de l'evolució com a la visió completa, que només selecciona tipus representatius o s'atén a la selecció acomplerta per la crítica dels segles, per l'obra traductora de les nacions, per la influència universal de l'esperit. D'aquesta manera, en el lloc del concepte universal de la literatura mundial hi apareix el concepte de valor, del qual hem parlat com la segon accepció de la paraula: el patrimoni comú de la humanitat en les seves obres més excelses, que es troba per sobre de les nacions. L'abast d'aquesta literatura universal és relatiu; ha esdevingut històric en l'intercanvi literari dels pobles de cultura i accedeix a un àmbit ontològic que es troba per damunt del desenvolupament històric. En primer lloc, està determinat nacionalment, per tal com cada poble considera que la literatura universal la componen els tresors estrangers que s'ha assimilat de manera duradora; però, a través de l'evolució de l'intercanvi que es

produeix en la història universal del gust, s'ha objectivat gradualment en el coneixement dels valors eterns, i aquest coneixement s'efectua a través de la crítica comparativa i pot trobar el seu coronament en les normes de l'estètica objectiva. En aquestes dimensions elevades per damunt de les nacions i la comunitat cultural internacional, hi participen d'igual manera els tres estrats de la reflexió literària: aquestes dimensions figuren com a personalitats en la literatura nacional, com a tipus representatius de les seves nacions en la comunitat cultural internacional, i com a profetes de la humanitat (segons la designació de Dilthey) i idees encarnades en la literatura universal. La tasca de la història de la literatura nacional és la de comprendre aquesta literatura històricament, en la continuïtat de l'evolució. La història universal de la literatura l'ha de jutjar críticament per mitjà de la comparació. La reflexió sobre la literatura universal l'ha d'explicar en el seu sentit més profund. Aquest art de la interpretació, quan s'apliqui a l'obra individual com a reflex i expressió d'un món, també utilitzarà punts de vista històrics i comparatius, però només com un auxiliar subordinat, ja que l'objectiu últim d'aquesta hermenèutica ha de ser la comprensió absoluta de la literatura considerada un univers en si.

L'observació d'August Wilhelm Schlegel en el sentit que la crítica constitueix el membre intermedi entre la història i l'estètica és la clau per entendre les tasques d'una comparació de la literatura que no és història de la literatura, sinó que de fet és anterior en el temps als inicis d'aquesta. La primera comparació literària internacional tenia un caràcter apologètic; es va desenvolupar en els temps de la *Querelle des anciens et des modernes*, quan l'esperit de l'època moderna intentava afirmar-se a si mateix enfront del prestigi opressiu dels antics, i arriba fins a la comparació de Schiller entre la *Ifigènia* de Goethe i la d'Eurípides i fins a la seva formulació de la diferència entre la poesia ingènua i la sentimental. Amb el reconeixement de la relativitat històrica dels valors s'havia adquirit el fonament d'una consideració històrica com la que postulava la filosofia cultural de Herder. Al mateix temps, però, la comparació literària com a crítica productiva oferia el material per establir tots els conceptes literaris fonamentals, totes les comprensions sobre l'essència dels gèneres, formes estilístiques i mitjans tècnics.

Ara no és el moment de parlar de la crítica comparativa, la qual és la base imprescindible i la demostració més expressiva de tota estètica literària.²⁸ En canvi, sí que m'he de referir breument al fet que l'enfocament comparatiu de les formes pot donar lloc a una exposició històrico-evolutiva, quan la mateixa mena de transicions d'un gènere a un altre en diverses literatures nacionals se situen en paral·lel. Així, W. P. Ker, per exemple, en el seu cèlebre llibre *Epic and romance* (1896), va deduir els conceptes formals d'èpica i novel·la a partir de les èpoques heroiques i cavalleresques, de les quals van sorgir uns fenòmens coincidents en les literatures alemanya, francesa i escandinava. Per accedir als conceptes i interpretar la forma èpica, va haver de recórrer també a Homer i els seus imitadors. I fins a quin punt aquest mètode era un imperatiu de l'hora ho demostra el nord-americà A. R. Marsch, que, independentment de Ker, al mateix any 1896, va afirmar que no es podia respondre la qüestió homèrica sense haver comparat el *Mahâbârata*, el *Ramâyana*, el *Schah-nameh*, com

també els poemes heroics germànics, romànics i finesos.²⁹ Aquesta mena d'enfocament històrico-evolutiu amb punts de vista sociològics sembla una característica específica de la ciència anglosaxona, que ja en el primer intent de bastir una metodologia de la comparació literària, en el llibre de M. Hutcheson Posnett *Comparative Literature* (1886), assenyalava des de lluny aquests problemes en la línia de l'evolucionisme de Spencer.³⁰

Si aquest enfocament històrico-evolutiu es fixa abans que res en les formes primigènies, hi ha una altra possibilitat de comparació literària que consisteix en la confrontació de les diverses històries literàries nacionals en tot el seu recorregut i en l'observació dels fenòmens consemblants en la seva evolució. Si, com fa Spengler, considerem els presocràtics i els filòsofs del Renaixement com a coetanis d'una mateixa fase cultural, podrem obtenir nous punts de vista sobre una contemporaneïtat relativa. Es dóna una contemporaneïtat absoluta, en canvi, quan, per exemple, observem que en la literatura japonesa i en la de l'Europa occidental es produeix exactament a la mateixa època, la fi de l'edat mitjana, i sense influències recíproques la transició de la literatura cortesana a la burgesa, de la literatura fantàstica a la realista, de la literatura estamental a la literatura nacional.

Aquestes observacions van portar a la formulació precipitada d'unes lleis històrico-literàries sobre la successió regular dels gèneres o la seqüència de les tendències estilístiques que en l'època del positivisme van poder reclamar la categoria de lleis naturals, però que actualment tornen a basar-se en la dialèctica hegeliana.³¹ La regularitat d'aquests fenòmens d'analogia, que s'aproxima a una estructura simètrica-proporcional de les diverses literatures nacionals, però que deixa entreveure constants interrupcions o desviacions de l'esquema en determinades condicions sociològiques o històriques d'una altra mena, constitueix un camp encara no estudiat en la seva major part i que només es podrà abordar quan les històries de les literatures nacionals hagin obtingut un contingut estable i permetin l'observació paral·lela. Quan el gran manual de la ciència de la literatura de Walzel s'hagi enllestit, potser sorgirà la possibilitat de tipificar les històries de les literatures nacionals (presentades l'una al costat de l'altra) segons les formes de la seva evolució i de descobrir regularitats en els seus cursos paral·lels.

Aquesta mena de comparació de la història literària és pròpia d'una ciència de la literatura general que s'erigeix sobre la base de les històries de les literatures nacionals. La seva època ha arribat, però els seus fruits encara no són madurs. Tornant a la pregunta del principi, és a dir, si necessitem càtedres de literatura comparada a més de les d'història de la literatura nacional, hi respondria: per què no? Establiu aquestes càtedres, però, quan hagin aparegut els investigadors que mereixin ocupar-les pel seu treball científic. De moment, aquesta ciència literària comparada no és cap matèria d'ensenyament, i encara menys d'examen, sinó un àmbit de recerca del futur que només pot apuntalar-se amb la col·laboració de les matèries que hi conflueixen i que es pot fomentar més bé a través d'instituts de recerca que no amb càtedres.

Entre les tasques que aquests instituts de recerca haurien d'acomplir es troben no més nous objectius, sinó també antics dissenys de la història comparada de la literatura. El

diccionari de temes i arguments de la literatura universal, per exemple, que va emprendre Goedeke i després d'ell va prometre també Jellinek, és veritablement un fonament necessari, tan imprescindible com el diccionari de gramàtica i el *Manual* de Goedecke d'història de la literatura nacional. El necessitem, no per tornar a enfonsar-nos en un alexandrinisme de la història dels temes i arguments, sinó per superar l'estadi de la mera història dels temes i arguments i relegar-lo al lloc que li és propi (al diccionari), des d'on pot ser útil a finalitats superiors de la història literària. És impossible dedicar a cada tema, encara que estigui santificat pels noms dels escriptors més excelso, una empresa tan extensa com la que representa el pla del *Corpus Hamleticum* de Schick. Necessitem una visió sintètica que reuneixi les elaboracions literàries de cada tema i de cada motiu i que permeti analitzar-ne la freqüència i la dinàmica temporal i nacional des de la perspectiva de la comparació i la història intel·lectual. Amb les notes bibliogràfiques, a més, s'ha de procurar que la feina feta amb anterioritat no es perdi. El registre fet en l'àmbit del folklore per Reinhold Köhler i Bolte, o també pels finesos Aarne i Krohn, pot resultar modèlic i útil per a aquesta empresa, que també hauria d'establir una relació viva entre la literatura popular i la literatura artística.

Aquest és només un exemple de les moltes tasques que esperen a la col·laboració de totes les disciplines de l'àmbit històrico-literari. Per parlar del seu conjunt necessitaríem una altra hora. Avui es tractava de determinar la relació entre la història de la literatura nacional i la de la literatura comparada, i, com que només ho podia fer de manera sintètica, per acabar voldria tornar a resumir en poques frases les idees fonamentals de la meua exposició.

1. La història de cada literatura nacional ha de ser comparativa, ja que només les diferències amb les altres nacions poden posar de manifest l'expressió peculiar de l'esperit nacional en la llengua, l'estil i el món conceptual. Una història de la literatura únicament comparativa, en canvi, no té tasques ni mètodes que justifiquin la seva condició de disciplina científica.

2. La comparació literària al marge del context històric, sobre la base de la semblança en els temes, els motius i els problemes, és un mitjà de la crítica que serveix tant per a l'explicació de conceptes literaris fonamentals (gènere, forma, estil, tècnica) com per a l'establiment i la comprovació de conceptes de valor estètics, i, per tant, representa un mètode de la ciència literària general que, per mitjà de la caracterització d'individualitats literàries i de trets nacionals típics, pot arribar a tenir una gran importància també per a la història de la literatura nacional.

3. Una història literària internacional sintètica de certs períodes només és possible en una història dels moviments intel·lectuals que poden ser viscuts de manera contemporània per les nacions que es troben en una mateixa comunitat cultural. Un desplegament mundial de la literatura universal, per tant, a causa de la separació temporal i espacial de les zones culturals i els períodes històrics, no és imaginable com a procés històric.

4. La comparació de les històries de les literatures nacionals, fins i tot deixant de banda la relació cultural i la influència intel·lectual recíproca, permet observar formes evolutives consemblants dintre de cada àmbit cultural. Aquestes analogies entre les diverses evolucions culturals (determinades per una sèrie de lleis internes) constitueixen en el seu conjunt un

àmbit encara no estudiat. La recerca sistemàtica d'aquests problemes en un context històric, sociològic i de la psicologia dels pobles requereix la col·laboració de diverses disciplines i la creació d'instituts de recerca.

El somni d'una ciència literària del futur d'abast universal s'assembla a l'agosarada empresa de la reconstrucció de la torre de Babilònia i de l'anul·lació de la confusió de les llengües que impera entre els pobles, les seves literatures i les seves ciències. Davant nostre s'estén el quadre d'un immens recinte d'obres en què s'ha d'eleva un temple majestuós del qual ja es revelen les formes a través de la bastida. En les criptes subterrànies hi ha els motius primigenis de la fantasia humana en els seus mites, contes i sagues. A la planta baixa, les absidioles de les literatures nacionals. Des dels seus nínxols s'obre la vista de la sala de sostre alt de la planta circular, en què es destaquen les estàtues dels grans escriptors i profetes de la humanitat. I per damunt del conjunt s'eleva la volta de la cúpula prodigadora de llum, on plana i ho domina tot la mirada de l'esperit universal. Des dels fonaments fins al pis superior metafísic, des del treball abnegat de l'artesà fins a la direcció estimulante del qui mana i la contemplació solitària i feliç del sacerdot, una sola i gran obra de la comunitat, que convida a entrar-hi: *Introite nam et hic dii sunt*.

És un somni, i el despertar ens retorna a les oposicions que dominen l'hora actual, a la consciència de la limitació del nostre saber i la nostra capacitat i al deure de complir les tasques més immediates de la casa pròpia. Però els somnis sovint són anhels no acomplerts que poden seguir actuant en la consciència desperta en la mesura en què assenyalen els objectius. En aquest sentit, la imatge utòpica hauria de romandre en la nostra imaginació i acompanyar la nostra feina bo i donant-li una direcció. □

Traducció de Marc Jimènez

1. *Deutsche Reden*, Leipzig, 1927, pp. 240 i ss.

2. Johann Gottfried Eichhorn, *Geschichte der Literatur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit*, 3 vols. en 5 parts, Göttingen, 1805-1811. Abans ja havia aparegut l'*Allgemeine Geschichte der Cultur des neueren Europa*. 2 vols., Göttingen, 1796/1799. Reeditat com a *Geschichte der schönen Redekünste in den neueren Landessprachen*, en 6 volums dividits cada un en dues parts, Göttingen, 1805-1812. Eichhorn va encarregar la descripció de la història de les literatures danesa, sueca i holandesa a erudits desconeguts d'aquests països. —Friedrich Bouterwek, *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit*, 3 vols., Göttingen, 1801-1819. Bouterwek va considerar, com demostra el pròleg del seu primer volum (p. VI), la possibilitat d'una altra mena d'exposició: «Seria temptador, per a la continuació d'aquesta història, assajar una elaboració sincrònica dels progressos de l'esperit i el gust estètics en les diverses llengües de l'Europa moderna. Però resulta més natural, i no menys instructiu, explicar ininterrompudament fins al final la història de la literatura de cada una de les nacions que en l'obra present es prenen en consideració. També porta en aquesta direcció, i cap a una transició natural entre una literatura i una altra, el camí que ha pres la cultura estètica en l'Europa moderna». Per a ell, aquest camí es representa com la seqüència formada per Itàlia, Espanya, Portugal, França, Anglaterra i Alemanya.

3. Amédée Duquesnel, *Histoire des lettres, cours des littératures comparées*, T. I-VIII, París, 1841-1845. Poc després, L. Benloew, en la seva conferència d'entrada a Dijon, va oferir un esquema de l'evolució de la literatura universal que acusava una forta influència de Herder i que va titular *Introduction à l'histoire comparée des littératures*. L'exemplar de què dispose de la biblioteca estatal de Prússia (Dijon, 1849) conté la dedicatòria manuscrita següent: «Al meu estimat cosí Prof. Dr. Theodor Benfey, de Göttingen». L'expressió abreujada *littérature comparée* com a designació d'un àmbit científic es va generalitzar, segons Baldensperger (*Revue de la littérature comparée* 1, p. 5), a partir de la utilització que en va fer Sainte-Beuve el 1868.
4. El discurs inaugural de Jakob Grimm, però, rebutja el treball en comú en un sentit estricte: «tota obra vàlida sempre l'haurà de carregar sobre les seves espatlles l'individu» (*Verhandlungen der Germanisten zu Frankfurt a.M.*, Frankfurt, 1847, p. 17).
5. J. Textes, «Pröleg» a P. L. Betz, *La Littérature comparée*, 2a edició, Estrasburg, 1904, p. XXV.
6. En el seu llibre anterior, *Das Wesen und die Formen der Poesie* (1854), Carrière, en la nota sobre història de la literatura «Ideen zu einer vergleichenden Darstellung des indischen, persischen, griechischen und germanischen Volksepos», utilitzava, tot remetent-se a la lingüística comparada, la semblança dels motius de la poesia heroica com a punt de partida d'una comparació.
7. *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, 1887-1910. *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte*, 1901-1909.
8. Ja en la *Logik* (vol. 3, p. 6) de Wilhelm Wundt es posa en qüestió la seva possibilitat. Com a ciències de l'esperit comparades, es reconeixen la lingüística, la mitologia, la jurisprudència; «en canvi, el tractament purament històric predomina en la mesura en què els objectes tenen un origen exclusivament arbitrari i individual: com passa en l'art i les obres literàries. Per això hi ha una història de l'art i de la literatura, però no una ciència comparada de l'art i de la literatura, mentre que totes les disciplines esmentades anteriorment també es presten al tractament històric».
9. P. L. Betz, «Literaturvergleichung», *Literarisches Echo*, 3 (1901), pp. 657-665. També a *Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte der neueren Zeit*, Frankfurt a.M., 1902, pp. 9 i ss. – W. Wetz, «Über Begriff und Wesen der vergleichenden Literaturgeschichte», a *Shakespeare vom Standpunkt der vergleichenden Literaturgeschichte. Eine Kritik von den Brinks Rede «Über die Aufgaben der Literaturgeschichte»*, Hamburg, 1892.
10. B. Croce, «La letteratura comparata», a *La critica* I (1903), pp. 77-81. II (1904), pp. 483 i ss.
11. *Annales internationales d'histoire. Congrès de Paris, 1900. 6.e Section. Histoire comparée des Littératures*. París, 1901. – El discurs inaugural, de Ferdinand Brunetière, «La Littérature européenne», també es va publicar a la *Revue de deux mondes*, 161 (1900), pp. 326-355.
12. La justificació d'això es troba en una explicació pro domo del sisè any (1926), p. 141.
13. En el seu discurs d'habilitació a Würzburg, Ed. von Jan (*Germ. Rom. Monatschr.*, 15, pp. 305 i ss.) ja va intentar demostrar l'existència d'un vincle íntim entre la història de la literatura francesa i l'enfocament de la literatura comparada.
14. Contra la petició de Betz es van pronunciar Daffis, *Literarisches Echo*, 3 (1901), pp. 807-810, i Elster, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 107 (1901), pp. 33-47. –Des d'aleshores, en diverses universitats alemanyes, p. ex. a Leipzig i Würzburg, s'han concedit càtedres i places de professorat de literatura comparada a representants de la història de literatures estrangeres.
15. Amb aquestes idees Betz acabava el seu article sobre la literatura comparada citat més amunt. Últimament, un representant de la «littérature comparée» francesa, Jean Marie Carré, ha presentat un programa idèntic en les conferències dictades a la Université Internationale de Bruxelles: «La littérature comparée est à l'état actuel des littératures ce que la Société de Nations est à la politique des nations fermées. Elle permettra un jour d'édifier une histoire générale de la littérature comme il y a une histoire générale de l'art ou de la philosophie, d'étudier les grands courants de la pensée européenne, classicisme, romantisme, réalisme, symbolisme, à travers tous les pays où ils se sont manifestés. En s'attachant à préciser l'influence des grands génies hors de leurs patries et l'action réciproque des littératures les unes sur les autres, et contribuera à mieux affermir les relations intellectuelles entre les peuples». (*Revue de la littérature comparée*, 2, p. 137).
16. Vossler, *Die romantischen Kulturen und der deutsche Geist*, Munic, 1926, p. 12. – F. Ernst («Zum 3. Jahrgang der Revue de la littérature comparée», *Wissen und Leben*, 16 [1922], p. 975) retreu a la història de la literatura alemanya que traça uns marcs massa estrets, però bàsicament en el sentit que no té gaire en compte la literatura científica.
17. Els francesos no pensen igual. Almenys Baldensperger escriu (*La Littérature, Création. Succès, Durée*, París, 1913, p. 289): «Les manuels de littérature ont raison d'exclure de leur champ d'observation, par exemple, tels auteurs de mérite, qui Français ou Italiens du XIIe siècle ou de XIIIe siècle, bons Français et bons Italiens, j'imagine, écrivaient en latin».

18. *Deutsche Dichter des lateinischen Mittelalters*, editat per Reich, Munic, 1911, pp. 108, 452 i ss.
19. En la ja citada *Introduction à l'histoire comparée des littératures*, de Benloew, llegim a la p. 20: «On sait que la littérature allemande est, jusqu'à un certain point, la fusion de toutes les littératures de l'antiquité et des temps modernes».
20. En aquest context es pot citar una bella imatge de Karl Vossler: «Les ciències i les arts, que hom creu posseïr com a herència, ben guardades al reliquiari de la pàtria, emigren, no se sap per quines portes, i només queda el gènere invendible». (*Die romanischen Kulturen und der deutsche Geist*, Munic, 1926, p. 12).
21. Gerrit Kalf, *Westeuropäische Letterkunde*, 2 vols., Groningen, 1923-1924.
22. Karl Dieterich, *Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt*, Tübingen, 1911.
23. Es va tenir consciència d'aquesta comunitat al segle XIX, a l'època de la Jeune Europe, quan Mazzini va escriure el seu assaig «D'una letteratura europea» (*Antologia*, 1829) i Edgar Quinet el va seguir amb la tesi «De l'unité des littératures modernes» (*Revue de deux mondes*, 1838).
24. Vegeu el meu article «Heinrich Kleist und Torquato Tassi», a *Zeitschrift für deutschen Unterricht* 31, pp. 273 i ss. – La tragèdia *Les Amazones*, de Mme. Du Boccage, a què es refereix Kluckhohn (*Germ. Rom. Monatsschr.* 6, p. 278), encara es pot considerar un ressò del barroc. La ironització de Voltaire a la *Pucelle* i el tractament lúdic de Weisse a les seves *Amazonenlieder*, l'heroïna de les quals no entra personalment en combat, són característics de la Il·lustració.
25. Vegeu Rudolf Unger, «Literaturgeschichte und Geistesgeschichte», *D. Vierteljahrsschr.* 4, pp. 180, 190.
26. Els aclariments proporcionats per Ernst Elster («Weltliteratur und Literaturvergleichung», *Archiv für das Studium der neueren Sprache und Literatur* 107, pp. 33-47) han estat obscurits en molts aspectes per Simmel (*Logos* 1, pp. 25 i ss.), R. M. Meyer (*Die Weltliteratur im 20. Jahrhundert*, 1913, pp. 11 i ss.) i Else Beil (*Zur Entwicklung des Begriffes Weltliteratur. Kösters Probefahrten*, vol. 28, Leipzig, 1915).
27. Fins i tot les exposicions de la història de la literatura europea moderna corren el risc de perdre el caràcter de les obres científiques en sentit estricte, a causa de l'abundància de matèria indominada. L'últim volum dels *Periods of european literature*, de Saintsbury, per exemple, mostra un coneixement molt pobre de la literatura alemanya del segle XIX, confegit a partir d'antologies i de manuals escolars d'història literària, i en el qual no trobem un nom com el de Hebbel. Un coneixedor de la literatura de l'Europa occidental tan navegat com Arturo Farinelli, capaç d'expressar-se en quatre idiomes com si es tractés de la seva llengua materna, ha recalcat la impossibilitat de l'empresa en el seu comentari sobre la història de la literatura universal de Baumgartner: «No hem d'aspirar a l'extensió, sinó a la profunditat; no hem d'aprofundir en el món exterior il·limitat, sinó en l'individu il·limitat».
28. També de la pedagogia de la literatura; vegeu l'opuscle de Wilhelm Dobbek, *Vergleichende Literaturbetrachtung im deutschen Unterricht* (Leipzig, 1927), tot i que es limita a la literatura nacional.
29. *Comparative Study of Literature. Publications of the Modern Language Association of America 1896* (XI, 2), p. 167. S'hi percep innegablement un retorn als punts de vista de Carrière (vegeu més amunt la nota 6). En l'endemig, però, hi ha la investigació comparada de l'èpica dels Gaston Paris, Pio Rajna, Comparetti i Krohn.
30. Aquest llibre, que no es troba a cap biblioteca alemanya i al qual he accedit a través de la biblioteca municipal de Zürich, a la p. 160 apel·la també a la ciència alemanya: «Si els nostres industriuosos erudits alemanys dediquessin ni que fos una mica de temps de lleure a la comparació de les condicions socials en què la poesia de l'heroïsmes ha prosperat en diversos països i èpoques, ben segur que sabríem més coses sobre el naixement de l'èpica que no podem aprendre amb la major quantitat d'esmenes textuals i disputes filològiques».
31. E. Bovet, *Lyrisme. Epopée. Drame. Une loi de l'histoire littéraire expliquée*, París, 1911. Vegeu també el meu article «Zur Lehre von den Dichtungsgattungen», *Festschrift August Sauer*, Stuttgart, 1926, pp. 74 i ss.

Danys intencionats

Psicologia social de la comunicació sobre la maldat

Maria Àngels Viladot

No hauria de causar-nos estranyesa que el present text dedicat a tractar el tema dels danys intencionats —o el que és el mateix, de la maldat— produeixi, d'entrada, reticències o suspicàcies. I és que el terme maldat té connotacions clarament morals i religioses. De què parlem quan en parlem? De fet, maldat és un terme que s'usa de manera indiscriminada, inconsistent i vaga. Constitueix un fenomen tan antic com les primeres formes d'organització social humana, i tant pot referir-se als subordinats que executen ordres, com ara els soldats que obeeixen imperatius dels seus superiors, com al genocidi, la tortura, el terrorisme o a l'abús infantil i la violència de gènere. Per què aquestes conductes? Com descriuríem les persones capaces de dur-les a terme? Quina és la finalitat de la maldat?

La maldat ha estat definida com un dany intencionat, planejat i moralment injustificat que es fa a altres persones de manera que denigra, deshumanitza, danya, destrueix o mata persones innocents. És, sense dubte, una definició genèrica que ens remet a

conductes extremes com ara el genocidi, la tortura, els assassinats en massa o el terrorisme. En un sentit general, el terme maldat s'utilitza per descriure cert tipus de conductes les conseqüències de les quals impliquen un dany extrem per a algú. I aquesta mena de conductes, si tenim en compte les informacions dels antropòlegs, s'han observat en totes les societats humanes.

Però, en canvi, la maldat es reflecteix en un ampli ventall de conductes, en diferents formes i graus; un ampli marge de conductes menys atroces i menys malvades que també poden fer mal físicament, danyar moralment i psicològicament les persones i els grups. Des d'aquesta òptica, la maldat és més propera a les nostres relacions socials diàries. No implica necessàriament conductes cruentes i aterrades, encara que els seus resultats puguin arribar a ser tan nefastos, ja que sempre originen drames personals i grupals. Cada dia llegim o sentim parlar sobre successos de maldat; pot entrar en totes les esferes de la vida de cada persona, i ningú no està exempt d'haver-la sentit en un moment o en molts moments de la vida. El dolor emocional que produeix és, segurament, un dels mals més comuns.

Pel que sembla, no existeix consens entre les diferents disciplines a l'hora de definir el significat de maldat. I aquesta manca d'acord s'accentua quan del que es tracta

Maria Àngels Viladot Presas (Barcelona, 1951), és professora de l'Institut Internacional de Postgrau de la Universitat Oberta de Catalunya. És autora, entre altres, d'*El bilingüisme a Catalunya* i *Estereotips socials de la dona*.

és d'avaluar la gravetat de les conseqüències d'una conducta per tal que pugui ser considerada maldat. Com dic, hi ha moltes conductes, moltes accions en el dia a dia, les conseqüències negatives de les quals no traspassen els escenaris en què es duen a terme i que han de ser considerades conductes de maldat. Com defensaré, la maldat no són només aquelles conductes més extremes, extraordinàries i devastadores. Hauríem de distingir, doncs, entre les conductes de maldat quotidianes i la maldat extrema.

Des de l'ètica, els filòsofs ens en diuen alguna cosa més, de la maldat, en distingir entre el mal radical i el mal banal (H. Arendt). El primer, el mal radical, es refereix a aquella maldat en estat pur; un mal psicopàtic, sense causa ni raó, gratuït i arbitrari. El segon, el mal banal, el generen dues causes diferents: la mediocritat intel·lectual i moral de qui el perpetra, i la racionalitat burocràtica inherent al sistema polític, que produeix un distanciament emocional i físic de les víctimes. Aquestes dues causes contribueixen a banalitzar el mal i a exculpar-ne, en certa manera, els autors.

Les accions, els esdeveniments o les situacions que ens causen horror, que considerem inhumanes perquè com a humans ens resulten incomprensibles i fora dels límits de la moralitat, constitueixen la maldat extrema. Són conductes que traspassen la *pietat animal* inherent als éssers humans normals davant el patiment aliè. Ens referim a la destructivitat humana extrema, els genocidis i els assassinats en massa, que reflecteixen una intenció conscient d'extermini d'un grup o cultura. Aquest tipus de maldat designa un conjunt de conductes repetides i persistents que causen a persones i grups un dany tan perniciosos que implica dolor profund, sofriment i pèrdua de

la vida o de potencial humà i personal. Són conductes que no són commensurables, és a dir, que resulten absolutament desproporcionades respecte a qualsevol provocació o instigador.

Les característiques d'aquestes conductes, induïdes per sentiments d'amenaça o frustració, són el que duu a pensar que la maldat és quelcom molt diferent d'altres conductes tradicionalment etiquetades com a agressives. Però pensem, per exemple, en els rumors o en la informació falsa i negativa difosos sobre una persona o sobre un grup. Aquesta mena de conductes, com les qualificaríem? Sens dubte no són conductes horroroses, aterridores, són, diguem-ne, transgressions menors, però mantinc que són actes de maldat ja que suposen un dany interpersonal deliberat. ¿No són maldat les mesquineses, infamies i roïndats de les quals som testimonis (o partícips) diàriament, com ara desacreditar, enganyar o excloure? Això certament significa reconèixer que la maldat es manifesta de diferents maneres, i que abraça un ampli ventall de conductes i accions que es mouen al llarg d'un continuu entre la maldat comuna i freqüent i la maldat extrema i infreqüent. La crònica diària ens informa de la maldat comuna: actes de racisme, discriminació per raó de gènere, assetjament laboral i escolar, i un extens repertori de conductes antisocials amb conseqüències devastadores per a qui les pateixen: culpar algú sabent que és innocent, humiliar altres persones, excloure homes i dones pel color de la seva pell o desatendre una persona necessitada o anciana. Tots aquests actes tenen un denominador comú amb la maldat extrema; la naturalesa és la mateixa, el que canvia és la força amb què es manifesten. Així, colpejar o apallissar una persona per diversió o violar

nenes i dones es consideren conductes més malvades que enganyar les persones per treure'n un benefici econòmic o mentir per obtenir quelcom a costa dels altres. Per tant, insistim-hi, podem entendre la maldat no com un conjunt de crueltats extremes sinó que és possible quantificar-ne el grau de major o menor intensitat, sense deixar d'incloure-les totes sota la mateixa etiqueta. El que vull dir és que, com veurem, els processos causals implicats en la maldat extrema tenen quelcom en comú amb la maldat quotidiana.

Ara bé, de la mateixa manera que es pot considerar, doncs, que la crueltat no està restringida a actes d'horror, a episodis significatius ocorreguts en diferents moments de la història de la humanitat, com ara els perpetrats pels nazis, també es podria etiquetar com a tal l'absència de conductes específiques. Em refereixo a l'omissió, a la passivitat, sobretot quan causen un dany greu: la manca de reacció dels governs europeus davant del conflicte palestí-israelià; la més impune impassibilitat dels vianants davant l'atropellament consecutiu per dos camions d'una nena xinesa de poc més de dos anys; la passivitat dels governs davant l'extermini lent i pervers dels tibetans... Negar o ignorar els altres, totes aquestes omissions són també crueltats, maldats. ¿No és abonar la maldat deixar en llibertat els proxenetes recentment jutjats a Barcelona que obligaven un munt de noies romaneses a prostituir-se vuit, deu, dotze hores diàries per via del més sàdic esclavatge? ¿Deixar en llibertat aquests proxenetes no és una gravíssima ommissió de la justícia? Una de les noies va acabar suïcidant-se...

Però, com es distingeixen de l'agressió totes aquestes conductes? Quines qualitats posseeix la maldat que la fan diferent d'al-

tres conceptes pròxims com ara l'agressió? El meu parer és que la maldat i l'agressió tenen espais conceptuals propis que se solapen fins a un cert punt.

Identifiquem primer les dimensions conceptuals que ens permeten graduar la maldat d'altres accions: el desig de destruir, ensorrar i fer patir l'altra persona; el desig d'humiliar-la; el fet que constitueix una acció intencionada i a més planificada, la satisfacció que experimenta qui l'executa pel dany que causa a la seva víctima i la manca de compassió envers ella. En el cas de la maldat, doncs, els predictors se centren en l'autor de la conducta realitzada; per exemple, la intencionalitat, la manca de compassió, el propòsit de fer patir, el sotmetiment de l'altre per tenir-hi poder, dominar-lo. ¿No inclouríem aquí, com a maldat, la violència de gènere en el context domèstic i la violació i l'assetjament sexual en l'àmbit dels governs, incloent-hi la tortura i els abusos que en diferents països pateixen moltes presoneres polítiques? (Celebrem que el 25 de novembre hagi estat declarat dia internacional contra la violència de gènere i que el 1999 l'ONU donés caràcter oficial a aquesta data [web de l'Institut Català de les Dones, 2011].) En canvi, en el cas de l'agressió, els predictors se centrarien en els efectes de la conducta per si mateixa; és a dir, el dany que causa a la dignitat de la persona, el dany físic o la gravetat del dany causat.

La maldat es definiria, per tant, amb criteris o aspectes d'índole cognitiva que impliquen capacitats intel·lectuals evolucionades i pròpiament humanes. Això ens remet a pensar que, malgrat que és freqüent catalogar les conductes de dany extrem com a conductes «inhumanes», en aquesta definició de maldat hi subjau la idea que només

els éssers humans som capaços de realitzar el mal. En aquesta definició de maldat, la planificació i la intencionalitat són elements necessaris; exclouen l'animalitat i donen un caire netament humà a aquesta mena de conductes. Els perpetradors de la maldat volen sobretot aconseguir la humiliació i la destrucció de la víctima, no tant el desig de fer-los mal físicament (una conducta pròpia de l'agressió). ¿No són maldat extrema els intents de genocidi de la llengua catalana?

La formació del Tercer Reich i l'intent de Hitler de controlar el món i dur a terme la solució final és una de les maldats més diabòliques i impressionants de tots els temps. Arran de les múltiples preguntes inquietants sobre la naturalesa humana que va desencadenar aquest període històric, l'estudi de la persuasió, de la maldat, de l'autoritarisme, ja fos des d'una perspectiva científica, humanista o filosòfica, va créixer molt durant i després de la Segona Guerra Mundial. Una part important de la investigació sobre aquest període es va realitzar des d'una perspectiva psicològica, per esbrinar els factors emocionals i de personalitat que podrien portar les persones a ser vulnerables davant la maldat persuasiva. Un dels treballs més interessants d'aquella època van ser els estudis d'Adorno i els seus col·legues sobre la personalitat autoritària; també les investigacions sobre l'obediència a l'autoritat de Milgram i sobre la desvinculació moral de Bandura han tingut un gran impacte en les explicacions sobre la crueltat i els seus motius. Hi ha hagut des d'aleshores un recorregut d'explicacions centrades en l'individu i la personalitat fins arribar a les posicions més actuals, que demostren la gran importància que té la influència cultural, històrica i de relacions entre els grups. De manera que, en aquest

recorregut, les posicions individualistes han quedat relegades per donar prioritat a les explicacions interpersonals i intergrupals.

Tres són els elements fonamentals de l'autoritarisme descrits per Adorno: la submissió autoritària, el convencionalisme i l'agressió autoritària. Altemeyer (1981), reprenent-los, va proposar el concepte de l'autoritarisme de dretes oferint una explicació menys essencialista i més contextual. Els estudis realitzats sobre autoritarisme de dretes demostren que les persones que tenen creences autoritàries són intolerants i sovint donen prova de discriminació envers la major part dels grups minoritaris, entre els quals hi ha les minories visibles, els immigrants, els homosexuals i les feministes. L'origen epistemològic de la versió original de la personalitat autoritària concorda amb aquesta anàlisi intrapersonal dels fenòmens relacionats amb els prejudicis i la discriminació. Però Altemeyer també constata que aquest concepte més modern de l'autoritarisme de dretes es relaciona amb nocions relatives als sistemes de creences i a les ideologies que prevalen en els contextos històrics i sociològics de diferents tipus de relacions intergrupals. Per exemple, es creu que com més fortament s'identifiquen les persones amb l'endogrup en una situació intergrupala determinada, més susceptibles són de manifestar autoritarisme de dretes, sobretot si perceben que el seu grup propi està amenaçat físicament o simbòlicament per un grup extern.

La idea més general segons la qual la frustració pot provocar maldat contra els grups minoritaris forma part de la teoria del boc expiatori. Els que mantenen aquesta teoria sostenen que les frustracions que vivim cada dia a la feina, a casa o col·lectivament com a membres del nostre grup de

pertinença poden conduir-nos a ésser hostils envers els altres. Com que les causes d'aquestes frustracions són massa potents perquè nosaltres puguem atacar-les, això ens porta a dirigir la nostra hostilitat envers les minories més febles. Els objectius d'aquest desplaçament de la maldat canvien en funció de la dinàmica de les relacions intergrupals en cada context cultural. Així, els alemanys, que patien enormement pel caos econòmic generat per la seva desfeta com a conseqüència de la crisi mundial i com a conseqüència dels anys trenta, difícilment podien enfrontar-se amb França o amb Gran Bretanya per resoldre els seus problemes socials i econòmics. Com ho fa notar Allport, la minoria jueva, malgrat la seva forta assimilació lingüística i cultural a la societat alemanya, fou escollida pels nacionalistes com a boc expiatori de tots els problemes d'Alemanya. Amb els nacionalistes al poder, l'antisemitisme va portar ràpidament les lleis discriminatòries de Nuremberg. Aquesta discriminació institucional exclouïa els jueus de les professions liberals, de l'administració pública, de l'ensenyament i de tots els sectors de la vida social alemanya. A partir de 1933, els clients alemanys van sotmetre els comerços dels jueus a un boicot cada vegada més estricte i, l'any 1935, una llei va prohibir, en nom de «la puresa de la raça alemanya», els matrimonis i les relacions sexuals entre alemanys i jueus. La teoria del boc expiatori ha estat corroborada en molts estudis empírics de l'època. En un estudi realitzat als EUA després de la Segona Guerra Mundial van ésser entrevistats tres-cents angloamericans sobre les seves actituds envers els jueus, sobre el seu grau de satisfacció quant a l'escena política americana i sobre la seva situació financera personal. Els participants

insatisfets i frustrats per la seva situació econòmica eren més proclius a manifestar actituds desfavorables envers els jueus que els que estaven satisfets de la seva sort. Com a Alemanya, l'hostilitat generada per les frustracions econòmiques i polítiques va ésser projectada sobre la minoria jueva, que va servir de boc expiatori per als qui estaven descontents. La teoria del boc expiatori pot també ajudar a entendre l'antisemitisme que es va desfermar a diferents països d'Occident. Avui en dia la teoria del boc expiatori sembla que s'aplica a França en el cas del Front Nacional, un partit nacionalista que acusa els magrebins d'ésser la causa del malestar, la desocupació i la violència urbana en aquell país. El programa del Front Nacional propugna una preferència nacional a favor dels francesos «d'arrel» en matèria d'ajuda social, allotjament i feina. Proposa, en nom d'una França «més francesa», la deportació de ciutadans d'origen magrebí.

Les diferències individuals associades a la personalitat autoritària i la teoria del boc expiatori expliquen, en part, els comportaments extrems dels nazis que estaven directament implicats en l'extermini dels jueus i d'altres minories «indesitjables» com ara els homosexuals, els gitanos i els deficients mentals. Les diferències individuals relacionades amb les creences autoritàries i l'etnocentrisme ens ajuden a comprendre millor l'origen dels prejudicis i de la discriminació en determinats individus. Però la hipòtesi de la personalitat autoritària i de l'etnocentrisme no pot explicar l'omnipresència dels prejudicis i la discriminació en la major part de la societat del món.

Perquè, com és possible que una sola persona, Hitler, fos capaç d'influir sobre tants milions de persones? No hi ha dubte

que els motius de la maldat no es reduïxen a una disposició personal. Les causes de les accions antisocials no es poden localitzar exclusivament en la persona. No es poden atribuir només a característiques genètiques, trets de personalitat, factors psicopatològics o qualsevol altre determinant intern. Si exploréssim què hi ha darrere les accions i les conductes de maldat, veuríem no només accions individuals reforçades cruelment per esquemes diabòlics, sinó gent corrent que ha comès actes de maldat perquè s'ha trobat atrapada per forces socials altament complexes. Aquest és el cas, per exemple, dels soldats nord-americans que van passar de ser joves normals, de conducta impecable, a participar en les tortures a presoners iraquians a la presó d'Abu Ghraib.

S'han donat moltes explicacions a aquesta mena de fenòmens: per començar, els treballs de Milgram sobre l'obediència a l'autoritat ens posen de manifest la poderosa influència que tenen les ordres de l'autoritat sobre els subordinats. També els mecanismes de desindividuació, en crear condicions d'anonimat, potencien conductes de maldat o els processos de la visió deshumanitzada de la víctima. En aquest sentit, atès que una de les fonts més importants de la maldat és la manera com veiem els altres, s'ha de tenir en compte la tendència dels grups a devaluar els grups externs o exogrups i els seus membres, cosa que, en molts casos, forma part d'una cultura i s'incrementa per problemes o conflictes econòmics i pels grans canvis o per una combinació d'ambdues coses (recordem la teoria del boc expiatori esmentada anteriorment). Aquests processos psicològics i socials ajuden a afermar la identitat i a enfortir els llaços dins del grup. Hi havia

alguna particularitat en el poble alemany que el fes especialment susceptible a un líder carismàtic com Hitler? Per què els jueus no s'hi van rebel·lar? Per què van permetre que els portessin als camps de concentració com si fossin xais que van a l'escorxador? Les circumstàncies polítiques, econòmiques i històriques d'Alemanya després de la Primera Guerra Mundial van tenir, sens dubte, un paper molt important en la capacitat persuasiva de Hitler, que va ser capaç d'oferir als alemanys una visió d'ells mateixos més positiva que el panorama poc engrescador que havia deixat la guerra anterior: els alemanys eren un poble fort, amb molts motius per estar orgullosos, especialment del seu origen racial ari. Durant la guerra anterior havien estat enganyats, estafats i traïts, però ara tenien l'oportunitat de renèixer de les cendres d'aquesta derrota per ocupar el lloc que els corresponia com a líders mundials. Podia haver-hi alguna cosa més convincent que una nova identitat presentada com l'única «veritat»? Potser només el fet que els amics, els veïns i els éssers estimats també creguessin que eren forts, justos i orgullosos quan estaven junts.

De manera que, en situacions de derrota econòmica i moral, les persones, motivades pel desig de mantenir l'harmonia i emocions positives entre elles, tornen cap als seus grups per identitat i connexió, i converteixen altres grups en bocs expiatoris. El poder psicològic del compromís amb el grup propi, el fenomen del «pensament de grup», pot arribar a anul·lar la intel·ligència i l'experiència dels seus membres. La gent justifica les seves accions culpant la víctima, i no s'apliquen els principis morals ni els valors que prohibeixen la violència i protegeixen les persones davant la possibilitat de ser danyades. Aquests valors són reem-

plaçats per valors més alts derivats d'una ideologia, com ara protegir la puresa i el benestar del propi grup, i crear una societat millor o beneficiar tota la humanitat destruint les víctimes. Quan Hitler va definir la impuresa racial –al *Mein Kampf* i en els discursos més estudiats que els de qualsevol altre orador públic– com el problema que havia de resoldre Alemanya i l'extermini dels jueus (juntament amb els eslaus, els gitanos, els homosexuals i altres grups) com la solució, no es va basar en les forces psicològiques, sinó en les forces socials i culturals. La por i la ira eren emocions molt fortes compartides per tot el poble alemany, però l'ésser humà només pot resistir aquests sentiments durant tant de temps si ha aconseguit que esdevinguin més suportables. El fet de tornar a veure somriure els amics i la família mentre escoltaven el Führer per la ràdio segurament va ser una experiència forta i perdurable. Interioritzar les melodies de la pàtria i taral·lejar-les a la feina, a l'autobús de camí cap a l'escola o a l'hora de fer el sopar, va crear connexions que van acabar desembocant en alguna cosa molt més gran que qualsevol emoció individual.

No és la meua intenció simplificar en excés les forces que van portar al cataclisme global, simplement crec que aquests exemples il·lustren, en major o menor mesura, que un cop heu convençut algú perquè accepti que l'amistat significa actuar d'una manera i no d'una altra o que formar part d'un grup que és important per a vosaltres significa fer allò que us diuen, el poder persuasiu consisteix a invocar l'amistat, la identitat social o la pertinença cultural. Fins i tot és possible que els nostres sentiments no siguin coherents i que arribem a pensar que allò que estem fent és una estupidesa o una aberració, però el cost social de fer

qualsevol altra cosa pot ser que sigui tan alt que acabem fent allò que s'espera de nosaltres.

Tanmateix, com s'explica la transgressió dels límits morals? Com s'explica el trencament d'aquest límits, que deixa pas lliure a la maldat? Com s'expliquen el terrorisme, la tortura, l'abús sexual, el racisme, l'exclusió social, els maltractaments o les amenaces? La deshumanització, un concepte explicatiu que ens aporta la psicologia social, vol dir que, en determinades circumstàncies, els membres d'un grup que no és el nostre són considerats més propers als animals que el nostre propi grup. Aquesta consideració permet les actuacions i conductes intencionades de fer mal a altres als quals se'ls ha despullat de les seves qualitats humanes. Una vegada deshumanitzades, les víctimes potencials ja no són considerades persones amb sentiments, esperances i preocupacions sinó objectes subhumans, salvatges o animals, o altres qualificatius semblats. Si això no és suficient per justificar moralment el dany o la crueltat contra aquests «indesitjables», també se'ls pot atribuir qualitats demoníaqes (per exemple, els inquisidors a les bruixes) o bestials. De ben segur que és molt més fàcil maltractar algú si se'l considera en aquests termes (els nazis es referien als jueus com a «cucs»). La deshumanització equival a l'exclusió moral de les persones; s'esdevé quan situem un grup fora dels límits en els quals s'apliquen els valors morals, les regles socials i les consideracions de justícia. D'aquesta manera, els grups externs i els seus membres són considerats prescindibles i inservibles, i així es deixen obertes de bat a bat les vies per a les conductes de dany i explotació. Cada vegada que les persones categoritzem el món social, posem límits a la justícia i als

«espais categorials» que queden inclosos i exclosos del món moral. En aquest cas, els sentiments d'obligació moral es reserven per a la família, els amics i aquells que comparteixen amb nosaltres valors, normes i cultura, mentre que el contrari ocorre amb els estranys, els enemics o els membres de grups desfavorits.

L'exclusió moral inclou, doncs, la idea de deslegitimació. Deshumanitzem el grup extern quan el deslegitimem perquè el considerem una categoria social extremament negativa. Hi ha diverses estratègies per deslegitimar els altres de les quals no en parlarem aquí. Sigui quina sigui l'estratègia de deslegitimació, la finalitat és la mateixa: ajuda les persones del grup propi a veure's a si mateixes com virtuoses i superiors, i a veure els grups externs com menyspreables i inferiors. Permet diferenciar entre el grup propi i l'altre, i deixar aquest darrer fora de la humanitat. És evident que si els «altres» són considerats inferiors i subhumans i, a més, són una amenaça i produeixen por a les persones del grup propi, és molt més fàcil que en sorgeixin conductes cruels contra aquells «altres».

Però adonem-nos que amb l'exclusió moral i la deslegitimació estem considerant de nou la maldat restringida a les conductes extremes. I aquí hi entra el concepte de infrahumanització, que ignora aquests casos extrems i només té en compte els processos intergrupals «normals». La infrahumanització també considera els membres del grup extern com una mica menys humans que els membres del grup propi, però no requereix que hi hagi conflictes a la vista entre els grups perquè la crueltat es mostri. I és ben clar, per exemple, que darrere la persistent violència masclista trobem aquests esquemes mentals. Podríem estendre'ns

tot analitzant per aquesta via els assassinats de tantes dones a mans de les seves parelles o exparelles. És un fenomen, la infrahumanització generalitzada, que es fonamenta en dos supòsits entrelaçats: l'essentialisme, és a dir, la sòlida creença popular en l'existència d'una essència humana que fa que les coses siguin com són, i la forta prevalença de l'etnocentrisme, derivada de la identitat social de les persones. Aquesta il·lògica atribució essencialista (il·lògica perquè els grups humans som construccions socials) explicaria, a judici d'alguns autors, la tendència que ha existit al llarg de la història a infrahumanitzar determinats grups socials: gitanos, homosexuals, dones, jueus, negres, entre d'altres.

L'ASSETJAMENT.

EL SENYOR DE LES MOSQUES

L'assetjament, basat en episodis repetits d'insults, intimidacions o conductes cruels dirigides a un individu o a un grup, forma part d'una tipologia de problemes socials que ha estat i és objecte d'estudi arreu del món. L'assetjament és, per definició, un procés coactiu. Els assetjadors coaccionen les seves víctimes perquè facin coses que no volen fer i, sovint, persuadeixen els altres perquè s'uneixin a la conducta d'assetjament. L'assetjament, en la seva àmplia varietat de formes i contextos, mostra la part més fosca del poder i de la necessitat dels humans de pertànyer a grups i ser-hi acceptats, ja que els mitjans de coacció, d'assetjament i d'exclusió es troben, inevitablement, dins dels sistemes concrets de normes, valors i premisses simbòliques.

Un exemple clàssic d'assetjament és la història relatada a la novel·la *El senyor de les*

mosques, escrita el 1954 pel premi Nobel William Golding (1911-1993). Durant la Segona Guerra Mundial, un avió s'estavella contra una illa paradisiàca. Aquest avió transportava desenes de nens britànics d'entre sis i onze anys, fills de bones famílies, els quals havien après a l'escola els principis bàsics de la bona educació. Cap adult sobreviu a l'accident, amb la qual cosa els nens s'han de buscar la vida pels seus propis mitjans i establir una societat provisional a l'espera de ser rescatats.

L'argument gira al voltant del poder dels líders individuals per influenciar els grups amb uns mètodes que, tot i que al principi semblen indispensables per a la supervivència del grup, s'acaben tornant malèvols, retorçats i, finalment, assassins. Com és d'esperar, el nen amb sobrepès Piggy, miop i asmàtic, es converteix en la víctima de l'assetjament, tot i que de les seves ulleres depèn el senyal de foc com a única esperança per al rescat. Les normes culturals en relació amb la conducta es desintegren per convertir-se en una mena de salvatgisme, més semblant a un sistema simbòlic conductor de violència que no pas a un conjunt d'accions arbitràries dutes a terme per uns nens poc experimentats. Es formen dues tribus rivals al voltant de diverses prioritats que s'acaben disputant entre ells, i sorgeix una força maligna, materialitzada en una «bèstia» (que és en realitat un home mort que han descobert a la selva amb un paracaigudes), de la qual ambdues tribus s'han de defensar. El més esgarrifós de la novel·la és, en realitat, com aquest sistema de normes acaba portant els nens al que sembla una guerra, encara més ben organitzada. Quan finalment arriba un vaixell de guerra per rescatar el grup, l'expressió de decepció del comandant evoca el poder dels

codis culturals: «Mai no m'hauria imaginat que un grup de nois britànics –sou anglesos, no?– hauria estat capaç d'organitzar un espectacle d'aquestes característiques».

L'assetjament és un problema social omnipresent i estès que pot aparèixer en relacions socials dintre de grups al llarg de tota la vida. Sovint comença al parc, continua a l'escola i, després, a la feina, i inclou les relacions de parella i la vida familiar. Pot impedir que una persona arribi a ser membre igual i acceptat d'un o més grups i comunitats socials en les quals vol integrar-se per necessitat o no. Aflora, doncs, en diferents contextos socials i, avui en dia, també en els contextos *on line*. L'assetjament es manifesta a través d'un ampli ventall de formes per atemorir i dominar la persona assetjada durant tant de temps com es pugui. S'hi inclouen els cops, la possessió, la gestualitat hostil, les amenaces, les vexacions, les humiliacions, el sarcasme, els insults, la difusió de rumors, la manipulació dels amics, l'ostracisme, etc. Les persones que assetgen sovint utilitzen el poder social i físic per actuar amb maldat. L'experiència que pateix la víctima és devastadora fins al punt d'arribar al suïcidi.

Identificar l'assetjament i intervenir-hi pot ésser difícil, sobretot en els casos d'assetjament relacional o quan adopta la forma d'ofenses implícites i indirectes. En un estudi dut a terme als EUA es va detectar que els professors consideraven l'exclusió social d'un estudiant amb menys seriositat, sentien menys empatia envers aquestes víctimes i era menys probable que intervinguessin en aquest tipus d'assetjament, en comparació amb episodis d'assetjament físic i verbal. Aquesta tendència suggereix que la identitat de les persones que han estat excloses socialment no es té en compte

o no es reconeix com a problema, encara que les conseqüències per a les víctimes de l'assetjament verbal i relacional són com a mínim tan greus com les dels que han estat assetjades físicament.

ASSETJAMENT ESCOLAR

En les situacions d'assetjament escolar cara a cara, què fan els alumnes quan l'assetjador agredeix la seva víctima? S'han identificat sis rols diferents que nois i noies adopten en un procés d'assetjament: les víctimes, els agressors, els assistents del agressors, els que reforcen els agressors, els que se situen el marge i els que defensen la víctima. Els estudis que s'han realitzat en molts països indiquen que la manera com els nois i noies reaccionen davant d'una situació d'assetjament fa que el fenomen es mantingui. Per exemple, els companys reforcen la conducta de l'assetjador rient i animant-lo durant el 54% del temps que dura l'episodi, i donen suport a la víctima solament el 25% del temps. Per tant, tot sembla indicar que la conducta dels companys s'orienta a mantenir l'assetjament en comptes d'ajudar que finalitzi. I això s'esdevé encara que sovint les actituds i creences cognitives dels nois i noies són contràries a l'assetjament, a la maldat i crueltat que representa.

Com a mínim hi ha dos motius pels quals els nois i noies no donen suport als seus companys víctimes.

El primer és que aquestes noies i nois (sobretot aquests darrers) creuen que aplaudint la conducta de l'assetjador incrementaran el seu estatus social, presentant-se davant els altres companys com a persones amb poder social; això vol dir que creuen que, assemblant-se al company que fa l'as-

setjament, milloren la posició social dins del grup i així, a més, s'allunyen de la víctima, que sorgeix als seus ulls com un company devaluat (és a dir, un company molt poc o gens considerat dins del grup). En conseqüència, la víctima rep molt poc suport dels seus companys, i cada vegada en rep menys a mesura que progressa l'assetjament.

El segon motiu és l'autoprotecció: fent veure que accepten la conducta de l'agressor, aquests nois i noies creuen que així redueixen el risc de convertir-se també en víctimes. No obstant això, també hi ha escolars que sí que defensen la víctima i, en aquest sentit, és molt important comprendre els factors personals que permeten aquestes conductes proactives. Quines són, doncs, les característiques individuals dels escolars que surten en defensa de les víctimes?

Pel que fa al factor sexe, cal dir que nois i noies mostren una tendència diferent durant els incidents d'assetjament. Mentre que els nois són més assetjadors que les noies, aquestes tendeixen a comprometre's més amb conductes de defensa, a sentir més simpatia envers les víctimes i a mostrar-se més disposades a donar-los suport.

L'edat és un altre factor rellevant. Hi ha unanimitat en què les conductes de defensa minven a mesura que augmenta l'edat. És a dir, a mesura que els nois i noies es fan grans, es van debilitant les seves actituds de suport envers la víctima. En concret, s'ha comprovat que les actituds d'auxili i ajuda van decreixent fins, més o menys, als 16 anys.

Un altre factor és la percepció d'autoeficàcia. Els nois i noies que surten en defensa de la víctima se senten capaços d'organitzar, executar o dur a terme les accions que són necessàries per gestionar les situacions de manera positiva, a favor de la víctima as-

setjada. L'autoeficàcia es refereix, doncs, a l'autopercepció de la capacitat per dur a terme una acció específica en una situació determinada. Tanmateix, els pocs estudis que han explorat la relació entre l'autoeficàcia percebuda (és a dir, el sentit optimista de la competència personal) i l'actitud de defensa de les víctimes demostren que per si sola l'autoeficàcia percebuda no prediu les intencions d'intervenir en situacions d'assetjament. A part de les cognicions, és a dir, a part de les creences i les actituds, els factors afectius també influencien les conductes. L'empatia és una resposta afectiva que impulsa a l'aprehensió i la comprensió de l'estat emocional o la condició d'una altra persona. L'empatia inclou dues capacitats: la de reconèixer les emocions dels altres i comprendre la seva perspectiva (empatia *cognitiva*), i l'habilitat afectiva de compartir els sentiments dels altres (empatia *afectiva*). Les troballes de diversos estudis ens mostren un perfil preliminar dels alumnes que donen suport i ajuden els seus companys víctimes. Pel que sembla, mostrar només empatia *cognitiva*, és a dir, comprendre com se sent l'altra persona, no promou per si sola la defensa. Els estudiants que ajuden els seus companys víctimes són els que se senten a si mateixos eficaços per fer-ho i que, a més, mostren tenir empatia *afectiva*, cosa que vol dir que són capaços de compartir la pena i el patiment de la víctima.

Això no obstant, hauríem de filar més prim, ja que aquests factors individuals, com ara les cognicions i els sentiments empàtics, si bé són necessaris no semblen ser suficients per promoure una intervenció activa cap als companys que pateixen assetjament. Les dades aportades ens mostren l'evidència que tenir un alt estatus entre els companys reforça la relació entre les

cognicions individuals i emocionals per a la defensa dels companys. Quan els nois o les noies que actuen en defensa de les víctimes són acceptats, ben vistos o influents, percebuts com a populars entre el grup de companys, se senten més capaços d'enfrontar-se a la maldat dels assetjants. Aquesta autoestima els encoratja a oposar-s'hi si, a més, com he assenyalat més amunt, comparteixen la pena o el patiment de les víctimes i senten que seran eficaços en la defensa, arrossegant els altres companys. És evident que la mobilització dels companys és el millor mètode per posar un mur a les situacions d'assetjament.

Basant-nos en els descobriments realitzats fins ara, suggereixo que les intervencions antiassetjament orientades al grup de companys podrien provenir d'alumnes que mostrin: *a*) major empatia envers les víctimes; *b*) habilitats socials per donar suport a les víctimes de forma activa; i *c*) la consciència que les seves accions en el grup poden canviar la situació d'assetjament. De manera que considero que són els alumnes que gaudeixen d'estatus dins del grup de companys els que haurien d'ésser especialment mobilitzats per tal que prenguin un rol actiu en la comunicació de suport per contrarestar els objectius de maldat de l'assetjador.

EL CIBERASSETJAMENT ENTRE ELS ESCOLARS

No sembla gens exagerat afirmar que en el segle XXI tot gira entorn d'Internet. Tant és així que als nens i nenes, als adolescents i joves d'aquest segle actual se'ls anomena la generació digital per la quantitat de temps que inverteixen en l'ús de les tecnologies

de la comunicació electrònica, com ara la missatgeria, les xarxes socials i els correus electrònics. Els avantatges d'Internet són múltiples, i aquells que, en general, millor els coneixen i més se'n beneficien són els adolescents i els joves, però aquesta eina també implica tota una sèrie de riscos i perills que s'han de conèixer per poder actuar-hi en conseqüència.

Segons l'Institut de la Joventut, el 96% dels joves espanyols utilitza Internet, el 97% té ordinador i el 82% es connecta a Internet a casa; així mateix, el 83% dels joves que tenen entre deu i divuit anys tenen mòbil, i el 59% dels menors de deu anys disposa d'un aparell o el fa servir. D'acord amb el PEW Internet and American Life Project, l'any 2007 el 94% dels adolescents americans utilitzava Internet. Val a dir que les tecnologies de la comunicació electrònica allotgen un gran potencial educatiu i permeten accedir fàcilment a una infinita quantitat d'informació. En efecte, la majoria dels joves i adolescents espanyols fa servir sovint Internet per a l'educació: el 67,3% per a l'aprenentatge i el 89,6% per a la formació; el 79,7% navega amb finalitats recreatives i el 58,5% se serveix de la xarxa per buscar feina i trobar oportunitats (Injuve, 2009). Però alguns infants i adolescents de la generació digital no poden fruir ni aprofitar-se dels avantatges i beneficis que els proporciona la comunicació electrònica, ja que el context cibernètic els resulta un lloc pervers, hostil i amenaçador. Malauradament, el jovent cada cop es veu més exposat a la violència interpersonal gratuïta, a l'agressió social, al menyspreu i a l'assetjament quan emprava les tecnologies de la comunicació electrònica. Tal com s'esdevé en el tradicional assetjament escolar, aquest fenomen colpeja amb força. Per

exemple, segons l'estudi d'Injuve (2009), el 5% dels nois i noies d'entre deu i divuit anys ha utilitzat Internet per perjudicar algú mitjançant l'enviament de fotos, vídeos o comentaris molestos, si bé cal remarcar que el percentatge de remitents de sexe masculí gairebé duplica el de sexe femení.

En la seva nova forma a través del ciberespai els assetjadors s'aprofiten, doncs, dels avenços tecnològics recents per fer mal i perjudicar les persones que són objecte del seu atac. Segons el Centre of Safe and Responsible Use of Internet, l'any 2004 el 42% dels joves va afirmar haver estat víctima de ciberassetjament. I un estudi de l'any 2010 realitzat a Anglaterra mostra que un de cada cinc nens i nenes havia estat objecte d'aquesta mena d'atacs en línia. El ciberassetjament es pot dur a terme a través de missatges de text, fotos o videomissatges, trucades telefòniques, correus electrònics, xats, SMS i llocs web, inclosos els webs personals, els jocs en xarxes socials i els blocs.

Quan aquella al·legoria de la naturalesa humana per mitjà de la força (em refereixo a *El senyor de les mosques*, la novel·la que he citat més amunt) es troba amb el món modern dels mitjans de comunicació socials i amb les seves promeses d'anonimat, la disponibilitat 24 hores 7 dies a la setmana i el potencial per mostrar públicament les febleses dels individus a un gran nombre de desconeguts, les preocupacions sobre el poder de l'assetjament cibernètic fan que una illa deserta plena de salvatges domesticats sembli una comparació poc emocionant. De fet, l'assetjament a través de mitjans de comunicació com ara YouTube, Twitter o Facebook ha provocat, com dic, el suïcidi entre víctimes adolescents. La pressió que exerceixen els imperatius culturals, com ara l'heterosexualitat i la popularitat o, si més

no, l'acceptabilitat, entre els companys es magnifica a través de les xarxes socials, cada vegada més accessibles i difícils de controlar i supervisar.

El ciberassetjament inclou amenaces de mort, enviament de virus, entrada il·legal als comptes de correu d'altres persones, intents d'humiliar o desprestigiar algú públicament a la xarxa, etc. El ciberassetjament disposa de tota una terminologia específica. La més coneguda és segurament el *trolling*, que fa referència a aquelles persones que escriuen missatges provocadors als fòrums de discussió per fomentar la polèmica de manera intencionada. Un altre terme relacionat amb els jocs en línia és *griefing*. El joc consisteix a intentar perjudicar o intimidar un altre jugador; un exemple molt habitual és el de «matar» contínuament el contrincant que es vol agredir, frustrant-lo en els seus intents d'avançar en el joc.

Alguns fòrums anònims, com ara el *juicycampus.com*, anima els estudiants a enviar xafarderies cruels i permet que els altres valorin fins a quin punt el que s'hi presenta és *juicy* («sucós»). Vet aquí tres exemples internacionals ben colpidors: el primer, la humiliació d'un escolar quebequès quan un company seu va penjar a la xarxa un vídeo en què el noi apareixia simulant una escena de lluita d'Star Wars; milers de persones es van baixar el vídeo i l'assetjament va ser tan sever que el noi va deixar l'escola i va haver de rebre atenció psicològica. El segon va tenir lloc al Japó: un noi va fer una foto amb el mòbil d'un company molt gras mentre aquest s'estava canviant al vestuari i va enviar la foto compromesa als seus companys d'escola. I el tercer cas és, dels tres episodis, el més esfereïdor: una noia de tretze anys, Megan Meier, es va penjar l'octubre de 2006 després que

la seva amiga cibernètica, «Josh», li digués que el món seria un lloc molt millor sense ella. Aquests exemples, i milers d'altres que podríem afegir, demostren el potencial de la comunicació electrònica per promoure la maldat interpersonal i social.

Atès que l'assetjament és considerat majoritàriament un problema d'interacció grupal, basat en la inclusió i l'exclusió en grups socials, gran part dels programes de prevenció se centren en les normes i en els valors culturals com a elements clau per tractar el tema. Una campanya pública realitzada recentment als Estats Units ha tingut per objectiu tranquil·litzar els adolescents homosexuals, una de les identitats més repetidament assetjades, dient-los que «tot aniria millor» –o, en altres paraules, que la seva orientació sexual no seria, per sempre, motiu d'estigma social–. Aquest missatge es va transmetre per mitjà d'anuncis en els quals apareixien personatges famosos o les seves veus (com la de Tom Hanks donant vida al personatge de Toy Story) declarant públicament el valor humà dels joves marginats amb l'ànim que els missatges adquirissin un valor interpersonal. Una altra d'aquestes campanyes s'ha centrat a fer ús d'Internet per difondre missatges positius, sabent que aquest mitjà ha estat una arma brutalment efectiva en l'assetjament de gais i lesbianes (un vídeo de YouTube sobre una trobada sexual entre dos homes va provocar, el 2010, el suïcidi d'un dels dos). Entre els vídeos de persones que es reafirmen, penjats a YouTube, apareixen uns gràfics informatius del nombre de visualitzacions de cada vídeo, que fan públic el gran nombre de consumidors d'aquesta mena de missatges positius.

Davant de totes aquestes perversitats no és estrany que molts adults (pares, mestres, professionals de la conducta, etc.) es pre-

guntin atònits d'on provenen les arrels del problema. El més sorprenent és que, fins no fa gaire, aquest fenomen ha estat permanentment oblidat pels estudiosos quan, en canvi, hi ha molt bones raons per creure que, per les característiques dels canals pels quals es transmet, el ciberassetjament segurament causa més trastorns psicològics en les criatures, els adolescents i els joves que no pas (sense treure-li importància) l'assetjament tradicional.

EL CIBERASSETJAMENT VERSUS L'ASSETJAMENT TRADICIONAL

He parlat de les desastroses conseqüències emocionals de l'assetjament tradicional?: desajust escolar, solitud, ansietat, depressió... suïcidi. Si bé hi ha alguns estudiosos que suggereixen que l'impacte emocional del ciberassetjament és, fins i tot, molt més gran que el que produeix l'assetjament tradicional, també cal dir que, de moment, s'han realitzat pocs estudis que ho corroborin. L'any 2008, els escandinaus van fer un qüestionari entre estudiants de dotze a vint anys en què se'ls preguntava si consideraven que el ciberassetjament produïa més o menys efectes en les víctimes cibernètiques que l'assetjament tradicional. Es va demostrar que l'ús de fotos o videoclips amb la intenció d'infligir ciberassetjament tenien pitjors conseqüències emocionals que l'assetjament tradicional; però, en canvi, les trucades telefòniques, els missatges de text i el correu electrònic es van percebre com menys perjudicials que l'assetjament escolar tradicional. Aquests resultats es van obtenir del conjunt dels participants de l'enquesta; però, quan els investigadors van

analitzar les respostes dels enquestats que havien estat víctimes de ciberassetjament, les deduccions no van ser les mateixes, ja que aquests van dir que *totes* les formes de ciberassetjament eren molt més nocives que l'assetjament tradicional.

Una explicació d'aquests resultats parteix de la base que les víctimes assetjades per mitjans electrònics experimenten més ansietat per la naturalesa pròpia del canal. Un component bàsic de l'ansietat és la necessitat de control de les persones, tant la necessitat de controlar els esdeveniments com la d'anticipar-los. La incertesa causa ansietat quan es percep com un perill o una amenaça. De manera que allò que les persones intentaran és controlar la situació per disminuir-la i, així, minvar l'ansietat que els podria produir o els produeix. Però en el context del ciberassetjament, les coses són una mica diferents, perquè reduir la incertesa moltes vegades no és factible.

L'aspecte més destacable del ciberassetjament és que les ciberamenaces poden ser anònimes: l'ús de pseudònims, l'alteració del llenguatge i els canvis en la identificació de l'ordinador fan pràcticament impossible descobrir els assetjants. Els adolescents són molt sensibles a les valoracions socials negatives. De manera que és més fàcil que puguin sentir amenaçada la seva identitat, tant la social com la personal. En l'enquesta escandinava esmentada anteriorment, es va donar l'oportunitat als participants de descriure els motius pels quals consideraven que el ciberassetjament era més perjudicial que l'assetjament tradicional. La resposta més general va ser la gran incertesa que produeix la comunicació mediatitzada per ordinador. Per tant, és raonable inferir que l'augment de la incertesa (atesa la naturalesa de la comunicació a través de l'ordinador

pròpia del ciberassetjament) provoca una gran ansietat entre els joves si tenim en compte la por que senten davant la seva sobrevalorada amenaça de rebuig social.

En una enquesta neerlandesa realitzada a 1.211 estudiants de primària i secundària l'any 2008, es va descobrir que el 34% de les víctimes no sabia qui els estava assetjant. D'això se'n desprèn que el fet que les víctimes no puguin saber qui dels seus companys és l'agressor i, per tant, no sàpiguen en qui poden i en qui no poden confiar, ja que l'assetjament que pateixen implica que l'atacant pugui ser algú que la víctima considera un bon amic seu, condueix a la disminució de la confiança en els companys d'escola i pot arribar a crear un ambient hostil entre ells. Un altre tret característic del ciberassetjament és que la comunicació a través de l'ordinador té un extraordinari potencial de difusió que òbviament no tenen els canals interpersonals cara a cara. Sovint utilitzem Internet per comunicar-nos individualment, un a un, però és l'únic mitjà en què un usuari ordinari també es pot comunicar amb molts altres usuaris alhora, i no només una vegada sinó tants cops com vulgui. Dit això, i tenint en compte la possibilitat que els missatges electrònics es poden enviar a un conjunt de persones, és impossible saber qui ha vist la informació en línia, la qual cosa augmenta la incertesa. A més a més, com que la comunicació mediatitzada per ordinador permet arxivar la informació, els nois i les noies víctimes de ciberassetjament no poden saber fins quan l'ultratge contra ells estarà disponible al ciberespai, ni fins a quin punt això pot perjudicar les seves vides en un futur. Malauradament, les víctimes de ciberassetjament comparteixen aquestes preocupacions. Per exemple, mentre fan amics al col-

legi algú pot estar difonent un vídeo compromès que es va propagar pel ciberespai uns anys abans. D'aquesta manera, aquests nois i noies probablement mantindran la incertesa de durant quant temps hauran d'arrossegar les conseqüències d'haver estat l'ase del cops, i és probable que aquest fet augmenti encara més la seva ansietat.

Recentment, diversos investigadors anglesos van enquestar un grup d'estudiants per analitzar el millor camí per aturar el ciberassetjament, i els resultats van revelar que els enquestats pensaven que s'hi podia fer ben poca cosa. Si no és possible reduir la incertesa, o dit en altres paraules, si no és possible tenir control sobre la informació que es comparteix, una persona amb ansietat ha de fer l'esforç d'abandonar la necessitat de control i acceptar la incertesa com a part de la vida. Però canviar la cognició sobre una situació que produeix ansietat pot ser una comesa força difícil. Així doncs, buscar suport social és essencial per als adolescents, ja que el fet de no estar totalment desenvolupats en el pla cognitiu fa que necessitin més ajuda que els adults per superar els obstacles davant d'una revaloració cognitiva. Les investigacions anteriors sobre el ciberassetjament escolar indiquen que la majoria de les víctimes no expliquen el que els passa perquè tenen por i se senten avergonyits; per tant, no poden rebre el suport adequat necessari. No obstant això, cal evitar fer generalitzacions sobre l'ús de la comunicació a través de l'ordinador, perquè les característiques són diferents depenent del canal que s'utilitzi; per exemple, hi ha algunes formes de comunicació electrònica que no són anònimes, i aquesta peculiaritat obre la possibilitat d'afrontar algunes situacions de ciberassetjament.

No hi ha dubte de la importància de proporcionar als professors les pautes necessàries per saber gestionar el ciberassetjament; cal prioritzar la seva formació respecte d'això perquè sàpiguen com donar suport social als nens i nenes, als adolescents i joves que pateixen ciberassetjament escolar, i també cal explicar-los quines accions han d'emprendre per posar barreres de protecció. Tal com s'ha dit, la majoria de les víctimes de ciberassetjament no expliquen els penosos incidents en què es veuen immersos; per tant, és molt important que els pares coneguin l'activitat en línia dels seus fills i que siguin conscients i comprenguin què és el ciberassetjament. És imprescindible que encoratgin els seus fills a comunicar obertament les confrontacions cibernètiques que els fan mal i els causen ansietat, i és igualment vital que els animin a donar a conèixer el joc brut dels qui els volen assetjar, ja que només així podran proporcionar-los suport social i tranquil·litat.

EPÍLEG

El canvi cultural que hi va haver el segle passat i que ha continuat fins ja entrat el segle XXI, amb el protagonisme dels mitjans audiovisuals i les tecnologies que els suporten, ha creat nous entorns humans de vida i, sobretot, d'imaginació. Comprendre els nostres fills com un nou, renovat, disseny humà per ajudar-los a realitzar la seva pròpia construcció personal de la millor manera possible, salvaguardant el millor del passat, ajudant-los a apropiarse del millor del futur, defensant-los en la mesura que sigui possible dels atacs de les mutacions destructives, no és una opció, és una necessitat.

No tenim més remei que observar amb interès científic la cultura i l'entorn en el desenvolupament dels nens i nenes en desenvolupament; seguir el seu canvi per comprendre'l, i proporcionar-los els millors navilis i cartes de navegació. Hauríem de tenir molt present que els mitjans de comunicació, juntament amb l'escola, han passat a ser en les societats «avançades» els dos fets culturals als quals els nens i nenes dediquen la major part del seu temps de vigília. □

BIBLIOGRAFIA RECOMANADA

- KINNEY, Terry A. i Maili PÖRHÖLA (eds.), *Anti and Pro-Social Communication. Theories, Methods, and Applications*, Nova York, Peter Lang, 2009.
- *L'assetjament. Contextos, conseqüències i control*, Barcelona, Editorial Aresta/UOC, 2010.
- VILADOT, Maria Àngels, *Comunicación intergrupual e intercultural*, Barcelona, Editorial UOC, febrer de 2012.

Elogi de la república de les lletres

Aleš Debeljak

Sóc un de tants lectors moderns. Utilitzo els llibres per buscar-me un recer, per molt precari que sigui, un refugi construït amb «parracs», amb relats i experiències, amb fets i fantasies. Fullejo els llibres, però no per beure'ls o per conduir a través seu: me'ls fumo, els travesso volant, passo directament pel túnel sota el castell de Ljubljana i deixo enrere també la gran plaça per quedar suspès uns instants damunt el vell plataner al costat del pont imperial fins que m'evaporo entre els aparadors de les botigues que m'entabanen.

Per a mi, la geografia de les ciutats i dels ports, dels carrers i de les places es confon amb la geografia literària. Els poemes i els llibres llegits són els episodis viscuts en una ciutat *concreta*, en els quals s'hi emmirallen *totes* les ciutats. Aquest solapament és un bon exemple de la mentalitat actual que necessita confirmar la fidelitat envers els espais familiars i alhora acontentar el desig

de poder escollir les identitats lliurement, per això sempre que passejo per la ciutat imaginada sento, com tothom, la tensió entre el desencís angoixant i l'entusiasme davant les noves descobertes.

Però no sóc cap excepció. Sóc fidel a la meua ciutat natal, a la casa on visc, a la cadira en la qual lleigeixo. Escolto els poetes i els escriptors, basteixo les cosmòpolis fetes de llibres, escullo lliurement els llocs on vull pertànyer. Em nodreixo de relats inescotables per suspendre el temps cronològic i poder deixar-me seduir per la trista mirada d'un cérvol en els versos impregnats de morfina de Georg Trakl; les flors humides que creixen als murs dels palaus sota Kapuzinerberg em parlen dels drames que he viscut, per això dic sense cap vacil·lació que en aquest precís instant: jo sóc de Salzburg!

El llibre esbatega els fulls i ja són aquí els passavolants a l'hora de crepuscle, entaforats en impermeables de tall antiquat amb els quals protegeixen la seva aspra solitud, apressant-se per arribar a algun dels tallers del barri d'Alfama, al cor de Lisboa; sota els ràfecs dels palaus colonials deslluïts, entre els excrements de gavina i les capes de sal seca, s'entreveu el retrat de Fernando Pessoa, d'un poeta que va construir gràcies als poetes imaginaris –però que cantaven amb una sola ànima– l'homenatge etern a Lisboa. La seva Lisboa és la meua Lisboa!

Aleš Debeljak és assagista eslovè. La traducció de l'article segueix la versió eslovena, publicada el 30 d'octubre de 2008 en el suplement cultural «Sobotna priloga» del diari *Delo* de Ljubljana. La versió anglesa, feta pel mateix autor, va ser publicada a *World Literature Today*, número 2 (març-abril 2009). El 2012, l'assaig en anglès va ser premiat per votació dels lectors com a millor article publicat a la revista els últims deu anys.

Els fulls tatuats del llibre s'entreobren i percebo l'olor de les roques esbalaïdes pel sol al nord de l'Adriàtic; per un instant, per un lleu batec del cor, veig la torre del castell dels Thurn und Taxis i molt lentament em deixo endur per la imatge fins adonar-me d'un fet sorprenent: però sí jo sóc de Trieste! Aquí Rainer Maria Rilke va escriure dues de les seves *Elegies de Duino* que encara em fan giravoltar el cap d'inspiració i per això aquí és també casa meva, jo visc entre les muntanyes de «la ciutat del golf» de la qual parlen els llibres de Boris Pahor, habito la «chiusa tristezza» dels poemes d'Umberto Saba; per la superfície blanca del full ressonen els passos de Nora Joyce que feineja en un pis llogat, en un de la bona dotzena de pisos llogats amb el seu marit, tot fugint dels creditors; escolto el discurs d'Henrik Tume, tan perspicaç, que ja abans de la Primera Guerra volia fundar la primera universitat eslovena a Trieste, en una ciutat cosmopolita, en el port més important de la Monarquia dels Habsburg i no pas a la Ljubljana pagesívola i condemnada a quedar-se sempre enmig del continent; els meus ulls no la veuen, però tanmateix observo l'escullera de San Carlo, que treu el cap en el trist poema de Dragutin Kette –ell visitava la ciutat per apaivagar les ferides d'un cor no correspost, però també per satisfer les necessitat del seu cos esvalotat; i llavors faig veure que sóc capaç, com tots els lectors de les novel·les de Marjan Tomšič, de parlar en el dialecte de les *saurines*, de les pageses de l'altiplà de Carst que baixen cada setmana al mercat amb els seus enormes cistells de vímet damunt el cap, carregats amb ous frescos, com en aquells temps llunyans de l'Imperi danubià; la inscripció a la tomba d'Italo Svevo al cementiri de Santa Anna em diu que

aquest autor «se'n riu de la vida que passa i de la fama que va coronar tan tard la seva obra»; Roberto Bobi Bazlen, assagista i editor, m'adverteix des d'un dels bancs de la Biblioteca Civica que els llibres ja no es poden escriure de cap altra forma que en una nota a peu de pàgina.

També sóc de Zagreb, jo. Bé, si més no em trobo a casa en els llibres que parlen de Zagreb i intenten reafirmar el pensament irònic del gran bard croat Miloslav Krleža que Europa Central comença a la terrassa de l'hotel Esplanade; sóc també de Belgrad perquè aquesta ciutat s'eleva amb Vasko Popa i Miloš Crnjanski, amb Danilo Kiš i David Albahari al més alt firmament d'aquest planeta, però té els peus ben ancorats als Balcans, en una taverna il·luminada per una sola bombeta!

I a Sarajevo també sóc a casa: la defineix un dolor inexpressable i també la determinació ètica, possible només en les circumstàncies més extremes, que tothom té dret ara i sempre a múltiples identitats, com ho testimonien les elegies estremidores d'Izet Sarajlić, els sentiments nobles d'Abdulah Sidran i les ressenyes generoses de Dževand Karahasan: és aquí on realment em trobo a casa!

A través dels poemes de Czesław Miłosz i de Tomas Venclova i d'Eugenius Ališanka puc entrar a Wilno o Vilnius, a aquesta «ciutat de cendra» perduda entre els boscos lituans que viu la seva vida misteriosa, aquesta realitat resulta inexpugnable perquè només conté els detalls que ha retingut el sedàs de la meua memòria literària. M'empasso el fum, fullejo llibres de poemes i de relats, trio com un llepafils versos i paràgrafs on el creador haurà aconseguit resumir gràcies al seu talent el destí de tots els nouvinguts i de tots els fugitius, dels nò-

mades i dels apàtrides que avancen a palpenes a través d'una ciutat que amb els seus murs marca l'última frontera de la llibertat.

Viure en una ciutat on el cel i la terra es confonen és tan real! Viure en una ciutat que ofereix l'experiència primària, sensual, plena de l'espai! Viure en una ciutat on totes les coses tenen nom! Inhalar l'aire d'una ciutat que des de l'Edat Mitjana incita els habitants perquè deixin enrere els lligams de l'estirp! Jo també voldria esdevenir part del mapa d'aquesta ciutat, una pàgina plena de lletres, una fràgil teranyina a través de la qual s'entreveuen capes més antigues, menys nítides de la crònica de l'urbs!

Vagarejant pels bulevards de les megalòpolis reals i perdent-me entre les tapes dels llibres prestats busco la meua ciutat imaginada. Allà on la descobreixo, el cau província es converteix en una residència dels déus, la ciutat on he nascut esdevé així la capital del món! Esdevé la capital del meu propi món que amb molts altres móns, diferents, de lectors diferents, orbita en la «galàxia de Gutenberg».

D'acord, tots els lectors pertanyen a un país concret, cada lector té la seva pròpia adreça en la ciutat on viu. Però al mateix instant que algú obre un llibre i es deixa endur per l'aventura i el repte, tots participem en un mateix ritual. Així és com confirmem que vivim en un mateix país, en la «república de les lletres». No la trobareu en cap mapa, les seves fronteres són inestables i són contínuament objecte de discussions acalorades. Amb cada relat llegit, amb cada vers dit en veu baixa, renovem el lligam amb la «república de les lletres». En aquest espai, les possibilitats afluïren i desapareixen com si res, els rostres contrets per l'horror s'intercanvien amb les visions fantàstiques

del paradís, cada pàgina d'un llibre representa un nou capítol en el currículum d'un lector.

Tots podem obtenir el permís de residència a la «república de les lletres». Però cal dir-ho amb més precisió: tots que ho volem. Aquesta república per als seus ciutadans no ha previst cap limitació. L'única condició per la ciutadania és ser capaç de posar-se en la pell de l'altre, ser capaç d'empatia. En aquest país no es coneixen les violacions dels drets humans i si algú usurpa la identitat d'algú altre, no el tanquen a la presó, aquí ningú va als tribunals, ningú es mai esborrat dels registres.

Més encara: a la «república de les lletres» ningú no està obligat a parlar la llengua de la majoria. Els ciutadans d'aquesta «república» es comuniquen en una sola llengua. Perquè la llengua de la «república de les lletres» és la traducció. La literatura no és allò que s'hagi perdut en la traducció com va dir, volent protegir l'autenticitat de la paraula poètica, Robert Frost. Més aviat em sembla que té raó el poeta turc Nazim Hikmet que sosté que llegir la literatura traduïda és com fer «un petó a través d'un vel». No m'importa gaire el posat asceta d'una poesia casta que fingeix que encara és verge, amb els llavis entreoberts fullejo apressadament també els llibres escrits en les llengües que no he après mai. I em trec el barret davant els traductors, davant aquests ciutadans honorables de la «república de les lletres», que fan possible que jo, que tots nosaltres, puguem participar del relat compartit –un relat fugisser, adscrit a les causes perdudes, però que representa la nostra veritable llar. □

Traducció de Simona Škrabec

Una aposta per la resistència

Xisca Homar

Pensar és, sempre, un acte d'indisciplinada.¹ Pensar és un esdeveniment que obliga a canviar de llindar. Allò que fa pensar és la ruptura de la normalitat que ens envolta, és la fractura del transcórrer tranquil que ompli la nostra quotidianitat. Potser això volien dir aquelles paraules que em ressonen des del fons de la meua adolescència: «la filosofia naix de la capacitat de meravellar-se». Aquest fou el meu primer contacte amb la filosofia.

El filòsof és qui es meravella, s'interroga, problematitza allò que el sentit comú assumeix com a natural i raonable. Enfront dels legitimadors de l'opinió pública, del sempre-el-mateix (en el sentit adonià), el filòsof cartografiarà la possibilitat de noves experiències, li obrirà un espai nou al pensament. Els seus ulls no assumiran mai una mirada disciplinada, la seva fita primordial serà la d'enrair. Sota una mirada de filòsof, l'*episteme*, el subsòl que configura una època, es torna quelcom impensat, quelcom que s'ha de pensar. I en aquest sentit és filòsof Michel Foucault,² qui amb

la seva obra dugué a terme una ontologia del present, és a dir una història crítica de nosaltres mateixos.

La meua tesi assaja un recorregut pels darrers llibres de Michel Foucault. Des de la seva mort, ja és un tòpic dividir la seva obra en tres blocs temàtics: el saber, el poder i la subjectivitat. El meu treball, si acceptem aquesta divisió escolar, cauria dins el tercer bloc: seria un estudi del pensament foucaultian atenent a la noció de subjectivitat. El propòsit que motiva la investigació és el de descriure aquest darrer desplaçament temàtic com l'intent d'apostar per l'autoconstitució de la subjectivitat com un dels darrers llocs on encara és possible resistir els embats de les formes de poder contemporànies (formes de poder que l'autor havia diagnosticat durant els anys 70 i que encara configuren la nostra actualitat).

Pensem que la importància de la noció foucaultiana de subjectivitat és doble: per un costat, el discurs foucaultian persegueix l'esdeveniment capital de la nostra modernitat, la subjectivitat; però per altre costat, en paral·lel a aquest estudi de les diferents maneres de constituir-se històricament la subjectivitat (des de la Grècia clàssica fins als nostres dies), Foucault fa partir la possibilitat política de resistir d'aquesta mateixa subjectivitat constituïda. Aquesta qüestió del subjecte és un fil roig que es desplega

Xisca Homar Borràs prepara la seua tesi de doctorat en Filosofia a la Universitat de València. Amb aquest assaig guanyà el Premi de Comunicació Científica Joan Lluís Vives (tretzena edició), modalitat d'Humanitats, convocatòria 2012.

des del seu primer llibre i creua tota la seva obra sencera. És per això que la divisió del seu quefer en blocs, que delimitarien tres temàtiques separades en el temps, ens pareix simplista i estèril a l'hora de portar al límit de les seves possibilitats aquest pensament insubmís, aquesta màquina de guerra que fou l'obra de Foucault.

La inquietud constant del filòsof francès gira al voltant de l'existència individual (subjectivitat), el present i la història. Que l'existència individual és indeslligable de la història és quelcom que ja Heidegger havia expressat de manera brillant amb la coneguda fórmula amb què definia a l'home: ser-en-el-món.³ Foucault es va demanar reiteradament: què som avui, en aquest present que és el nostre? I per respondre va desplegar una sèrie de genealogies⁴ amb les quals problematitzà experiències que interpel·len des de les profunditats la nostra cultura occidental: l'experiència de la bogeria a *Histoire de la folie*, l'experiència de la malaltia a *Naissance de la Clinique*, l'experiència de la delinqüència a *Surveiller et punir*, l'experiència de la sexualitat a *Histoire de la sexualité*.

Per a Foucault, la subjectivitat no té els seus ancoratges en una suposada naturalesa humana, tampoc està ressuscitant el subjecte transcendent, simplement escriu les històries de les diferents formes de subjecció que produeix l'entramat saber/poder a les societats occidentals. La constitució del subjecte, avui, del subjecte que som nosaltres mateixos, prové de l'*a priori* que conforma el nostre moment històric i la nostra geografia. Ara bé, si la noció de subjecte travessa tota l'obra de Foucault, no passa així amb el subjecte com a producte del treball sobre un mateix, com a resultat d'una autosubjecció, com a lloc per

a la resistència possible. Només veiem perfilar-se aquesta nova dimensió de la subjectivitat de si (diferent del subjecte-subjectat per les relacions de saber/poder que conformen una societat) a partir de l'any 1979. I és aquesta nova dimensió l'objecte de la meua investigació.

Foucault va descriure les diferents maneres de convertir-se en subjectes que tenen els éssers humans en el present, mostrant minuciosament el paper de la història en aquesta constitució: la individualitat contemporània es conforma a partir de condicions específiques i objectives que tenen el seu fonament en la història. Amb la convicció que un llaç ferma l'existència individual i el present, amb el pressentiment que la nostra existència es troba lligada a un passat que ens subjecta, amb una incomoditat vers allò intolerable que habita el nostre present, Foucault des de molt prest⁵ va indagar la procedència de les nostres subjeccions. Però amb un doble gest que conjumina a Nietzsche amb Bataille.⁶ El treball pacient de l'historiador meticulós, que du a terme un treball genealògic d'explicació del present, s'ajunta amb la necessitat de transgredir aquest mateix present, la necessitat d'anar un pas més enllà. Així doncs, primer traçarem breument el diagnòstic de les societats modernes occidentals que du a terme, per després veure de quina manera promou la necessitat de pensar d'altra manera.

El segle XIX va inventar, ens diu Foucault, les llibertats però donant-los un subsòl sòlid; la societat disciplinària. L'exercici del poder disciplinari s'identifica amb una estratègia de normalització on les faltes no s'entenen negativament com a transgressions d'una prohibició legal, sinó com a no-observació de la norma que indica positivament la forma d'encaminar el comportament.

tament. Aquesta instal·lació d'allò normal (ben diferent d'allò legal) es tradueix, en el curs dels dos darrers segles, entre d'altres coses, en l'organització professional de la medicina, la disposició de sistemes sanitaris i hospitalaris a escala nacional, l'emergència de les «escoles normals» i l'estandardització o fabricació normalitzada dels mitjans i tècniques de producció industrial.

Foucault entén per poder disciplinari la sèrie d'estratègies, mecanismes, procediments, que tracten d'induir un determinat com portament en el cos dels individus singulars. Agafem l'exemple de l'escola: es tracta d'ensinistrar no a la classe en general sinó a cada nin en particular, en tant que posseïdor d'un cos. A *Surveiller et punir* veiem com es disciplinen els cossos dels presos. La característica principal del poder disciplinari és afectar al cos individual, reagrupant els cossos a l'interior d'allò que Foucault anomena institucions disciplinàries (escola, fàbrica, hospital, presó, asil).

Aquest tipus de lògica que es desenvolupa durant el segle XVIII comparteix escena amb un altre tipus de poder, que Foucault anomenarà tecnologia biopolítica.⁷ En lloc de dirigir-se directament sobre el cos individual, la biopolítica assumeix com a objecte propi l'espècie humana, l'home en tant que ésser viu. L'objecte de la biopolítica no és l'home com a individu singular sinó com a part de la població. La biopolítica no té la intenció d'ensinistrar o disciplinar el cos, sinó de regular el moviment d'una població.

L'objecte de les tecnologies disciplinàries és l'ensinistrament del cos individual; el nou cos, l'objecte de la biopolítica, serà la població, però no serà objecte de coerció disciplinària sinó de regulació estadística i demogràfica. S'ha obert un nou espai de poder. És així com les disciplines i la

biopolítica conformen el que Foucault anomena biopoder.

El biopoder és el poder fent-se càrrec de la vida (inclòs l'aspecte biològic), trencant el model clàssic de separació de l'home com a vivent i l'home com a ciutadà. Es tracta d'un tipus de poder bipolar: el primer pol en formar-se fou *l'anatomopolítica del cos humà* (les disciplines) centrat en el cos-màquina, en el seu ensinistrament, en augmentar les seves aptituds, en el creixement de la seva utilitat i de la seva docilitat, tot això mitjançant processos disciplinaris. El segon pol, que es va formar un poc més tard (a mitjan segle XVIII), es va centrar en el cos-espècie (base dels processos biològics), en una sèrie d'intervencions i de controls reguladors; es tracta d'*una biopolítica de la població*. El biopoder és individualitzador i totalitzador alhora.

Sovint s'accepta que Foucault ha diagnosticat les societats disciplinàries pròpies de la modernitat i que ha situat la seva emergència en els segles XVIII i XIX (amb l'apogeu a principis del XX). En canvi les nostres societats, en el pas del segle XX al XXI, ja no serien les disciplinàries sinó les societats de control. I seria Deleuze⁸ qui hauria assenyalat l'auge de les estructures de control⁹ que han substituït les antigues estructures disciplinàries. De la disciplina dels cossos al control de la població. El paradigma de la fàbrica li cedeix el lloc al paradigma de l'empresa, la consigna deixa pas a la contrassenya i la producció estàtica a la modulació financera.

Es tracta de les societats de control, que estan substituint les disciplines. Control és el nom que proposa Burroughs per tal de designar el nou monstre que Foucault reconegué com el nostre futur immediat.¹⁰

Doncs bé, aquí volem defensar que si bé Foucault va morir l'any 1984, i no va poder dur a terme un diagnòstic afinat del nou mecanisme de control que armava les societats occidentals, pensem que aquesta noció de biopolítica que hem apuntat breument podria veure's com el besllum de les societats de control diagnosticades per Deleuze.

Fins aquí el diagnòstic que realitzà Foucault del seu present. Mai no va acceptar però que aquest present estiguera donat d'un cop i per sempre. El seu treball no va ser el de mostrar com una història gloriosa havia parit amb esforç el nostre temps. Lluny de mostrar un món acabat i confortant, Foucault escriu una història de les dominacions a partir de les quals es fonamenten els ideals del present. Un present on la nostra experiència, en tant que individus, es troba normalitzada per les demandes que aquestes relacions de domini fan circular.

Fent la història de la procedència de les subjeccions del present, això és fent la descripció d'allò que som avui i del camp d'historicitat que configura la nostra individualitat, és com Foucault feu una ontologia de nosaltres mateixos. I malgrat tot, no va dur a terme aquesta ontologia per mostrar que el subjecte contemporani es, troba en un espai i en un temps totalment codificat pel poder. Volgué, ben al contrari, pensar la història de la subjectivitat per obrir un nou espai per al pensament: un espai en què el subjecte és convidat a pensar-se a si mateix, amb la seva diferència. Dit d'una altra manera, en la mesura que la seva tasca mostra que el subjecte contemporani es produeix en un camp d'historicitat (sense cap essència que el precedeixi), ens convida a crear noves maneres de ser subjecte per tal de resistir els embats de les dominacions.

Amb la seva genealogia Foucault ens diu que el subjecte pot inventar-se a si mateix, fa una crida a la reinvençió de les pràctiques gregues d'autoconstitució del jo.

La seva obra és una crítica a la normalització,¹¹ imposada per les relacions de domini que conformen el nostre món. El seu pensament crida a la revolta en contra de la normalització i a favor de la singularitat. Ho trobem bellament expressat a *L'usage des plaisirs* i *Le souci de soi* els quals, front al govern de la individuació propi del poder pastoral, proposen la possibilitat d'una ètica de l'existència a partir de l'experiència dels plaers a l'Antiguitat grecorromana.

Foucault afirmà poc abans de morir que ens és essencial encoratjar noves formes de subjectivitat i refusar el tipus d'individualitat que hem heretat: «El problema, a la vegada polític, ètic, social i filosòfic que se'ns planteja avui no és el de tractar d'alliberar l'individu de l'estat i de les seves institucions, sinó el d'alliberar-nos nosaltres mateixos de l'estat i del tipus d'individualització que ens imposa».¹² La individualitat normalitzada, de la qual en va fer la història Foucault, encara ronda el nostre present.

Aquesta crida a la invenció de la pròpia subjectivitat és molt propera a la «voluntat d'estil» que pregona Nietzsche. Així és com entenem les darreres reflexions foucaultianes entorn a una ètica de l'existència en el present i a la possibilitat que la pròpia vida es converteixi en obra d'art: «¿Per què no podria fer cadascú de la seva vida una obra d'art? ¿Per què aquesta làmpada, aquesta casa, seria un objecte d'art i no ho seria la meua vida?».¹³

No és objecte d'art perquè, en el present, la vida és objecte de normalització i d'estandardització; és a dir, és l'antítesi

de la singularitat artística. Però aquesta constatació fa més urgent la necessitat d'autocreació. Per a Foucault el «jo» no ens ve donat sinó que l'hem de crear dia a dia: «ens hem de constituir a nosaltres mateixos, fabricar-nos, ordenar-nos com una obra d'art». ¹⁴ La seva obra mateixa n'és un bon exemple.

La hipòtesi que defensem és que si Foucault s'interessà pel subjecte i pel present, fou per llençar una crida a la singularitat de cadascú, més enllà de tota idea preconcebuda de normalitat. Així és com podríem interpretar les paraules que tanquen el prefaci del 61: ¹⁵ «Desenvolpeu la vostra estranya legitimitat.»

Hem assajat així una lectura de Foucault que ens sembla molt important per a la nostra actualitat. Ens és precís repensar: què som avui? Perquè malgrat que el nostre segle hagi vist caure certs totalitarismes encara ens queda enderrocar-ne un, molt subtil, el propi de la individualització. Considerem amb Joaquín Fortanet, ¹⁶ el pensament foucaultí com la darrera aposta filosòfica per la resistència. Així doncs, se'ns ha tornat imprescindible seguir el fil de les darreres investigacions foucaultianes. Si el treball que duagué a terme el filòsof francès durant els anys 70 es troba a la base de molts dels moviments d'alliberació dels 80, ¹⁷ pensem que —a la llum de les noves publicacions— ¹⁸ és necessari tornar a traçar el recorregut d'un pensament que ens pot donar les claus per resistir els embats del nostre present. Un present en crisi, un present propici a la consigna foucaultiana: atreveix-te a pensar d'una altra manera. □

BIBLIOGRAFIA

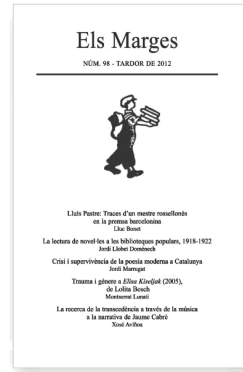
- DELEUZE, G., *Conversaciones, Post-scriptum sobre las sociedades de control*, València, Pre-textos, 1999.
- FORTANET, J., *Foucault y Rorty: presente, resistencia y deserción*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2010.
- FOUCAULT, M., *El sexo como moral*, dins *Saber y verdad*. Recopilació, Barcelona, La Piqueta, 1985.
- *Verdad, individuo, poder*, dins *Tecnologías del Yo*, Barcelona, Paidós, 1996.
- *Hay que defender la sociedad*, Madrid, Akal, 2003.
- *Nietzsche, la genealogía, la historia*, València, Pre-textos, 2008.
- MOREY, M., *Psiquemáquinas*, Barcelona, Montesinos, 1990.

1. Com expressa de manera brillant Miguel Morey a les planes de *Psiquemáquinas*.
2. Michel Foucault (Poitiers, 15 d'octubre de 1926 - París, 26 de juny de 1984).
3. En paraules de Heidegger: *in-der-Welt-sein*.
4. La genealogia és el treball històric d'estirp nietzscheana. Consisteix en mirar la història amb una lupa que engrandeix les ruptures i les discontinuïtats, les inflexions i les modificacions. Aquesta mirada aguaita la ruptura per destacar que durant la història canvien el sentit de les paraules, la direcció dels desigs, la lògica de les idees. Per a una anàlisi detallada vegeu Foucault, *Nietzsche, la genealogie, l'histoire*.
5. Des de la seva obra primerenca, *Histoire de la folie* que fou ni més ni menys que la seva tesi doctoral.
6. La transgressió articula el pensament de Bataille, un autor que habita el subsòl del pensament acadèmic, que es trobaria en el límit entre la filosofia i la literatura. Un autor a qui tant li deu el pensament foucaultí.
7. L'exposició d'aquesta temàtica comença al curs del Collège de l'any 1976, titulat *Il faut défendre la société*.

8. Deleuze (París, 18 de gener de 1925 - París, 4 de novembre de 1995).
9. G. Deleuze, *Conversaciones, Post-scriptum sobre las sociedades de control*, pp. 277-281.
10. *Ibíd.*, p. 278.
11. Partint de la convicció que el subjecte pot inventar-se a si mateix, Foucault va criticar la idea normativa d'humanitat (vegeu *Verdad, individuo, poder*, dins *Tecnologías del Yo*, p. 149), va criticar la noció d'home normal i la d'humanisme –en tant que vol elevar a universal cert model ètic, fent que serveixi per qualsevol tipus de llibertat.
12. M. Foucault, *Por qué estudiar el poder: la cuestión del sujeto*, p. 36.
13. *El sexo como moral*, dins *Saber y verdad*, p. 193.
14. *Ibíd.*, p. 194.
15. Prefaci de *Histoire de la folie*. Les paraules que hem reproduït tanquen el prefaci i remetem al poeta René Char.
16. Ens referim en concret a la tesi que exposa en el seu llibre *Foucault y Rorty: presente, resistencia y deserción*.
17. Estem pensant amb els moviments ecologistes, feministes, d'alliberament homosexual... que sorgiren durant els anys 80 i que tenen a la base la reflexió foucaultiana.
18. Fem referència a les investigacions que desenvolupà en els darrers cursos que pronuncià al Collège de France (1979-1984), que s'estan publicant a una gran velocitat aquests darrers anys. Faltant-ne ben pocs per completar el darrer recorregut del pensament foucaultia. Aquests cursos obren la porta a la noció de biopolítica que ha sigut tan explorada avui dia, sobretot pel pensament italià.

Els Marges

NÚMERO 98 - TARDOR 2012

Lluís Pastre:
Traces d'un mestre rossellonès
a la premsa barcelonina
 Lluís Bonet

La lectura de novel·les
a les biblioteques populars, 1918-1922
 Jordi Llobet Domènech

Crisi i supervivència de la poesia moderna
a Catalunya
 Jordi Marrugat

Trauma i gènere a Elisa Kiseljak (2005),
de Lolita Bosch
 Montserrat Lunati

La recerca de la transcendència
a través de la música
a la narrativa de Jaume Cabré
 Xosé Aviñoa

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.cat
 www.lavenc.cat
 elsmarges@lavenc.cat
 Tel. 93 245 79 21/Fax 93 265 44 16
 la revista en format digital a
 www.quiosc.cat

Distribució: RBA Libros
 www.rballibres.com

Perfum antic dels temps de les fades

La crítica de Theodor W. Adorno a la música serial

Vicent Minguet

Corria l'any 1932 a la ciutat de Viena. En un habitatge privat de la Untere Via-duktgasse 35, al tercer districte de la capital austríaca, propietat del matrimoni Rita i Rudolf Kurzmann i seu social de la secció austríaca de la *Internationale Gesellschaft für Neue Musik*, hi trobem una congregació de personalitats entre les quals hi ha els músics Ernst Krenek, Eduard Steuermann, Karl Steiner, Eric Simon, Paul Amadeus Pisk, Erwin Stein, Willi Reich o, fins i tot, Alban i Helene Berg. Tots ells escolten en silenci absolut, atents, la conferència que Anton Webern pronuncia amb periodicitat quasi setmanal aquell hivern. Dues sèries de vuit conferències cadascuna, les d'aquell any i el 1933 –posteriorment, entre el 1934 i el 1938, Webern continuà impartint conferències i lliçons privades a Viena– foren transcrites per l'advocat vienès Rudolf Ploederer, també present en les sessions, amb la

intenció de publicar-les al 23, *Eine Wiener Musikzeitschrift*, una revista musical vienesa fundada per Willi Reich, Ernst Krenek i el mateix Ploederer. El primer volum del 23 va aparèixer el gener del 1932, i fins al setembre del 1937, data en què surt el seu darrer número, se'n van publicar un total de trenta-tres consecutius. Tanmateix, les dificultats econòmiques que travessava la revista en els seus números inicials impediren, no obstant això, la publicació de les transcripcions d'aquestes conferències, les quals no veurien la llum fins al 1960. Willi Reich acordà la seva edició amb la Universal Edition de Viena i l'editorial austríaca les va publicar en la versió que coneixem actualment. Aquell hivern del 1932 Webern intentava aclarir als assistents, tot mostrant l'evolució històrica de les formes musicals, el camí que havien menat Schönberg, Berg i ell mateix cap a la ja aleshores denominada «nova música», caracteritzada des dels anys vint pel mètode de composició amb dotze sons. El compositor vienès estava encara lluny de poder ni tan sols imaginar la fortuna que aquell compromís estètic decisiu havia de conèixer poc més de vint anys després. Acabada la Segona Guerra Mundial, la reconstrucció del panorama musical europeu partiria del model que oferien les darreres obres de Webern, declarant el rebuig d'una estètica musical repre-

Vicent Minguet (València, 1982) és musicòleg i intèrpret. Format a Bordeus, Basilea i Frankfurt, al llarg de la seva trajectòria treballa amb compositors com Karlheinz Stockhausen i Pierre Boulez, i grups com l'Ensemble Modern de Frankfurt, la musikFabrik de Colònia o el Klangforum Wien. En paral·lel a un carrera internacional dins l'àmbit de la interpretació de la música contemporània, porta a terme una important recerca transdisciplinària sobre estètica, semiòtica, narratologia i hermenèutica musical.

sentada per Schönberg. Aquest, tot i haver contribuït a generar una nova gramàtica –la de l'esmentat sistema de composició amb dotze sons–, havia emprat, però, les formes musicals de la tradició, i en moltes de les seves obres sempre va romandre la flaire de l'expressivitat inherent al gest post-romàntic que destil·lava la seva primera etapa creativa. El compositor francès Pierre Boulez (1925-) seria l'encarregat de decretar oficialment, poc de temps després de la mort de Schönberg, l'obsolescència del seu model –l'article signat per Boulez el 1952, *Schoenberg is dead*, representa en aquest sentit quelcom més que una declaració d'intencions–, sobretot pel que fa a la utilització d'una retòrica formal preexistent. Per al jove Boulez la figura de Webern es converteix d'aleshores ençà en paradigma de la línia que necessàriament cal observar. Partint d'aquell model ascètic, un model que rehabilita la puresa formal alhora que ateny una perfecció tècnica renovadora, l'obra de Webern assolí una vigència plena i una actualitat manifesta i perceptible en la producció musical de tota una generació de compositors nascuts als anys vint del passat segle.

Tretze anys després d'aquell primer cicle de conferències de Webern a Viena, el món ja no era el mateix. El compositor mor accidentalment tretze dies després del final oficial de la guerra. Tot apuntava que Webern seria nomenat professor de composició al Conservatori de Viena un cop acabat el conflicte i, fins i tot, ja es pensava en ell per al càrrec de director convidat de l'Orquestra de la Ràdio, segons apunten les acurades recerques de Hans Moldenhauer. Eren uns designis força merescuts que tot i això mai s'acompliren. La nit del 15 de setembre del 1945 un soldat americà, Raymond Nor-

wood Bell, abat Webern a trets de manera accidental mentre aquest surt a fumar al pati de la casa del seu nebot a Mittersill, prop de Salzburg. Víctima innocent d'una nit oblidada per la història, la desaparició tràgica de Webern simbolitza l'última alevada d'una època. A la ciutat de Frankfurt, entre els pocs edificis que el 1945 encara es mantenen drets hi havia els de la Universitat. Devastada pels bombardeigs de l'exèrcit aliat, els americans fixarien la residència dels quarters generals del seu exèrcit a la vila del Main, situada a l'enclavament estratègic de la zona oest d'Alemanya. L'any següent té lloc a la ciutat veïna de Darmstadt la primera edició d'uns cursos d'estiu de música, sota la direcció del crític musical alemany Wolfgang Steinecke. Es tracta dels coneguts *Internationale Ferienkurse für Neue Musik*. A Darmstadt, entre les ruïnes que cobrien tota la població, encara es conservava el castell Kranichstein, una excelsa obra arquitectònica del segle XVI. És al Kranichstein on se celebren les sessions estivals de les tres primeres edicions d'aquell immens laboratori d'experimentació i anàlisi musical que permeté el floriment de la música d'avantguarda en aquells anys posteriors a la gran tragèdia i destrucció generada pel conflicte bèl·lic al cor d'Europa. Steinecke, home d'afers culturals, gaudia del suport que li oferien alguns contactes americans a la zona, com Everett Helm i John Evarts, els quals fins i tot contribuïren a posar els mitjans necessaris perquè els cursos es pogueren celebrar cada any. Així, els anys cinquanta veien néixer tota una sèrie de propostes teòriques proclamades des de Darmstadt. Ens referim a propostes representades per obres musicals que, amb la seva interpretació estructuralista dels postulats webernians, amplificaven la idea de la *Reihenkomposition*

—la composició mitjançant la sèrie—. Els tres vienesos, amb audàcia extrema, només havien gosat aplicar el principi serial a les altures, de manera asistemàtica i amb una ortodòxia molt distesa. Això, però, havia estat abans de la guerra. Els temps havien canviat i el principi de la sèrie s'extrapolà agosaradament per tal d'ampliar el seu abast a la resta dels paràmetres musicals —com ara les dinàmiques, els atacs, els *tempi* o els timbres— i bastir així una nova gramàtica, una «nova música» nova.

No és, doncs, gens estrany que fos precisament la figura de Theodor W. Adorno (1903-1969), antic deixeble de composició d'Alban Berg i persona propera al cercle d'amistats de Schönberg a la Viena dels anys vint, qui es manifestés públicament quant a l'assumpte de la direcció que, després de la guerra, havia pres la música d'una manera unívoca. Al seu assaig *Das Altern der neuen Musik* —«L'envelliment de la nova música»— Adorno apunta que aquelles pràctiques d'avantguarda havien generat una música «de festivals de música». L'escrit d'Adorno era el resultat d'una conferència que el filòsof i compositor havia pronunciat l'abril del 1954 per a la SDR —la Süddeutscher Rundfunk, amb seu a Stuttgart, en aquell moment la ràdio oficial de la regió de Baden-Württemberg— amb motiu de la realització dels *Tage für zeitgenössischer Musik*, un festival de música contemporània que tingué lloc a Stuttgart entre el 25 d'abril i l'1 de maig del 1954 sota la direcció de Hans Müller-Kray. Pianista i director d'orquestra, Müller-Kray havia estat situat el 1948 pels comandants americans al capdavant de l'Orquestra de la Ràdio de Stuttgart i del seu departament de música, un doble càrrec que l'alemany exercí fins a la seva mort, el 1969, obrint el repertori de l'orquestra i

les emissions de la ràdio a tota la música contemporània que no s'havia pogut escoltar sota el règim de Hitler. La conferència d'Adorno es publicà, revisada, el 1955 a la revista *Der Monat*, una publicació cultural anticomunista fundada el 1948 a Berlín per l'americà Melvint Lasky. L'escrit reapareixria l'any següent com a part substancial del volum d'assaigs titulat *Dissonanzen. Musik in der verwalteten Welt* —«Dissonàncies. Música al món administrat»—, publicat per l'editorial Vandenhoeck & Ruprecht de Göttingen. La versió definitiva de *Dissonanzen* arribava el 1973, juntament amb la *Introducció a la sociologia de la música*, al volum catorzè de la col·lecció monogràfica d'escrits d'Adorno que Rolf Tiedemann preparà per a les edicions Suhrkamp de Frankfurt. Cos central de l'esmentat volum, *L'envelliment de la nova música* constitueix una de les crítiques més punyents dels anys cinquanta dirigides a la gestació de la nova direcció estètica que la creació musical acabava de prendre, defensada entre d'altres, per compositors de la talla de Pierre Boulez, Karlheinz Stockhausen, Bruno Maderna o Luigi Nono.

Al seu assaig Adorno articula una defensa enquimerada del període atonal de Schönberg, identificant les obres d'aquest període com a model absolut d'allò que a la Viena dels anys vint i trenta hom anomenava «nova música», una música que representava en el moment del seu naixement la força d'un «impuls pertorbat i esparverador». Aquesta força, ens diu Adorno, manca en tota la música posterior a la guerra. El sociòleg de Frankfurt, que el 1949 ja havia defensat el model de Schönberg en contraposició al classicisme restaurador de Stravinsky al seu llibre *Die Philosophie der neuen Musik* —«La filosofia de la

nova música»—, fonamenta d'aquesta manera l'envelliment que atribueix a la música dels joves compositors de la postguerra. L'absència de l'esmentat impuls, aparentment exhaurit, genera a una considerable disminució de la tensió interna de l'obra i, per tant, es materialitza en un refús de la crítica oberta de la societat, de l'expressió de l'angúnia i d'allò esverador. Aquesta funció caracteritzava segons Adorno les obres del període atonal dels tres compositors vienesos, i ell mateix l'adscriu a obres marcadament expressionistes, com l'*Erwartung* (1909) i el *Pierrot Lunaire* (1912) d'Arnold Schönberg o l'òpera *Wozzeck* (1917) d'Alban Berg. En la seva opinió, la tècnica dels dotze sons havia generat, però, una «devoció» falsa, un culte que renunciava la veritat expressada pel moment escruixidor i anguniós del seu origen històric. Adorno pensa que el dodecafonisme havia atret finalment tant els «insatisfets» com tots «aquells que es desviaven d'allò establert». En comptes d'expressar aquella veritat incòmoda, les avantguardes musicals de postguerra proposaven «l'anivellament i la neutralització» del material musical, una prova més, per a Adorno, tant de l'absència de compromís crític com d'un aparent «radicalisme sense valor», la principal fita del qual era el domini absolut d'un material desproveït de contingut expressiu. Adorno hi addueix el fet que la composició musical es troba enquadrada dins d'un esperit de «racionalització integral» i de recerca d'una objectivitat total del procés compositiu que elimina qualsevol esquerda possible de llibertat artística. Els corollaris de pràctiques com aquestes, recorda l'autor, produïen una «concepció estàtica de la música». El seu aspecte formal quedava definitivament neutralitzat per a donar

pas a un operacionalisme combinatori que exclouïa qualsevol índex d'arbitrarietat. Aquesta avantguarda musical dels anys cinquanta, representada per Pierre Boulez o Karlheinz Stockhausen —sovint anomenada també «Escola de Darmstadt»—, mostraria llavors una pretesa «al·lèrgia a l'expressió» codificada per un intent d'eliminació de totes aquelles deixalles de la tradició que poguessin constituir-se posteriorment en elements semantitzadors del llenguatge musical. El caràcter expressiu d'aquest, la configuració temàtica, l'equilibri fenomenològic —tensió i resolució harmònica— o el sentit formal d'articulació encara conservat per Schönberg serien així completament substituïts per una «sistemàtica» de «regles alienes, inventades», si hem de creure les tesis que Adorno exposa al seu article. Els joves compositors havien transformat la composició, ens diu Adorno, en «un acte mecànic d'organització».

Aquells que coneguin bé la *Dialektik der Aufklärung* —«Dialèctica de la Il·lustració»— no podran evitar de veure aquí un paral·lisme relatiu al triomf de la racionalitat instrumental sobre la raó en l'esfera social, tal com aquest és preconitzat per Adorno i Horkheimer. Tradicionalment crític amb el paper i la dinàmica que la música havia assolit dins de la indústria cultural i defensor d'un criteri de caràcter cognoscitiu que diferenciaria entre l'art «vertader» i aquell que segueix els dictats del consum, Adorno llança el 1954 una crítica immanent al primer, i subratlla el fet que l'estructura formal de la música, les seves qualitats i el seu desenvolupament intrínsec, són la font única de la seva «veritat». No discutirem aquí si el procés harmònic i la unitat orgànica d'una sonata suggereixen o no la reconciliació de díades tals com el subjecte

i l'objecte, allò concret i allò global, per bé que històricament s'hagi volgut parlar en termes semblants per tal de preservar l'aspiració utòpica de qualsevol acte creatiu. Ara bé, el fonament de la crítica sostinguda per Adorno transcendeix la categoria conceptual. Adorno esmenta diverses qüestions que hom podria adscriure d'una banda a una crítica de caràcter social –les lleis immanents que trenca Schönberg poden ser superades per raons històriques, entenent sempre les estructures musicals com una mena de mediació social entre el subjecte compositor i l'objecte fruit de l'acte creatiu–, i d'altra banda a un clar arrencament o posicionament estètic del seu autor.

Amb aquest discurs Adorno denuncia l'atzucac a què condueix el camí pres per l'avantguarda musical de la postguerra, una denúncia que alguns anys més tard compositors com John Cage o Iannis Xenakis presenten des de la pròpia pràctica compositiva. Tanmateix, i a diferència d'aquests, la crítica que emet Adorno el 1954 aprofitant l'avinentsa del discurs radiofònic de la SDR no conté cap tipus de menció explícita o d'esgranament detallat de les obres que representen el model criticat. Cap esment explícit a obres com les dues primeres sonates per a piano de Boulez, o al seu primer volum de *Structures*, del 1952. Adorno recolza el seu judici en una funció que ell mateix havia criticat durament: la de l'expressió substancial que necessàriament ha de desprendre's de l'estructura musical. Per a ell el camí del serialisme integral només condueix al fracàs, al perill imminent de convertir-se en part d'un sistema cultural i d'una tecnocràcia de la qual hauria d'esdevenir essència crítica. L'actitud d'Adorno és, doncs, manifestament contrària per una banda a la proposta serial d'eliminació

total de la subjectivitat del procés creatiu musical en el seu nivell *poètic* i, per altra banda, a la racionalitat i l'objectivitat que el serialisme de la postguerra es marca com a axioma.

Tot apunta que Adorno atorga un paper central a la funció semàntica del llenguatge musical quan és emprat amb la finalitat de reflectir una veritat neguitosa, una antítesi utòpica dins la societat –la relació entre estètica i filosofia no és analògica per a ell–, tal com aquesta es mostra de manera evident en les obres de l'etapa expressionista de Schönberg. La defensa d'aquest model ideal troba la seva raó de ser en l'apologia de la vigència històrica, indiscutible per a ell, d'uns fonaments del llenguatge musical sostinguts per la dialèctica hereva de la tradició que arriba, des de les darreres obres de Beethoven, fins al primer Schönberg. Fent servir així una antítesi aparent per tal de denunciar el suposat envelliment intrínsec d'allò que es pretén nou, Adorno condemna categòricament els postulats de la nova gramàtica serial mitjançant el model relacional d'una sintaxi el cos procedimental de la qual ha estat històricament desmantellat pels esdeveniments més recents.

És aquest aspecte de la crítica adorniana, relatiu a la funció social de la tècnica –i, per tant, del material–, un dels punts més polèmics de la qüestió. Les connotacions històriques del material musical, carregat de significacions atribuïdes pel pes de la història, només podien ser liquidades, si hem de creure Adorno, mitjançant una expressió subjectiva de la negació interior, una expressió contrària a la identitat unificadora i opressiva a què condueix la racionalització tecnològica. Ens referim aquí a una de les polèmiques centrals dels anys seixanta, una polèmica posterior que es cosifica amb les

subtils anàlisis que contenen les monografies sobre Mahler (1960) i Berg (1968). El seu posicionament durant els anys 50 a favor d'una nova música d'abans –aquell *alter Duft* del *Pierrot*–, suposava la defensa d'una estètica que ja no contenia les eines que anaven a permetre portar a terme a la nova generació de compositors europeus la seva pròpia auscultació de l'acte creatiu. El model que Adorno hi presentava el 1954 era un model caduc per als joves compositors de Darmstadt, els quals partien d'una idea del fenomen musical de concepció radicalment diferent. No obstant això, la posició contrària a l'avantguarda musical de postguerra que molts li assignen sembla no adir-se amb les tesis que el mateix Adorno presenta a la monografia sobre Mahler, en què ja rebutja la idea del «progrés històric» del material. Es tracta d'un assumpte tèrbol que no s'esclareix parcialment fins l'estiu del 1961 –el mateix any que Wolfgang Steinecke mor a conseqüència d'un accident de cotxe– amb la conferència *Vers une musique informelle*, pronunciada per l'autor als cursos de Darmstadt i publicada el 1963 al recull *Quasi una fantasia*. Al capdavant Adorno no seria l'únic a emetre un judici negatiu pel que fa al serialisme integral. Tot i que bastant més tard, l'antropòleg francès Claude Lévi-Strauss (1908-2009) també hi diria la seva al prefaci del primer volum de les *Mytologiques*, *Le cru et le cuit*. Lévi-Strauss centra la seva crítica en la denúncia de la pobresa del resultat *estèsic* a que conduïa un sistema de signes construït «sobre un sol nivell d'articulació». Hi trobem, de nou, una referència implícita al caràcter semàntic del material musical, un material que per als serialistes és objecte d'un coneixement gairebé purament intel·lectual gràcies a l'anàlisi musical.

La singularitat de la crítica que llança Adorno rau en el fet que, no acontentant-se a assenyalar el que per a ell constitueix un ferm desencert d'una direcció estètica generacional, hi reclama alhora el *perfum antic* que representava l'expressionisme atonal de Schönberg. No cal dir que la seva interpretació és el fruit d'una concepció de la música basada en un model que difereix absolutament del que era vigent als anys cinquanta, en què la generalització de la sèrie suposà la pèrdua de les dimensions horitzontal i vertical –el contrapunt i l'harmonia– tal com aquestes eren enteses pels vienesos. És potser aquest fet innegable, la pèrdua de la polarització harmònica que suposà l'abandonament de la tonalitat, el que portà aleshores Pierre Boulez a afirmar que la verticalitat no era res més que «el punt zero de l'horitzontalitat». L'absència, doncs, d'uns teixits contrapuntístic i harmònic en sentit tradicional és potser la clau d'una de les mutacions més importants dels darrers segles pel que fa a la concepció del temps musical. El procés direccional del discurs musical i la seva polarització harmònica, practicats des de l'Edat Mitjana, havien arribat l'endemà de la Segona Guerra Mundial a un punt sense retorn.

Tot i la polèmica consegüent, entre el 1950 i el 1966 Adorno intervingué en nou edicions dels cursos de Darmstadt, matissant posteriorment la seva crítica en altres articles i discussions públiques fins al punt de convertint-se en el centre de nombrosos debats d'algunes de les edicions –els *Ferienkurse* se celebraren cada any fins al 1970, data en què van passar a organitzar-se cada dos anys–. Boulez ensenyà a Darmstadt cada estiu des del 1955 fins al 1967, però no va ser ell qui donà la resposta pública més contundent a les acusacions d'Adorno,

sinó el musicòleg alemany Heinz-Klaus Metzger. El 1958 Metzger publicà l'assaig *Das Altern der Philosophie der neuen Musik* —«L'envelliment de la filosofia de la nova música»—, on entaulava una llarga contes-tació de les tesis adornianes fins al punt de suggerir que no era pas la nova música el que estava envellint sinó el mateix Adorno. El rebuig particular que Adorno expressava quant a la música electrònica, la *musique concrète* o la divisió microtonal de les altu-res, per esmentar algunes de les qüestions de vigència i actualitat plena en aquell moment, era una mostra més d'un con-servadorisme feiaent ostensible en el refús personal de l'alienació que representava el progrés tecnològic.

Mentre que compositors com Karlheinz Stockhausen mai no van deixar d'interesar-se en les noves possibilitats que el des-entolupament tecnològic els oferia amb la finalitat d'incorporar-les a les seves crea-cions, l'actitud d'altres, com Helmut Lachenmann (1935-), s'aproximava molt més a la negativa adorniana. Lachenmann comparteix la crítica marxista de la història i del progrés tecnològic —escenificat pel capitalisme i la seva cultura de masses—, però tanmateix difereix profundament en el sentit de la negació estètica adorniana, la qual en el seu cas radica en la preconcep-ció sedimentada que revesteix el material musical. Lachenmann esmenta en nombroses ocasions allò que Adorno anomenava *sedimentierter Geist* —«esperit sedimentat»—, un concepte que per a ell representa una herència fruit del degoteig que el pas del temps ha dipositat en l'acte d'escoltar. És només buidant aquest espai ple de sig-nificacions sedimentades que es pot crear una nova estructura musical, una estruc-tura que per a Lachenmann exigeix el des-

entolupament implícit d'uns nous hàbits d'escolta i la superació d'una antiga ma-nera de fer música consistent en l'eterna repetició del mateix. La via proposada per Lachenmann és un viatge a la intempèrie, una expedició de llarg termini a la recerca de nous continents musicals, l'alliberació del potencial expressiu del so més enllà dels reductes culturals, una mena d'impuls que pretèn fer habitable, transitable el territori exterior. Lachenmann focalitza el seu interès no pas en la destrucció de les relacions semàntiques del material musical, sinó en l'alliberament d'impulsos contra els quals s'ha exercit una resistència i un colonialisme cultural, i ho fa mitjançant l'esclafament de l'aura de què la tradició musical occiden-tal ha proveït els sons.

La lectura que Adorno realitza del com-ponent semàntic del llenguatge musical resulta, doncs, certament contradictòria. D'una banda hi denuncia la neutralització semàntica del material musical a què con-duceix el serialisme, i d'altra banda hi reco-neix una obertura radical, tot i que la qualifica d'extremadament perillosa. La pro-posita de Lachenmann, una *musique concrète instrumentale* en què l'obra musical retrobaria el seu estatus acústic autònom en oposició a les formes políticament instru-mentalitzades de la música, tot i que aliena al serialisme integral, és un dels extrems que Adorno ni tan sols no arriba a preveure en l'abast profund de la seva crítica. El caràcter negatiu d'aquesta constitueix, en la nostra opinió, un testimoni històric exemplar d'un dels primers judicis contraris al serialisme postwebernià. Teoritzada per Adorno, la *musique informelle* havia de permetre, com una espècie d'utopia, la conciliació del caràcter relacional inherent a la substàcia musical. Com una espècie de salconduit,

aquella nova música «informal» havia de consentir la llibertat i la subjectivitat de l'acte creador alhora que garantia la racionalitat extrema del material. Es tractava, tanmateix, d'una implicació utòpica que facilités l'alliberament de la «consciència culpable de llibertat», basada en el fons en una epistemologia que continuava reclamant les dimensions formals constitutives del caràcter essencialment expressiu del fet musical: l'enyorança viva d'aquell apaivagador perfum antic del temps de les fades. □

Col·lecció

BREVIARIS

L'origen de la vida

Aleksandr I. Oparin / John B. S. Haldane

Traducció de Natàlia Inness i Juli Peretó

Introducció de Juli Peretó

L'Estat dels jueus

Theodor Herzl

Traducció i introducció de Gustau Muñoz

Sobre la traducció

Paul Ricoeur

Traducció i introducció de Guillem Calaforra

L'assassinat entès com una de les belles arts

Thomas De Quincey

Traducció i introducció d'Albert Mestres

Micromégas. Una història filosòfica

Voltaire

Traducció i introducció de Martí Domínguez

Brevíssima relació de la destrucció de les Índies

Bartolomé de Las Casas

Traducció de Pau Viciano

Estudi preliminar de Meritxell Bru

Pròleg de Miquel Barceló

Contra els galileus

Julia Emperador, dit l'Apòstata

Traducció i introducció de Joan F. Mira

Assaigs

Victor Klemperer

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

Lisboa. Llibre de navegació

José Cardoso Pires

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida

Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT
D'IVALENCIA

La música tradicional valenciana

Vicent Torrent

Passat algun temps, després que tinguérem a casa el llibre de Jordi Reig, *La música tradicional valenciana. Una aproximació etnomusicològica*, publicat per la Generalitat Valenciana el 2011, en un assaig d'Al Tall o, millor, en la prèvia a l'assaig, mentre mengem l'entrepà de sopar i, com sempre, deixem córrer la conversa, Jordi demanà de sobte: «Bé, i el llibre què? Com el trobeu?». Uns i altres van fer valoracions diverses, sempre positives.

Jo li vaig dir: «Jordi, a mi el que passa és que el llibre m'emociona; m'emocione llegint totes les anàlisis i reflexions que fas sobre tantes qüestions». Jordi no es va sorprendre de la meua reacció. Ningú no se'n va sorprendre. A uns més que a altres, però a tots ens arribà a afectar aquesta emoció, a tots ens va tocar la fibra sensible la lectura del llibre.

Mirant-ho des de fora, qualsevol se n'estranyaria: com pot emocionar una anàlisi sobre unes combinacions rítmiques o sobre el mode d'un conjunt de melodies? Però mirant-ho des de dins, s'entén, i tant que s'entén! És clar, aquest llibre és un esglaó més d'una trajectòria llarga i polsegosa que hem

protagonitzat –que encara estem protagonitzant– tota aquella gent que durant anys i panys hem anat buscant l'arca perduda de la nostra tradició musical.

Per al nostre cercle, han estat molts anys, de molta feina. Des del principi, el nostre objectiu ha estat compondre i divulgar un repertori nou seguint l'expressivitat tradicional. Aquest objectiu ens duagué a estudiar el repertori antic. Així, vam concebre els Tallers de Música Popular, impulsats per la Conselleria de Cultura i Educació de la Generalitat Valenciana. Concebut com una campanya institucional i durant set cursos escolars, entre 1984 i 1991, perseguíem la recopilació de música tradicional que havia de produir després un pla d'edicions discogràfiques dels materials recopilats. Equips d'alumnes de la segona etapa d'EGB es dedicaren durant un temps a entrevistar els veïns grans del seu poble i a enregistrar en cintes de casset cançons i melodies tradicionals. Els alumnes anaven equipats amb quaderns i fitxes orientatives sobre la tasca a realitzar sota la supervisió del mestre coordinador, després de tenir una sessió de treball amb nosaltres. La campanya va implantar-se cada curs en uns cinquanta centres d'EGB. Atès que en cada col·legi hi participaven per terme mitjà uns 40 alumnes, podem calcular que, en tot el

| Vicent Torrent és músic, membre fundador d'Al Tall.

període de set anys, la campanya va involucrar més de 14.000 alumnes organitzats en més de 2.000 equips. El treball dels Tallers els va proporcionar una experiència privilegiada, en connectar-los amb aquesta cultura popular de la qual estaven pràcticament desvinculats. Els resultats de la recopilació van ser excel·lents. L'arxiu escolar compta amb un miler de cintes en format de casset i no menys de 35.000 peces gravades, amb les corresponents fitxes («Fitxa índex de la cinta» i «Fitxa de la peça»). Aquest arxiu està dipositat en l'Institut Valencià de la Música, pendent de ser digitalitzat.

Si els Tallers de Música Popular els vam concebre com un bon mètode, les edicions de la Fonoteca de Materials com un banc de sons per fer la immersió lingüística que necessitàvem. Editada per la Generalitat Valenciana, a hores d'ara la Fonoteca ha publicat trenta discos amb interpretacions de música tradicional i contenen 770 interpretacions enregistrades en 140 poblacions del País Valencià a 1.400 comunicants, individualment o formant grup, amb una durada aproximada de vint hores. La major part dels materials, i la més interessant, procedeix de les gravacions i enquestes realitzades pels alumnes dels Tallers. Les interpretacions editades en la Fonoteca són aquelles que el poble pla ha anat produint sense manipulacions ni arranjaments de cap mena. Les gravacions amb interès que escoltàvem en els cassets dels escolars eren enregistrades de nou per nosaltres in situ a aquelles mateixes persones, amb un equipament tècnic solvent. És el tipus de materials que l'actual corrent etnomusicològic edita, enfront dels antics cançoners que presenten transcripcions musicals de fiabilitat insuficient. Amb tot això, no hem fet més que continuar fent més o menys el mateix que

la gent del poble ha fet sempre en la cadena de transmissió oral: escoltar i imitar.

Abans i alhora que fèiem aquests treballs, vam confeccionar un moble amb molts calaixos, dins els quals anàvem posant les peces del repertori antic, classificant-les segons les característiques rítmiques, les cadències melòdiques, les peculiaritats en l'afinació o d'altres criteris que ens descobriren famílies sonores. I així hem passat molts anys descobrint elements del llenguatge tradicional, provant-los, combinant-los i intentant assimilar aquesta forma d'expressió: uns elements de llenguatge que, a més, no són usals, en el sentit de ser coneguts, perquè de vegades fins i tot són aliens i inexistents en la música culta occidental.

Nosaltres, que som fills de maig del 68, ens hem sentit realitzats per viure aquesta altra experiència difícil i, a més, fora de l'ordre establert. La nostra formació musical autodidacta i anàrquica ens proporcionava eines insuficients, sobretot a l'hora d'enfrontar-nos amb problemes que no tenien resposta en la formació musical occidental. Ens encanta, ens dona vida aquest tipus d'experiències. *Ahí! Contra viento y marea!* Però nosaltres érem conscients de les nostres limitacions. I, per això, vam dur a València durant alguns anys experts etnomusicòlegs de molts països, que col·laboraren en l'articulació de la SIBE (Societat Ibèrica d'Etnomusicologia), i en l'organització de seminaris de l'ESEM (Seminari Europeu d'Etnomusicologia). D'aquesta manera fèiem visible als músics acadèmics valencians aquest camp d'investigació encara verge a casa nostra.

I en aquest context, Jordi Reig s'arromanga i es posa a la faena. Durant la seua carrera de Musicologia, Jordi Reig es decanta per abordar estudis parcials sobre di-

versos elements de llenguatge de la música tradicional valenciana, al mateix temps que assoleix una sòlida formació etnomusicològica general i connecta amb experts ben experimentats. Jordi Reig es planteja un estudi integral del corpus de la tradició valenciana. I ho elaborarà en forma de Tesi Doctoral, llegida el juny 2005, el resultat de la qual és aquest llibre intens i molt extens.

El que hi ha fet és transformar el camí de la rehabilitació de la nostra música tradicional. Allò que va ser per a molts dels que hem treballat en aquest camp una experiència incerta i fora de l'ordre establert, s'ha convertit, gràcies a aquest estudi, en un camí cert amb una xarxa de trajectes oberts de recorregut lògic i racional. Tot d'una s'han acabat, doncs, les restes del nostre romanticisme. Tal com en una excavació arqueològica, nosaltres anàvem treballant amb qualsevol estri al nostre abast i anàvem batejant cada objecte exhumat amb qualsevol nom, creant una convenció entre nosaltres. Però Jordi Reig ara ens ha proporcionat l'instrumental adequat i els noms de cada cosa que la ciència etnomusicològica té previstos i consensuats.

Jordi Reig hi desenrotlla els aspectes fonamentals que basteixen l'esquema o estructura del llenguatge musical de la tradició valenciana. Així, aborda els elements bàsics de llenguatge: en primer lloc, el tema de l'afinació temperada, davant el qual el sistema occidental es mostra esquiu i, fins i tot, hostil, perquè ultrapassa les seues fronteres, una premissa heterodoxa però certa. En aquesta nova perspectiva cobra valor l'afirmació del musicòleg Abdel Karim quan diu: «L'Occident, amb l'adopció d'escala temperada, ha deixat parcialment sorda la població, acostumant-la a una per-

cepció sistematitzada d'intervals exactes i simplificats».

L'autor tracta també altres elements bàsics de llenguatge: el funcionament dels ritmes lliures i dels ritmes aksak, les diverses estructures melòdiques, les formes d'emissió de la veu, l'harmonia en el cant polifònic o les heterofonies. Però també hi descriu compactes en els quals es combinen diversos elements de llenguatge i que configuren sistemes expressius, com la brillant anàlisi del mode de mi com a portador d'un *pathos* interpretatiu de forta personalitat. Més avant, Jordi Reig analitza els distints gèneres de la música tradicional valenciana a partir dels elements de llenguatge musical i, per descomptat, des d'una perspectiva etnomusicològica. Hi radiografia, si se'm concedeix la imatge, el món del cant d'estil, i arriba a encunyar una forma de transcripció original per poder reflectir les complexes relacions rítmiques del gènere.

Torne a remarcar-ho: es tracta d'un treball molt intens i molt extens. Jo mateix he explicat moltes vegades com a partir de la visió/audició panoràmica de la Fonoteca de Materials es té la sensació de contemplar una ciutat en ruïnes; però una ciutat en ruïnes on abunden les perles i les pedres precioses: sòcols, torres, frisos, petits palaus que et fan albirar i olorar tot un món sonor harmònic. Doncs bé: l'obra de Jordi Reig dóna com a resultat la projecció d'un holograma que, a partir d'aquestes ruïnes del repertori tradicional, revela l'arquitectura, l'entramat i l'entrellat d'aquesta ciutat sonora, completant de forma potent una visió reconstruïda. El llibre ve a ser com un diagnòstic sobre les ruïnes.

Una altra virtut de l'obra és la contextualització de la tradició musical valenciana.

A mesura que tracta la diversitat de temes, mostra com el món musical de la tradició valenciana no és un univers endèmic sinó que comparteix elements bàsics i sistemes expressius amb distintes tradicions locals de l'àrea mediterrània. És una altra de les intuïcions evidents que havíem tingut sempre i que expressa aquesta cita meua, si se'm permet: «La forma de cantar i de fer música de la gent major dels nostres pobles –coses considerades per ells mateixos com a misèries pròpies de casa i de ningú més– venen a ser el llenguatge comú de la música mediterrània o de l'estàndard sonor mediterrani». Ara, aquestes intuïcions estan explicades i justificades per l'anàlisi etnomusicològica que Jordi ens presenta.

Jordi Reig posa en valor la música tradicional, un llenguatge desprestigiat, que obté del món acadèmic a tot estirar el qualificatiu de pintoresc. El seu treball és un bany purificador de la porqueria que la colonització musical i el procés de substitució lingüístico-musical han anat llançant damunt la població de tants territoris nostres, veïns i llunyans.

Els educadors musicals han estat els primers agents del canvi. El mètode era fustigar els tics musicals espontanis que la sensibilitat i el costum ens dictava, i tractar-los com a defectes que calia corregir i superar. Amb bona voluntat, els educadors musicals han sabut ridiculitzar la forma de cantar de la gent i han sabut fer-la sentir vergonya per cantar així, fins convèncer-la que allò que li agradava era lleig i miserable, propi de gent inculta i rude. Així, han posat en el mateix sac els defectes i, com si també foren defectes, les formes autòctones del nostre llenguatge musical. Han aconseguit posar la gent del poble contra els seus propis re-

ursos naturals, contra el seu íntim sentit estètic; en definitiva, l'han feta abjurar del llenguatge musical de la seua comunitat. Sens dubte, un camí per a l'autoodi, per a menysprear-nos per ser com som. Al *Tio Canya* el menyspreaven no sols per parlar com parlava, sinó també per cantar com cantava. Això no ho diu la cançó, però és ben cert.

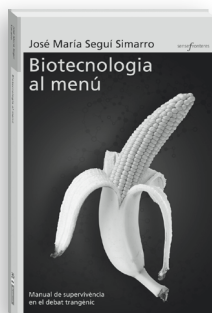
Jo recorde perfectament la meua primera experiència de menut al Col·legi dels escolapis del carrer Carnissers de València, quan es formà el cor per a cantar en l'església. A mi em posaren en el cor i recorde la primera temporada d'assajos. La meua sorpresa –la nostra sorpresa– va ser com haguérem d'encaixar els crits i les bronques que el mestre del cor ens administrava per cantar com cantàvem. I com cantàvem? Doncs com en casa, com en les esglésies solia cantar la gent les cançons que tothom sabia per a les misses o el mes de Maria. El mestre bramava roig com una tomata: *Burros! Paletos! Parecéis viejas de pueblo!* (Sí, ho deia així. Amb molt d'accent valencià). I de seguida, es posava a cantar imitant-nos, gesticulant de forma exagerada i ridiculitzant sense pal·liatius ni misericòrdia els nostres arrossegaments de la veu (coneguts tècnicament com a *glissandos*), o els diferents caragolets que fèiem en la melodia (dits tècnicament, ornamentacions melòdiques: suports, mordents i d'altres), o la forma com emetíem la veu sense impostar-la, sinó amb emissió oberta i clara. Segurament era la dosi de xoc, per a iniciar el procés educatiu que ens conduiria a convertir-nos en músics civilitzats, per a rescatar-nos d'aquell fangar pestilent d'ignorància i tercermundisme.

Els sociolingüistes han assenyalat com s'han produït al llarg de la història, i es continuen produint avui en moltes comunitats

humanes, processos de substitució lingüística en les llengües parlades. Els sociolingüistes descriuen la síndrome social d'aquests processos i les diferents maniobres a favor i en contra que es desenrotllen. Parlen de la vergonya de les persones per ser com són. Parlen de l'autoodi com a conseqüència de l'acceptació del procés. Parlen de la normalització lingüística i altres fenòmens que es produeixen i d'altres conceptes que naixen al voltant del conflicte. També en el llenguatge musical els nostres majors han patit aquest procés de substitució lingüística, aquesta colonització cultural en la seua expressió musical. I aquest és en definitiva el major valor que la investigació de Jordi Reig té: contribuir a desemascarar el procés. No amb la intenció fonamentalista de reimplantar un llenguatge mig perdut, sinó com una oferta neta a la població d'avui, una població que té accés a moltes formes d'expressió musical d'arreu del món i, per tant, és més culta musicalment: una oferta neta que subministre la informació sobre un llenguatge musical més, que es percebrà com a nou, fins i tot com a exòtic, i que no és sinó la vella manera d'expressar-se musicalment dels nostres majors i dels nostres veïns de l'àrea mediterrània.

És per tot això que este llibre m'emociona. I per això li ho he d'agrair al Jordi, col·lega i mestre. □

sense *f* fronteres

Manual de supervivència en el debat transgènic

Una visió integradora, més rica i plural del fenomen evolutiu

Una perspectiva biològica i evolutiva de la llibertat humana

www.bromera.com
edicions

bromera

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Els tècnics, el majordom i el porc

Una faula per a demòcrates barbamecs

Faust Ripoll

Cada dia es fa més evident que la crisi econòmica és l'excusa perfecta per a emprendre reformes polítiques substancials. La reforma laboral que acaba d'aprovar el govern de Rajoy és un exemple evident d'aquesta voluntat *reformadora* de les lleis que regeixen, en aquest cas, les relacions laborals. El desmantellament de la sanitat i de l'educació pública també intenta amagar, amb l'argument de l'eficiència econòmica, la voluntat política de traure de l'espai públic aquests dos pilars bàsics de l'estat social per a deixar-los en mans privades; és a dir, per a deixar-los pràcticament fora del control polític democràtic. Tot això és clar i conegut. Però el que sembla que ha passat menys desapercebut, obnubilats com estem per la defensa d'aquests béns públics i l'aclapament que ens produeix l'allau de notícies de caire econòmic, és que al sistema democràtic se l'ha ferit, pel que fa a la seua legitimitat, quan s'han substituït presidents de governs elegits pels parlaments nacionals per *tècnics* sense aparent adscripció política. El nomenament de Monti a Itàlia o de Pa-

pademos a Grècia hauria d'haver provocat l'alarma immediata de tots els demòcrates, tot i que s'haja fet respectant les normes del mateix sistema.

Cal recordar que el primer gran debat sobre la preeminència o no de la democràcia sobre altres sistemes de poder polític (tirania, aristocràcia, oligarquia), es planteja a partir d'una premissa fonamental: si tots tenim capacitat política i, per tant, podem participar de la gestió de la cosa pública o, per contra, no tots tenim aquesta capacitat política i, per tant, la gestió dels afers polítics humans ha de recaure exclusivament en mans de tècnics especialitzats, en mans d'aquells que entenen d'aquesta qüestió. Si tots tenim aquesta capacitat política natural, que és l'argument que defensava Protàgores d'Abdera, és lògic que tots participem de la gestió de la res publica i que aquesta, per tant, siga compartida, o democràtica. Si, per contra, com defensava Sòcrates, no tots hi estem capacitats (de la mateixa manera que no tots tenim els coneixements tècnics per a fer sabates), el govern ha de ser exercit, prèvia una correcta, i selecta instrucció, per aquells que dominen la tècnica de manar o tinguen la suficient saviesa política. En aquesta cas, doncs, el govern ha de recaure en mans de tècnics savis, o filòsofs, o qualsevol especialista en la matèria; i la resta de la població ha de dedicar-se

Faust Ripoll Domènech (Alcoi, 1964), és doctor en Filologia Catalana i tècnic lingüístic a la Universitat d'Alacant. És autor de *Valencianistes en la postguerra* (Afers, 2010).

exclusivament a fer allò que tècnicament està preparada o ensinistrada pel costum i la tradició familiar. Per a aquesta teoria socraticoplàtonica, la democràcia no pot mai funcionar perquè es troba, per definició, en mans de gent inexperta i indocumentada (ja que qualsevol pot arribar al poder), raó per la qual no és el sistema polític adequat per a garantir la vida en comú.

Un símptoma del descrèdit de la democràcia com a sistema i com a conjunt de valors, i no sols de la classe política, és el nomenament d'aquests dos primers ministres tècnics que hem assenyalat. En primer lloc, es capgira la voluntat popular, ja que en comptes de convocar noves eleccions per a triar democràticament un nou president del govern se n'imposa un des de dalt, des de les elits politicofinanceres. En segon lloc, no col·loquen un polític, sinó un tècnic, una persona que se suposa capacitada per afrontar la crisi, amb la qual cosa devaluen el valor que potencialment té qualsevol ciutadà d'exercir una magistratura. D'aquesta forma, transmeten el perillós missatge que sols aquells ben preparats i instruïts poden regir un estat; Sòcrates i tots els antidemòcrates de la història universal deuen estar molt contents. I en tercer lloc, aquest tècnic no és un filòsof o un aristòcrata il·lustrat, sinó un economista, que és el que *ara* fa falta, la qual cosa palesa encara més la debilitat i la claudicació de la política enfront dels tripijocs i del poder de les elits economicofinanceres mundials.

És cert que la situació econòmica és delicada, i també ho és, almenys en principi, que el nomenament d'aquest tècnics té un caràcter temporal, que ha de durar el que dure el període de les turbulències financeres. Però el dubte immediat que se'n planteja és que si la situació econòmica

s'agreuja, què faran? Nomenaran directament un dictador, com feien els romans davant d'una crisi per assegurar la supervivència del poble (i sobretot del senat) romà? Una vegada obert el camí de substitució de la voluntat popular i democràtica pel nomenament a dit de tècnics, encara que siguen refrendats a posteriori i sota fortes pressions pels parlaments nacionals, qui no pot assegurar que aquest camí es pugui eixamplar i que d'ací a pot ens imposen un dictador? No seria la primera vegada que succeeix, ni tampoc probablement l'última.

El més inquietant de tota aquesta deriva antidemocràtica és que, efectivament, podem encaminar-nos cap a un sistema polític que tinga poc a veure amb la democràcia i les seues normes de legitimitat, representativitat i llibertats civils. Aquesta afirmació es basa en tres fets, que actuen de forma paral·lela contra el cor de la legitimitat democràtica. Des de dalt, veiem que se'ns imposen tècnics, en lloc de buscar el recanvi polític a partir de la base social d'electors; així mateix, i coordinadament, almenys a Espanya, des del govern es restringeixen i fins i tot es penalitzen determinades manifestacions de protesta ciutadana. I per a tancar el cercle, des de baix, com més va més la ciutadania opina que «tots els polítics són iguals», amb la qual cosa queda desacreditat l'*ofici de polític* i, de retop, el procediment per permet la seua elecció i la manera d'ocupar els càrrecs públics. Aquest còctel, doncs, debilita i desacredita la democràcia, i a més posa de manifest que, al capdavall, si la situació política esdevé complicada, el recurs a la força bruta continua present en l'agenda, encara que siga en la versió *light* i asèptica de tècnics de prestigi (o això ens volen fer creure) i *d'immaculada* conducta privada i pública.

Podríem pensar que l'experiència de les dictadures del segle XX i que decennis de democràcia, almenys a Europa, haurien deixat en la classe política i en la ciutadania un pòsit més gran de consciència democràtica i una més gran clarividència i originalitat política; però els nomenaments de *tècnics* més aviat han comptat amb el consens i el beneplàcit de les elits polítiques i mediàtiques europees, inclosa la premsa liberal europea. Veritablement ha sigut difícil trobar veus discordants, ofegades, en tot cas, per la falta de potència i pel soroll aclaparador de tanta veu responsable, sensata i plena de sentit comú; però açò és un altre tema. Esgarrifa comprovar la debilitat de les nostres conviccions democràtiques, la desmemòria col·lectiva i la capacitat i facilitat per adoptar les velles i antidemocràtiques receptes.

A Espanya, a pesar de formar part del grup d'estats perifèrics amb més problemes de deute, finançament i atur o, dit d'una altra manera, a pesar de ser el *porc* més gran del ramat dels PIGS, de moment no s'ha optat per l'opció tecnocràtica. Probablement no perquè hi escassegen tecnòcrates (des de López Rodó se n'han produït molts, ja siga amb el segell de fàbrica de l'Opus Dei o en altres de més modernes com ara ESADE), sinó perquè, afortunadament!, es tenia el recanvi escaient. Una vegada triturat Zapatero i el seu llegat, i complits els inacabables mesos que li restaven de mandat, va arribar al poder Mariano Rajoy. El problema d'aquest senyor és que no estava destinat d'antuvi a representar el paper que li toca representar en aquests moments. Mariano va rebre de mans d'Aznar les claus de La Moncloa amb l'encàrrec de cuidar-hi els jardins, fer el manteniment de l'edifici i posar-ne en

marxa la calefacció a l'hivern. Mariano, amb el seu polit posat decimonònic; la retòrica antiquada, o populatxera, segons les circumstàncies; la tímidesa congènita; la consciència clara de les seues limitacions i del seu paper de *segundón*, era el majordom ideal. Però, malifetes de la història, es van produir el atemptats de l'11-M i aquest senyor va trigar a arribar a La Moncloa més del que esperava. Mentrestant, va donar mostres evidentíssimes de falta de lideratge i determinació (la seua passivitat durant els diversos episodis de la trama *Gürtel* ho palesa), i va fer evident, per contra, la seua capacitat per a encaixar els colps i la docilitat i facilitat amb què claudicava davant dels poders fàctics del seu partit sempre que la necessitat i les conveniències ho dictaven; en clau interna de partit, la seua arribada al poder va ser com contemplar un via crucis.

Qui millor, doncs, que un dòcil i faixa-dor majordom per a executar les polítiques dictades pels «mercats»? Qui millor que un majordom amb experiència per conduir sense estridències el porc a l'escorxador? Rajoy és l'home ideal i providencial, i estalvia el tràngol d'haver de fer la tèrbola maniobra de nomenar directament un tècnic. A més, en el segon graó del poder i com a ministre d'Economia col·loquen un antic directiu de Lehman Brothers, i aconseguim els mateixos resultats que amb un equip encapçalat per un tècnic. En qualsevol dels casos, ja siga amb els tècnics o amb el majordom, es fa evident l'imparable dèficit (en aquest cas democràtic) que acumula el sistema, el creixent descrèdit (també en aquest cas democràtic), en trobar-se subordinat als interessos i les decisions de les elits financers.

Al capdavant, de la mà de tècnics o de la mà dels majordoms o de les majordomes

que administren els estats europeus, el porc serà sacrificat, en concorreguda hecatombe, per aplacar els déus immisericordiosos, als quals oferirem tota la carn i el greix de l'ani-

mal. Amb la crema sacrificial, als mortals només ens quedaran els ossos per menjar, i del sistema democràtic només en restaran les cendres. □

CARÀCTERS 60

ESTIU 2012

PÀGINES CENTRALS DEDICADES A JOSEP MASSOT I MUNTANER

Entrevista a Rosa Serrano, per Gonçal López-Pampló.

Articles de Bel Olid, Cristina Martí, Xavier Aliaga, Pau Sanchis, Mònica Rius, Mercè Ibarz...

Xènia Dyakonova: «Interjecció endins» (sobre *Ai*, de Rubén Luzón).

Josep Lluís Roig i Maria Josep Escrivà: «Al ventre de la balena».

Simona Škrabec: «Emili Teixidor: paraules de la frontera».

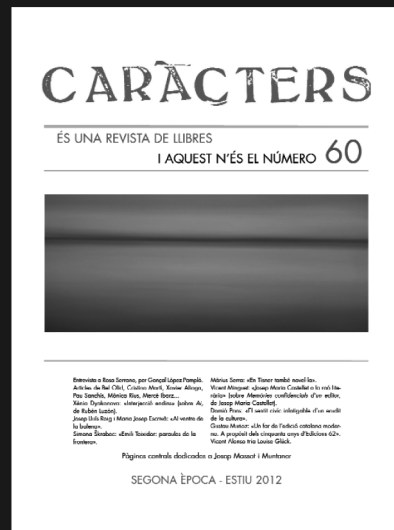
Màrius Serra: «En Tísner també novel·la».

Vicent Minguet: «Josep Maria Castellet o la raó literària» (sobre *Memòries confidencials d'un editor*, de Josep Maria Castellet).

Damià Pons: «El sentit cívic infatigable d'un erudit de la cultura».

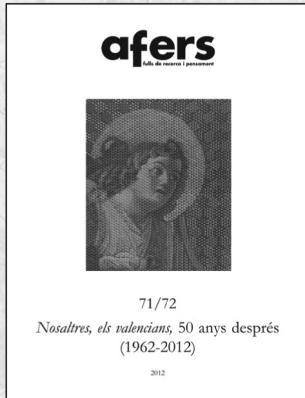
Gustau Muñoz: «Un far de l'edició catalana moderna. A propòsit dels cinquanta anys d'Edicions 62».

Vicent Alonso tria Louise Glück.

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS **PUV** C/ Arts Gràfiques, 13 46010 València

Tel.: 96 386 41 15 - Fax: 96 386 40 67 E-mail: caracters@uv.es

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS i TAMARIT

Consell de redacció: Ferran ARCHILÉS i CARDONA, Joan BADA i ELIAS, Evarist CASELLES i MONJO, Agustí COLOMINES i COMPANYYS, Josep FERRER i FERRER, Pere FULLANA i PUIGSERVER, Joan IBORRA i GASTALDO, Òscar JANÉ i CHECA, Joan PEYTAVÍ i DEIXONA, Antoni QUINTANA i TORRES, Queralt SOLÉ i BARJAU, Josep M. TORRAS i RIBÉ, Josep TORRÓ i ABAD, Pau VICIANO i NAVARRO

XXVII:71/72 (2012) *Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*

Vicent S. OLMOS i TAMARIT: *Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)* / Antoni FURIÓ: Història i ideologia. *Nosaltres, els valencians* i el debat sobre la industrialització al País Valencià / Ferran ARCHILÉS: Els problemes. Historiografies de l'època contemporània a *Nosaltres, els valencians* / Gustau MUÑOZ: Joan Fuster i la industrialització valenciana: opinions, miratges i equívocs / Manuel ARDIT: Joan Fuster i la història moderna del País Valencià / Pau VICIANO: Entre el llinatge i el regne. La història medieval en *Nosaltres, els valencians* / Vicent FLOR: *Nosaltres, els «antivalencians»*. Les primeres reaccions antifusterianes i els precedents directes de l'anticatalanisme «blaver» (1962-1974) / Maria Josep BADENAS i Francesc PÉREZ i MORAGÓN: *Nosaltres, els valencians* i la censura franquista / Antoni RICO i GARCIA: *Nosaltres, els valencians* i la seua recepció en l'ideari dels partits polítics / Vicent SALVADOR: Joan Fuster, l'assagista i el divulgador / Isidre CRESPO: *Nosaltres, els valencians* vist per Joan Fuster

Miscel·lània: Ricard Camil TORRES FABRA: La repressió franquista al País Valencià. Un estat de la qüestió per al primer franquisme / Josep Lluís MARTÍN i BERBOIS: La utopia d'organitzar la Lliga Catalana durant els primers anys del franquisme (1939-1948) / Josep PUIGSECH i FARRÀS: Una comparativa republicanosoviètica. La premsa governamental davant la imatge del consolat de l'URSS a Barcelona durant la Guerra Civil / Elisabet GOULA SARDA: «Algú que no va oblidar». Elements per a una lectura política de les *Elegies to the Spanish Republic* de Robert Motherwell / Josep MONSERRAT MOLAS: Joaquim Xirau i la Unió Socialista de Catalunya / Sílvia AMOR LÓPEZ: La correspondència a Catalunya (segles XVI-XIX). Una aproximació a l'estat de la qüestió / Joaquim MARTÍ MESTRE: El català de mitjan segle XVII a través del testament i de l'inventari de béns del sotssagristà Pere Joan Tomàs / Vicent BAYDAL i Vicent J. ESCARTÍ: El record personal i familiar. La memòria (1604-1627) de Pere Escrivà i Sabata / Bartomeu VALLORI MÁRQUEZ i Miguel Ángel CAU ONTIVEROS: *Pollentia*, 1593-1923. La recerca d'una ciutat de les fonts clàssiques a Mallorca

Postscriptum: Pere Maria ORTS i BOSCH: Margarida o Isabel. Dos noms per a una mateixa filla il·legítima de l'emperador Carles d'Àustria

Recensions: Andreu NAVARRA ORDOÑO, Antonio CALZADO ALDARIA, Xavier Díez, Antonio CORTIJO OCAÑA, Vicent Josep ESCARTÍ

Resums • Publicacions rebudes

editorial **afers**

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

Per la memòria, contra l'oblit

Sandra Obiol

Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)

Francesc Viadel

454 pp., 2012, València, PUV.

No fa gaire una dona em presentava com un èxit la marxa dels seus fills del poble, i també del país, argumentant que tindrien un futur menys fosc que el que se li presentava a ella i la resta de veïns. Un èxit però que li generava una dolorosa solitud. De fet, cada dia és més habitual aquesta eixida de gent, immersos com estem en una brutal crisi econòmica mal gestionada –des de la perspectiva de la població en general, és clar– per aquells que han contribuït decisivament a generar-la i que evidencia la manca d'oportunitats vitals que el País Valencià ofereix als seus ciutadans. Nosaltres valencians, però, en coneixem també un altre tipus d'allunyament, que en gran mesura causa l'anterior, i que té a veure amb el desconeixement absolut d'aquells trets que ens constitueixen com a col·lectiu diferenciat. Com bé fa explícit Francesc Viadel al llibre que ací ressenyem, no ens coneixem, sabem ben poc de nosaltres mateixos com a poble.

En el propòsit de conèixer-nos s'enquadra l'obra *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*. L'autor, Francesc Viadel, compta ja amb una llarga trajectòria en oferir-nos codis que contribueixen a desxifrar el nostre entorn. Només començar Viadel apunta aquest objectiu, inspirat en l'advertència formulada per Xavier Serra sobre la manca d'estudis on el marc de referència siga la nostra pròpia realitat. I en un món en què la informació cada vegada és més abundant i de menor perdurabilitat, l'autor escomet la tasca de plasmar per escrit i en un format durador les fites assolides pel valencianisme, moviment social que ha sigut fonamental per a construir els perfils d'un país que encara avui, afirma, malgrat les dificultats, perviu.

La temor a la desmemòria duu Viadel a elaborar una eina indispensable per tal de traçar més encertadament el nostre perfil i ho fa a través de l'acostament al valencianisme, «una forma d'acció col·lectiva que apel·la a la solidaritat amb la intenció de promoure canvis socials» (p. 277). Un moviment cívic de tarannà modernitzador, ens diu citant a Joan Francesc Mira (pp. 102-106), que tracta de transformar el seu context; és més, els seus protagonistes, almenys al seu sorgiment, estan convençuts d'arribar a aconseguir-ho. Viadel, des de l'evident adscripció a aquest valencianisme però des d'una postura crítica assumeix la tasca de fer palès allò de positiu que ha aportat el valencianisme i que subjau precisament a la constatació de la seua supervivència en el temps malgrat la contínua tasca destructora que encapçalen els estaments socials que hi tenen avui el poder al País Valencià i també a l'Estat.

L'autor duu endavant una titànica feina de recopilació i sistematització d'informació, i és aquest un dels elements més reeixits

del llibre per tal com ens procura una visió panoràmica dels fets i de les persones que acompanyen al valencianisme en la seua trajectòria històrica. Trajectòria que gràcies a la seua recerca esdevé menys volàtil. El fet d'arreglar, ordenar amb criteri i donar sentit a l'evolució del valencianisme contribueix decisivament a evitar el seu oblit en un context clarament contrari al record, tant pels esforços des del poder per invisibilitzar-lo com també per les especificitats d'un temps de vertiginosa sobreexposició informativa. Endemés facilita i encoratja a d'altres a continuar amb aquest propòsit oferint un valuós punt de partida a futures immersions investigadores en camins que, de manera directa o indirecta, enceta.

El llibre es divideix en dues parts ben diferenciades. En primer lloc es repassen els elements fonamentals de construcció del valencianisme i la seua petjada en diversos àmbits com l'escola, la literatura o els mitjans de comunicació. En segon lloc, glossa un seguit de noms que segons el seu criteri han estat essencials en la construcció del valencianisme, una tria d'altra banda que reflecteix clarament el seu biaix androcèntric, de classe, generacional i també territorial i que Viadel, a més a més –tot i la prevenció mostrada per l'autor a la introducció–, aprofundeix. Aquesta part acaba amb una guia personal de les seues preferències literàries i musicals al meu parer prescindible.

El, des del meu punt de vista, irregular resultat d'aquesta segona part no treu en absolut la importància de la primera part de l'assaig on Viadel teixeix amb honestedat i perseverança intel·lectual un sòlid ordit per entendre el llegat del valencianisme, de l'acció política duta a terme per desenes de persones al nostre país en les darreres dècades. Una feina que ressegueix dignament la

necessitat que plantejà Joan Fuster en el seu llibre –«totèmic», en diu l'autor– *Nosaltres, els valencians* de preguntar-se què som els valencians, i de nodrir el nostre coneixement de reflexions acurades i amb un objectiu clar: assentar fermament la nostra idea de societat, de país.

De fet, l'escriptor, reafirma la vigència de les tesis fusterianes com a inspiradores, i instigadores, d'aquest moviment social. Més encara, com a responsables dels traços definitoris d'un país que sense Fuster, i sense el valencianisme cultural que inspirà, no haguera estat. No debades és el 1962, l'any de la publicació de *Nosaltres, els valencians*, l'inici del període analitzat per l'obra ressenyada.

Aquest país sobreviu gràcies en gran part –en paraules de l'autor– a la capacitat de permeabilitat del valencianisme en la nostra vida quotidiana. Els seus defensors, especialment des del vessant cultural, han aconseguit impregnar bona part de les dimensions de la societat civil, i aquesta transversalitat és cabdal entre les seues aportacions positives. Malgrat que no ha assolit una presència significativa en el món del treball i l'econòmic, o en el de la ciència per exemple, sí que és ben present al món de les lletres, de la música o sobretot a l'educació donant mostres de la seua gran capacitat d'influència, ens diu l'autor. Viadel tracta de copsar-la dedicant diversos capítols a alguns dels àmbits socials on el valencianisme ha fet front, amb més o menys èxit, a l'intent homogeneïtzador i desmobilitzador dirigit pel poder, al qual contribueix decisivament, no podem obviar-ho, la indolència de certs sectors de la vida política i cívica valenciana.

No obstant això, l'estudi ressenyat fa paleses també les dificultats experimenta-

des del valencianisme al seu si, especialment entre els seus dos vessants més importants: el cultural i el polític. És clarificador en aquest aspecte el capítol 6 «De la cultura i les idees a la política. Cultura i política: una relació complexa» en el qual, amb una delicadesa proverbial, l'autor mostra com de petit és el nostre país on l'estat de les relacions personals entre els representants –cívics i polítics– d'aquest valencianisme transcendeixen de l'entorn més personal per a ser decisives en la presa de decisions ideològiques i d'acció, afectant finalment a l'estat del país i amb aquest, a la vida dels valencians. Un bon exemple d'aquesta circumstància són els dos intents de pacte entre les forces de l'esquerra i del valencianisme polític per tal d'evitar victòries de la dreta i la repetició del resultat en cadascun dels intents –el món no avança: gira, en deia l'Ovidi. Un fet que reflecteix la incapacitat per anteposar per part de gran part dels agents polítics, els objectius generals que en principi mouen el valencianisme, als interessos personals i de grup.

Aquesta situació que posa en evidència l'autor ve a dificultar més encara l'estat del valencianisme en l'actualitat i amb aquest, si n'assumim com a vàlid el seu component de transformació de la societat, l'estat de la població en general. De fet, l'autor és crític amb la deriva que ha pres el valencianisme. Els seus principals representants en els darrers anys, diu, han rebutjat el propòsit de dur endavant el canvi social, concentrats com estan de manera excessiva en unes limitades àrees de treball o bé emmirallats en les seues pròpies baralles que giren al voltant d'interessos de petit abast. Malgrat els canvis de la societat actual, on el llegat fusterià està més vigent que mai, el valencianisme sembla no interessar-se per aquests i

en conseqüència obvia la població del país que pretén dibuixar. En parar atenció en aquesta dimissió, Viadel posa veu a moltes de les queixes latents al si del valencianisme de base i obri un debat indefugible si volem que el futur del País Valencià passe pels principis que el regeixen.

Perquè, mentrestant, la població viu amb moltes dificultats. A les precàries condicions que comporta aquest temps se suma la feblesa intrínseca del País Valencià on s'han estat destruint des de fa anys, tants ja que la seua refeta serà complicada, serveis públics destinats a atorgar un mínim de benestar a la ciutadania. A sobre els valencians ens hem d'enfrontar amb la solitud que ens provoca el conscient arraconament de les referències identitàries pròpies que ens duu –millor, ens porta– a buscar significats aliens, el que ens genera dolor, però també feblesa. Construïm el nostre imaginari sobre paràmetres inabastables; és aquest un tret general de la vida occidental contemporània ens diu Young,¹ però que al País Valencià on els nostres governants han fet seua una política de l'aparador –de «grandes eventos», l'anomenen–, és encara més acusat. Amarats de desconcert per una realitat en constant canvi juntament amb el continu procés de destrucció dels nostres referents identitàris i la seua substitució per d'altres aliens –el que suposa, sempre, submissió–, amb massa esforç podríem imaginar una bona vida, tal i com ens assenyala Bauman,² i aprecia l'autor, i menys de manera col·lectiva. El resultat és la nostra submissió als interessos d'altres, tant en termes nacionals com de classe.

Aquesta situació és clarament perceptible en el moment que Viadel mostra el seu neguit en referir-se a la resposta de la societat valenciana davant de l'accident del

metro de València al juliol de 2006 que causà 43 morts i desenes de ferits mentre el govern valencià es submergia en el despropòsit de la visita de Benet XVI a la capital. L'absència d'una resposta contundent per part de la societat valenciana, també per part dels seus intel·lectuals, preocupa a l'autor. El que en altres ciutats, afirma, haguera suposat un rellevant sotrac, a la societat valenciana no ha provocat més que aïllades respostes esmoreïdes per uns mitjans de comunicació sotmesos al poder.

L'autor ens anima amb la lectura del seu llibre a repensar la nostra societat des del coneixement i amb aquest, el valencianisme. Si bé és un èxit el fet de continuar viu tot i els intents de destrucció per part de la dreta, és imprescindible transformar-lo per tal d'adequar-lo a la societat actual. Això no significa, ni molt menys, l'assumpció de l'anomenada tercera via negant precisament allò que li dona fesomia: les tesis fusterianes, i que suposaria corcar encara més els trets que li donen força i entitat. Es tracta, senzillament, de reprendre l'interés per la contemporaneïtat en tota la seua complexitat que sí que s'hi trobava als seus orígens, segons exposa l'autor. Es tracta d'eliminar els biaixos de classe, de gènere, d'edat, també territorials –excessivament centrat en el cap i casal– que té aquest moviment i que, com deia, són clarament perceptibles en la llista de noms que elabora l'autor però també al llarg de tot el text, i en la realitat diària del moviment social que descriu. El valencianisme ha de fer per integrar més diversitat en els seus representants reflectint la societat que pretén encapçalar. Aquest acostament a la quotidianitat dels valencians, sense per això suposar un rebuig del principis motrius del valencianisme, representa una necessària via d'acció futura.

És l'única opció de supervivència en un context cada vegada més magre per als seus propòsits. Potser així podrem evitar l'allunyament respecte la nostra identitat com a poble i d'aquesta manera aconseguirem aturar l'allunyament físic del nostre país.

En conclusió, Viadel construeix un assaig sòlid, de lectura imprescindible, que contribueix decisivament a precisar el traç amb què ens dibuixem com a grup, com a poble. I és necessari continuar amb la feina feta, és necessari cercar nous elements –també en aquells àmbits on no hi és massa present– per tal d'anar nodrint-nos de contingut i de discurs, conforme ens diu l'autor que ha fet el valencianisme fins ara a tots els moviments socials que amb objectius de transformació social són presents al País Valencià. Ens va més que la idea de país en això, ens va el nostre benestar. □

1. Zygmunt Bauman, *La sociedad individualizada*, Madrid, Cátedra, 2007.
2. Jock Young, *The Vertigo of Late Modernity*, Londres, Thousand Oaks, Nova Delhi, Sage, 2007.

Posicionaments

Xavier Ferré

Joan Fuster & Max Cahner [Correspondència Joan Fuster, XIII]

A cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Ferrer i Marquès

601 pp., 2012, València, Universitat de València, Tres i Quatre.

Les dues-centes trenta-sis epístoles intercanviades entre Max Cahner i Joan Fuster mostren una certa continuïtat d'interessos cívics i intel·lectuals –a través de diversos registres– que evidencien la relació establerta entre el suecà i Joaquim Maluquer: els acords entre ambdós països (València i Catalunya) i les derivacions que se'n tragueren. Amb tot, cal dir que encara manca un altre epistolari a editar en el qual segur que s'està treballant: el que explica la vinculació entre el pensador suecà i l'arquitecte Oriol Folch i Camarasa –entre 1954 i 1966– representant del mecenes Rafael Patxot i Jubert a Catalunya. Aquesta correspondència és, com se sap, la que permet de comprendre com establí Fuster coneixença amb Joaquim Maluquer, i després amb Max Cahner, d'ençà del primer viatge de l'assagista al Principat organitzat el 1954 per la redacció de la revista de l'exili *Pont Blau*. Sense tenir en compte aquesta correspondència esmentada –que ens il·lustraria sobre els possibles articles de Fuster publicats al *Journal de Genève* en relació al «nom i unitat de les terres catalanes» i les informacions sobre l'elaboració de la Guia de Destino sobre el País Valencià entre c. 1958 i 1959– encara no podem assolir la

contextualització total pel que fa als *origens* de la relació de Fuster amb àmbits socials i culturals del Principat.

Aquest epistolari que ens ocupa –en bona anotació especificada pels seus curadors i amb annexos adients que complementen informacions puntuals aportades a les cartes– abasta dos períodes definitoris relatius al sentit del conjunt de les iniciatives endegades per Fuster al Principat.

D'una banda, la part dedicada als anys seixanta és fonamental ja que aporta el context sobre el començament de la col·laboració de Joan Fuster a *Serra d'Or*, la intenció de l'organització del viatge dels estudiants i valencianistes al Principat per Pasqua del 1960 i la dinàmica de les estratègies d'un editor –primer d'Edicions 62 i després com a fundador de Curial Edicions Catalanes– que tenen per objectiu conèixer de primera mà la realitat cultural valenciana.

Determinats marcs històrics que es desprenen de l'epistolari entre ambdós corresponsals són cabdals per a especificar els detalls –i *serrells estratègics* valencianistes– de la voluntat nacional d'un sector social que anava entrant en relació amb Fuster des de vies d'actuació autònomes i plantejaments propis, que emergia ideològicament i parapolíticament (universitaris valencians a redós de la revista *Diàleg* i nuclis amb una certa dinàmica nacional comarcal) i del qual es projectaven les activitats en òrgans informatius que conegueren una reestructuració (intel·lectual) interna a fi d'erigir-se en un pol d'opinió, de coneixement, i de referent –materialitzat en el procés de distribució al País Valencià a començaments dels anys seixanta– per a intercanviar informacions pertanyents a tot l'Àmbit Lingüístic. Cal dir que aquest aspecte es troba a faltar d'una manera generalitzada.

En aquest sentit, les primeres lletres intercanviades entre Cahner i Fuster –1959 i 1960– especifiquen l'evolució que emprèn el consell de redacció de la revista montseratina *Germinabit* per a donar lloc a la nova etapa de *Serra d'Or*. Així, la col·laboració fusteriana –que hi metaforitza el procés de renovació de criteris editorials– en el monogràfic de la renovada publicació el 1959 sobre Carles Riba –en ocasió del traspass d'aquest crític i poeta– fou la primera pedra de toc de la relació entre Cahner, Ramon Bastardes i Joan Fuster.

De fet, l'efecte nacionalitari d'aquesta publicació –com a plataforma cívica– prengué una magnitud del tot significativa. Em refereixo a un aspecte a destacar d'aquest epistolari: el viatge (una certa historiografia banalitza l'empresa sota la simplista denominació d'«excursió») que una desena i escaig de joves valencianistes emprengueren a la Catalunya Vella (o, tal vegada, pratiana). Aquesta iniciativa –forjada entre Miquel Tarradell (la biografia del qual encara resta per fer), aleshores professor a la Universitat de València i sectors afins al catalanisme suprapartidista plantejat per Raimon Galí– significà per als interessats una descoberta, un referent (a voltes mitificat), sobre la situació cultural, social i sociolingüística del Principat. Ras i curt: allò que no trobaven a la ciutat de València esperaven trobar-ho a Barcelona, al Bages, al Solsonès o al Bergadà. De fet aquest pont relacional representà un relleu generacional en comparació a les relacions valencianocatalanes republicanes i de postguerra (anys quaranta i cinquanta), i també possibilità de comprendre'n els primers ressorts ideològics socialcristians que foren substituïts per plantejaments marxians, i posteriorment socialdemòcrates per part

d'un sector escindit del Partit Socialista Valencià el 1966.

Però la xarxa territorial cultural que s'anava articulant des de la revista d'idees principatina esmentada també permeté d'establir –a partir de la primera meitat dels anys seixanta– la primera ordenació territorial en comarques del País Valencià. Aquesta és una altra «dimensió» bàsica d'aquest epistolari –amb la correspondència del geògraf Joan Soler Riber, encara per publicar– on s'explica com Max Cahner hi prengué part, juntament amb Vicent Ventura i el geògraf Vicenç Rosselló. Aquesta dinàmica mostra com les relacions nord-sud interregionals tenien en compte els reptes que els canvis socials i culturals definien. De fet, aquesta comarcalització serví per als treballs de redacció de l'*Enciclopèdia*.

La impressió que es desclou d'aquest epistolari és que Fuster representava la veu pública de les qüestions nacionalitàries valencianes a resoldre. I ho feia des de diverses modalitats: des de l'assaig encarregat per Cahner –*Nosaltres, els valencians*, i després la seva versió espanyola (1967)– que havia de suposar una «revolució teòrica» en l'enfocament sociològic i territorial del fet nacional valencià,¹ des del projecte de redacció d'una *Història del País Valencià*, fins a les relacions que l'assagista establí amb l'elit econòmica i acadèmica del Principat, a fi de bastir idees sobre estudis prospectius, col·loquis i actes cívics –Raimon, a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona– que incidissin en la crítica sense retorn dels tòpics economicistes impulsats pel populisme polític franquista. Aquest vessant, però, es pot inferir amb més centralitat en l'epistolari entre Fuster i Joaquim Maluquer i la seva *Estructura Econòmica de les Terres Catalanes* (1963).

Amb tot, un aspecte ideològicament prou notori de la correspondència que comentem és el que es refereix als «serrells estratègics». En aquest sentit, al·ludeixo a la carta que Fuster escriu a l'editor català –(Sueca, 18-XI-1960)– en què s'expliciten les primeres conseqüències derivades de les noves concepcions sobre el fet nacional, unes orientacions definides d'alguna manera a través de les relacions establertes entre l'assagista i les bases nacionalistes valencianes.

Hi tractà sobre el valencianisme tradicionalista de Miquel Adlert i els seus posicionaments regnicoles, però, a més, hi enfocà el *procediment* a seguir perquè la unió nacional entre el Principat i el País Valencià no obviés el context social hegemònic al sud de la Sènia. Aquesta apreciació és rellevant perquè se'ns mostra un «doble» Fuster: l'activista que maldava per cohesionar una àrea nacionalitària completa i el Fuster «tàctic», autocrític, que en *modulava* l'estratègia: «[...] enduts com anem per una eufòria massa plàcida [...] ¿cal anar de cara al poble parlant de “catalanisme” o de “valencianisme”?». I reblava: «Haurem d'estudiar una solució adequada, en vistes a una oportunitat de propaganda» (pp. 113-114). No es tractava, segons indicava l'assagista, de cremar etapes, sinó que calia plantejar la realitat del fet nacional en un context, massa vegades, del tot advers. Tot just prop de trenta-dos anys després Fuster afirmava: «I sense aquest estadi primer de revalencianitzar el país, tot el que es puga pensar a nivell de Països Catalans em fa la impressió que no serà massa fàcil». ² Tenia raó.

Al marge d'aquesta lectura dels fets, prou més rellevant –afectava la situació interna del País– que la contesta de Fuster al posicionament reduccionista que feia la revista del PSUC, *Horitzons*, sobre un supo-

sat «invent» dels Països Catalans per part de la burgesia del Principat, la correspondència Cahner-Fuster és il·lustrativa per un altre motiu. El coneixement que se n'extreu per a detallar l'evolució, la crisi i la represa de les empreses editorials valencianes –Can Boïls i els orígens de Concret Llibres– i principatines, com fou el cas de la *Gran Enciclopèdia Catalana* –l'«Enciclopèdia dels valencians», se'n deia–, comercialitzada a València per l'aleshores distribuïdora Central del Llibre Valencià tot difonent alhora la Carta dels Drets Humans.

La trajectòria de Cahner, d'ençà del seu desplaçament forçós –a causa de la intervenció policial espanyola– a Perpinyà (1964-1965), remet a una espiral de projectes que acabarà amb la seva sortida d'Edicions 62 i es reiniciarà amb la fundació de Curial Edicions Catalanes (1972). En aquest sentit, l'epistolari aporta, per primera vegada, tota la seqüència dels orígens i els avatars de la publicació de la pionera, per sistematitzada, *Literatura Catalana Contemporània*, amb detallades referències de la seva recepció crítica.

La delimitació entre aquest text referencial i el projecte d'una història social de la llengua inacabada caracteritza la segona etapa més definitiva de la biografia creuada d'ambdós corresponsals. La dècada dels anys setanta, doncs, delimita la densitat informativa sobre l'activitat intel·lectual i civil fusterianes, ja que entre el text esmentat i el projecte ideat, el lector pot recórrer les activitats nacionals del pensador suecà: des del Congrés de Cultura Catalana fins als dos atemptats neofeixistes entre 1978 i 1981, «curiosament» mai no esclarits, passant per la intervenció cahneriana i fusteriana en col·loquis internacionals per a difondre la causa dels Països Catalans, o bé la seva

relació amb el Club Ramon Muntaner i, finalment, la participació de Fuster en el cicle «Reflexions crítiques sobre la cultura catalana» (1983).

Posteriorment, entre 1983 i 1991, la «vitalitat» epistolar (que implica representació de fets i vivències) —com passava també amb la relació amb Joaquim Maluquer— es va esmoreint. Fora de les explicacions sobre els esdeveniments relatius als obstacles per al reconeixement acadèmic de l'assagista, i, en un altre nivell, en el cas frustrat de l'obtenció de la càtedra per Cahner a la Universitat de València, l'interès del missatge va decaient. Explicar-ne les causes implicaria, tal vegada, demanar-se com Fuster anava analitzant i interpretant la vida cultural i política valencianes. És a dir, caldria esbrinar el seu posicionament sobre una certa «misèria» moral i intel·lectual de l'anomenada «transició».

Malgrat tot, però, la relació entre Cahner i Fuster evidència un model d'intel·lectualitat que «baixa» a l'arena pública, en fa un balanç de situació i condiciona sovint el seu treball —com es definí en l'assaig nacional i en la historiografia literària—³ segons les necessitats culturals del col·lectiu.⁴ □

Saviesa grega arcaica i saviesa catalana contemporània

Albert Mestres

Saviesa grega arcaica

A cura de Jaume Pòrtulas i Sergi Grau
930 pp., 2011, Martorell, Adesiara.

Resulta difícil ponderar en la justa mesura l'aparició d'un llibre com aquest. Vet aquí una mancança gravíssima en català junt amb moltes altres que encara continuen. Però en aquest cas es tractava dels textos «fundacionals» de la nostra cultura en el sentit més ampli, la cultura occidental, i alguns d'ells, com ara Heràclit, encara avui en viu diàleg amb la cultura contemporània. Perquè si els textos de la Grècia clàssica són els que han alimentat durant dos mil·lennis en diverses repeses la cultura occidental, on s'han emmirallat des dels romans i els Pares de l'Església fins als humanistes, els moderns i els romàntics, els de la Grècia arcaica, potser per la seva dificultat, per la seva fragmentarietat, per la seva obscuritat, causada per la fractura radical que ens en separa, són els que interpel·len amb més força la cultura contemporània, fortament marcada precisament per la fragmentarietat i la consciència de l'hermenèutica infinita. Però el volum d'aquests textos és considerable, com demostra el gruix d'aquest llibre, de més de nou-centes pàgines i 1462

1. Max Cahner, «Gènesi de *Nosaltres, els valencians*», *El Temps*, 5-VII-1993, p. 77. Aquest article és inclòs en l'Apèndix de la correspondència.

2. Joan Fuster, «Aquest serà, d'ací a poc, un país monolingüe. En castellà», Miquel Alberola [entrevista], *El Temps*, 13-IV-1992, p. 26.

3. Sobre les aportacions de Fuster a la història de la literatura, Vicent Simbor, «L'historiador de la literatura», *Serra d'Or*, 395, novembre 1992, pp. 15-17.

4. Una exposició sintètica sobre aquesta actitud la trobem —aplicada a la situació nacional valenciana— en l'article de Max Cahner, «Fuster viscut», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 6, tercer trimestre, 2003, p. 21. Aquest text és inclòs en l'Apèndix de l'epistolari comentat.

unitats textuais. Destaquem doncs la tasca d'ingent envergadura que han emprès els dos curadors, Jaume Pòrtulas i Sergi Grau. I aquí és on és pertinent la saviesa catalana contemporània ja que creiem que el grau de profunditat intel·lectual que Pòrtulas ha demostrat al llarg dels seus escrits és molt elevat (n'és prova clamorosa la seva *Introducció a la Iliada*), perquè no es tracta només de triar la fixació dels textos, de traduir-los, de contextualitzar-los, feina de formigueta filològica, com veurem tot seguit, sinó de tenir prou llums per filar primíssimament en les possibles interpretacions d'uns textos tan fragmentaris i no caure ni en l'excés poètic ni en la llisor literal.

Tanmateix, el llibre no recull tot el que es coneix com la filosofia presocràtica, que de fet, com apunten els curadors a la presentació, inclou autors contemporanis de Sòcrates i fins i tot una mica posteriors, sinó el que defineixen amb el mateix títol del llibre com a saviesa arcaica, contemporània de l'eclosió de la primera polis com a estructura política, és a dir, el segle VI aC i una part del V, fins a les Guerres Mèdiques (490-480 aC). Això vol dir que el llibre inclou els textos que la tradició ens ha fet arribar d'Alcmà d'Esparta, la poesia hesiòdica fragmentària, Tales de Milet, Focos de Samos i Cleòstrat de Tènedos, Ferecides de Siros, Epimènides de Creta, els set savis, Anaximadre de Milet, Anaxímenes de Milet, Acusilau d'Argos, els pitagòrics, Hipas de Metapont, Teàgenes de Règion, Xenòfanes de Colofó, Heràclit d'Efes, Epicarm, Alcmeó de Crotona, Parmènides de Vèlia, Onomàcrit, fragments òrfics, Museu, Linos i Filó de Biblos. N'han quedat fora doncs autors importants com Empèdocles.

El llibre s'estructura en tres grans parts: I. Cosmogonies mítiques, II. Savis arcaics

i III. Cosmogonies arcaïtzants. Després cada capítol correspon a un autor o una sèrie d'autors vinculats, com ara els pitagòrics. Cada capítol o autor és presentat per una petita introducció, de caire més aviat filològic, i després se'n ofereixen els fragments numerats correlativament de l'1 al 1462, segons l'ordenació d'aquesta edició. La quasi totalitat de fragments no provenen de trossets de papirs on es reproduïen les obres originals, sinó de citacions, referències i al·lusions de textos molt més tardans i conservats amb graus diferents de complitud. Hi ha tres tipus de fragments: 1) aquells que els filòlegs consideren citacions literals dels textos originals perduts, 2) aquells que es poden considerar citacions indirectes, és a dir, recollint el sentit (per dir-ho d'alguna manera) però no les paraules i 3) referències, llegendes, «biografies» de l'autor. Al llibre cada fragment és encapçalat pel nom del citador i les referències a les edicions canòniques del text, així com les edicions també canòniques dels mateixos fragments en si. A continuació el fragment és reproduït en grec sempre que es consideri una citació literal o més o menys propera, segueix la traducció al català, obra de Pòrtulas i Grau, i clou, si s'escau, algun breu comentari aclaridor. Per als fragments dels citadors (Plató, Plutarc, Eurípides, Aristòfanes, Marc Aureli, Ciceró) els curadors fan servir les traduccions existents si s'escau (Joan Crexells, Carles Riba, Cristián Carandell, Marçal Olivari), sovint modificades, i si no les pròpies. Tanquen el llibre una llista de citadors amb breu notícia sobre cada un d'ells i unes correspondències numèriques entre aquesta edició i les més utilitzades per als fragments.

Com es veu, la feina és realment complexa, ja que implica no solament el concei-

xement i la intuïció implícits en la traducció d'uns mots pastats i repastats sense parar almenys durant mil anys, sinó la mateixa tria dels fragments, la fiabilitat de les seves edicions, què considerar o no fragment, etc. Després l'ordenació d'aquest materials ingent, primer per autors, és clar, després per temàtiques dins de cada autor i finalment per «citadors» dins de cada temàtica.

Prenem l'exemple d'Heràclit, on temàtica i citadors adquireixen gran importància. Es divideix en els següents subapartats: un primer de biografies i pseudobiografies i un segon de fragments del seu llibre, que al seu torn es divideix en quinze subapartats, alguns dedicats a autors que citen profusament Heràclit, com Sext Empíric, Climent d'Alexandria o Marc Aureli, i altres a fragments agrupats temàticament, com ara «Foc sempre viu», «Ànimes i rius», «Raó política» o «Raó teològica».

Ens centrarem ara que hi som en Heràclit. La seva importància és tal i la importància d'aquesta traducció també, que mereixeria una edició per ell sol. Com dèiem abans, durant molts segles Plató i Aristòtil van ser els pilars sobre els quals se sostenien els fonaments de l'edifici de la filosofia occidental bastit per Tomàs d'Aquino, Bacon, Spinoza, Descartes, Kant, però ja Hegel va reivindicar l'ascendència heraclitiana dels oposats com a motor universal per a la seva dialèctica, i cal recordar que a través de la revisitació d'Heràclit d'un gran hel·lenista com va ser Friedrich Nietzsche es va ensorrar aquest edifici quasi completament per donar pas a una nova filosofia, o va esdevenir un instrument d'ordre pràctic, com el marxisme, on, tanmateix, a través de la dialèctica hegeliana també es trasllueix l'herència d'Heràclit en la lluita de classes com a motor de la història. Nietzsche va adoptar

en algunes obres cabdals la formulació aforística tan característica d'Heràclit amb proposicions més o menys obscures abocades a l'hermenèutica i properes a la poesia, i de fet, què és *Així va parlar Zarathustra* sinó una mena de gegantina restitució d'Heràclit? A partir de Nietzsche la filosofia d'alta volada occidental es divideix radicalment a grans trets en la lògica matemàtica de Wittgenstein, Russell, Popper, Quine, que alimenta les ciències, i l'hermenèutica de Heidegger o l'aforística de Cioran.

Del Llibre se'ns n'ofereixen en aquest llibre 331 fragments de caire molt divers en comptes dels habituals 113, des de fragments relativament sencers fins a una o dues paraules, amb les reconstruccions i les discussions dels diversos especialistes contemporanis i les edicions més solvents i recents, incorporant evidentment les troballes dels últims anys. Volem dir que la panoràmica no pot ser més completa, i això per a qualsevol cultura, i encara més per a la nostra, és un luxe de categoria.

Potser el que més ens sorprèn en relació amb lectures anteriors dels fragments d'Heràclit, és el caràcter quasi telegràfic i profundament poètic, quasi com de haikús, dels fragments més consistentment reconstruïts.

Per exemple, és el cas del fragment 950 de l'edició Pòrtulas-Guix, un dels més arxiconeguts del filòsof:

En el mateix riu
no hi entraries dues voltes.

O com aquest quasi taoista, si entenem per raó el coneixement d'un mateix (809):

La raó hi veu, la raó escolta; la resta és sorda
i cega.

O de nou una mena d'aforisme taoista (839A):

El tot és
divisible indivisible
mortal immortal
raó eternitat.

O bé (898):

combat i contesa
entesa i pau
camí amunt i avall.

O aquesta definició de la naturalesa animal
i humana (815):

Amb fang es renten els porcs, i els agrada:
amb cendra els ocells de corral—
no pas amb aigua neta.

O bé (882):

Alguna volta el foc ho esdevé tot.

Mentre que altres semblen més aviat re-
franys atribuïts al filòsof, com ara (783):

Fenc triarien els ases, no pas or.

O bé aquesta metàfora del coneixement
(803):

Els que cerquen or
molta terra remouen
i en troben poc.

Voldríem acabar amb un elogi de l'edició,
no solament perquè és una edició d'aquestes
que ja no se'n troben de tapa dura i tipog-
grafia acurada, sinó perquè tal com estan
les coses i encara més el món editorial ens
sembla una gran valentia si no una teme-
ritat que una editorial petita i sense suport
institucional com aquesta s'arrisqui a editar
un llibre com aquest. □

Una exacta revisió de Fuster

Francesc Pérez Moragón

*Joan Fuster: el projecte de normalització del
circuit literari*

Vicent Simbor

311 pp., 2012, València, PUV.

La bibliografia sobre els diversos aspectes
de l'obra i la personalitat de Joan Fuster
continua creixent de manera incessant,
especialment en determinats moments,
marcats per la commemoració d'algun es-
deveniment particularment notable, com ha
succeït aquest 2012 amb el cinquantenari de
la primera edició de *Nosaltres, els valencians*.

Malgrat aquesta abundància, el llibre de
Vicent Simbor que ara ha editat la Càtedra
Joan Fuster, de la Universitat de València, té
un caràcter de clara i oportuna novetat, ja
que aborda un seguit de qüestions que fins
ara no havien estat tractades o estudiades,
o ho havien estat de manera insuficient o
insatisfactòria.

Com ho declara l'autor en les paraules
introdudòries del volum, el llibre proposa
un recorregut a través de l'esforç fusterià per
a transformar una infraestructura cultural
tan precària i dividida entre els grans terri-
toris històrics de la llengua catalana com
la que ell mateix va trobar en la dècada de
1950, «en una xarxa editorial, de premis
literaris, de revistes i fins i tot de diaris, si
la seua voluntat no hagués xocat contra
la insalvable censura, concebuts amb la
perspectiva global d'aquest circuit ampli».

El llibre s'ocupa igualment de la contribució feta per Fuster, a través d'un procés no mancat de contradiccions inevitables, «a l'establiment d'un nivell de llengua de comunicació interregional literària i estàndard». I, finalment, estudia la importància que va tenir l'obra fusteriana en la fixació d'unes línies generals –i de vegades específiques– per al coneixement de la història de la literatura catalana dels segles XIX i XX.

Com en les seues obres anteriors –sobre la Renaixença valenciana, sobre les figures de Carles Salvador, Llorenç Villalonga o Teodor Llorente, o, en col·laboració amb Ferran Carbó, al voltant de la literatura contemporània en català al País Valencià, per exemple–, Simbor ha articulat les matèries que estudia amb un elogiable criteri d'ordenació i rigor, unit a una forma expositiva igualment remarcable i eficaç.

D'acord amb els seus propòsits, el llibre està dividit en cinc capítols, d'extensió molt distinta, segons el que demanava cada matèria d'anàlisi, denominats «Joan Fuster, de Sueca estant», «Un intel·lectual d'a peu o l'intel·lectual compromès amb el país», «De "mirabilis poeta" a assagista i estudiós», «Les dificultats de la llengua literària» i «L'estudiós de la literatura catalana contemporània». Els tres primers apareixen més directament lligats al recorregut vital de l'assagista valencià en la primera etapa de formació i en el període inicial –de resultats immediatament admirables– de la seua activitat pública. Els dos restants se separen més, per les mateixes exigències de l'òptica adoptada per Simbor, de les circumstàncies personals de l'autor analitzat, per a posar en relació les seues propostes i preses de decisió amb d'altres dels seus coetanis. Fins i tot, en relació amb l'absència d'altres propostes equiparables, en alguns casos.

Al capdavall, Vicent Simbor ha copsat molt bé un dels factors essencials en la llarga i fecunda línia d'actuació que va mantenir Fuster des de ben jove. L'assagista dedicà molts esforços a alçar balanços tan exactes com fos possible –cal no oblidar els instruments d'estudi que en cada moment pogué tenir a l'abast– entorn de determinades mancances evidents i doloroses de la societat del seu temps, especialment el País Valencià i el conjunt dels Països Catalans. I, paral·lelament, a arbitrar propostes de solucions enfront d'aquells dèficits. I això pot aplicar-se a qüestions molt diverses: des de la manca de narrativa o de teatre d'altura en català al País Valencià, o d'una filosofia igualment digna en tot el territori, fins a la necessitat de comptar amb una divisió comarcal efectiva de les terres valencianes o a l'exigència d'establir unes idees clares sobre els efectes negatius –letals, en definitiva– del sucursalisme polític i cultural, mental podríem dir-ne, i de la falta de polítiques pròpies.

Enmig de tota aquesta llarga llista d'advertiments i de respostes que Fuster va donar a una part substancial dels problemes que ell mateix –observador agut i ben informat– havia sabut detectar, Simbor ha aïllat, per tal de poder analitzar-los en major profunditat, els dèficits que hi havia pel que fa a plataformes editorials i periodístiques o en el mercat del llibre, la inexistència d'una "llengua literària" compartida per tot l'àmbit lingüístic i, en últim terme, també l'absència d'estudis generals sobre la rica i diversa producció literària en català en l'època contemporània.

Cal valorar de manera especial el fet que l'autor conclou, com a diagnòstic final de les seues anàlisis, la importància de l'acció de Fuster en cadascun dels àmbits estu-

diats. És una constatació gens artificiosa o forçada, que es deriva de manera natural de la visió que ha anat extraient de la recerca entorn de tots ells.

Per a dir-ho en les seues paraules, es pot veure amb claredat que «el circuit literari català quedava radicalment transformat després de la intervenció de Fuster en tots els diferents components». De la mateixa manera, «mai un escriptor valencià no havia trencat les barreres regionals i havia transitat per jurats de premis, per redaccions de revistes i per editorials de Barcelona o de Mallorca amb la desimboltura i naturalitat amb què trepitjava els caus culturals valencians. Ni mai cap escriptor valencià –ni principatí ni mallorquí– havia exercit una influència tan decisiva en la conscienciació general de la urgència del redreçament d'un únic, i efectiu, circuit literari per a tots els Països Catalans».

Enfront, per tant, de visions reduccionistes o deformadores sobre la decisiva funció social que Fuster va desenvolupar, Simbor afirma, amb absoluta raó i amb suficients proves presentades, que «poques vegades en la nostra història un sol individu ha pogut irradiar tal influència. Per a això calia estar dotat d'un conjunt de virtuts no gens fàcils d'aglutinar: habilitat i carisma en els afers cívics i culturals i grans dots de creador literari i d'investigador».

I això podia afirmar-se igualment si es considera el programa lingüístic que Fuster desenvolupà al llarg dels anys, amb una clara voluntat unitària però tenint en compte una imprescindible flexibilitat que contemplàs les solucions i les variants vigents en cadascun dels territoris del català. Era una línia de conducta declaradament hereva de la que havia seguit Pompeu Fabra, a qui Fuster va expressar sempre una ferma admiració.

I, encara, sobre una altra de les matèries que aborda, Simbor pot concloure que les aportacions fusterianes a la història de la nostra literatura, «han sigut tan importants com per a fer girar els estudis al seu voltant. [...] Ningú no pot dubtar que Fuster marcà els estudis de la literatura contemporània i incidí de forma molt notable en la designació del cànon d'aquest tram històric».

La transcendència de la tasca duta a terme per Fuster demanava aquests aclariments específics que Simbor ha sabut enllaçar en un panorama conjunt, a través d'una bibliografia molt rica i ben utilitzada. I val a dir-ho, per la nitidesa dels mateixos mecanismes de recerca emprats, que ho ha fet amb un evident sentit crític, sense cap beateria i sense respondre a cap partit pres d'avançada. Particularment en els apartats dedicats a l'aportació fusteriana a l'estudi de la nostra literatura contemporània, Simbor col·loca, al costat dels mèrits més permanents que presenta, tots aquells aspectes en què s'ha pogut revisar, contradir o millorar la perspectiva traçada per l'assagista valencià. □

Ferrà-Ponç, al servei del seu poble

Carles Cabrera

Damià Ferrà-Ponç. Cap al futur per la ruta de les arrels

Pere Antoni Pons

344 pp., 2012, Palma, Lleonard Muntaner Editor.

A la persona entrevistada en aquest llibre, Damià Pons Pons (Campanet, 1949) –Damià Ferra-Ponç, de nom de ploma–, i a l'entrevistador, Pere Antoni Pons (Campanet, 1980), els circula la mateixa sang: són oncle i nebot. L'autor s'afanya a remarcar-ho perquè afirma que, tal volta, en algun moment l'obra pequi d'una excessiu aire de família. Res més lluny d'osques si això significa perdre-hi en rigor i objectivitat, perquè el llibre els manté amb escriu; ara bé, sí que és ver que certs detalls traeixen aquesta confiança com ara el tractament de «tu» amb què s'hi adreça –a Joan Francesc Mira, en un llibre-entrevista pastat en aquest, i de la mateixa manera altament recomanable, que Pere Antoni Pons publicà a la Universitat de València, *La vida, el temps, el món*, en canvi, li parlava de «vós». Tanmateix, Pere Antoni Pons fa bé, d'antuvi, d'aclarir aquest parentiu perquè, sobretot en cas contrari, en els safarejos més maliciosos, li ho haguessin pogut retreure. I és demolidora la decisió que l'empeny finalment a emprendre un text que, en

principi, podia incomodar-lo d'escriure però que, contràriament, no l'hauria compost ningú mai. I se li presentava una bona avinentesa per treure'l a la llum: Ferrà-Ponç està definitivament retirat del món de la política i, havent perdut un 85% de visió en ull i un 95% en l'altre a causa d'una diabetis, és mal de creure que afegirà, d'ara endavant, quelcom de realment substancios a la seva producció, massa dispersa encara per culpa de la deixadesa que ell mateix adesiara reconeix en el llibre.

El llibre de Pons, que prèviament s'amarrà de tot el suc que pogué espremer per tenir un coneixement més intens i profund del personatge, s'estructura en format de pregunta-resposta i s'escindeix en cinc capítols: el dels orígens familiars i la infantesa; el de l'estudi de l'art i la literatura; el de l'historiador; el del polític, i el més íntim i personal, cadascun dels quals arriben precedits d'una breu pinzellada de Pere Antoni Pons a tall d'introducció. A continuació, els capítols se subdivideix en diversos apartats integrats per una bateria més o menys extensa de preguntes.

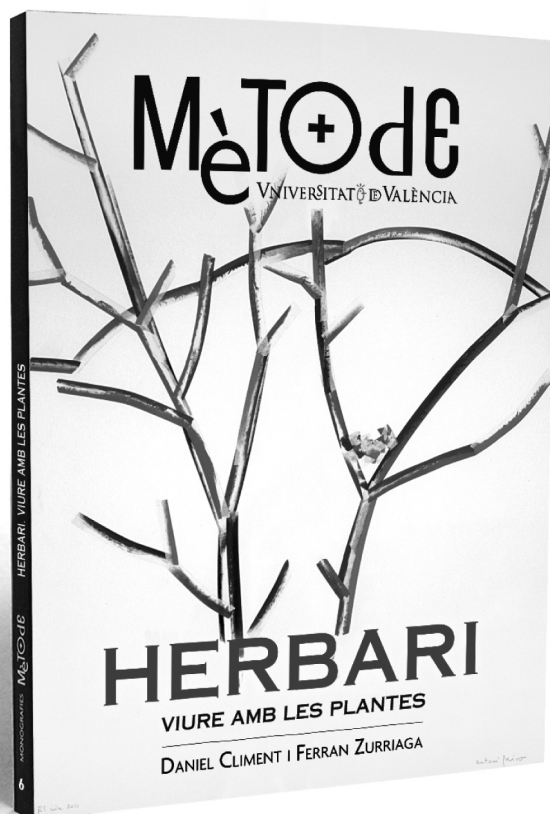
La primera part, la dels precedents familiars, és de factura local i, fins i tot, un xic novel·lesca: un avantpassat que fou amant d'Isabel II, accidents mortals, assassinats –colpidor, el de l'avi, mort amb un acorador–, les injustícies comeses a Campanet durant la Guerra i la postguerra... Ferrà és una rata de biblioteca que té la mà trencada en la consulta de documents judicials als arxius i en el buidatge de la premsa d'època, i que a més ha entrevistat un gavadal de gent al llarg de la seva vida (un dels seus llibres, són entrevistes a persones majors que duu per títol *Gent de Campanet*), la qual cosa li permet enfilat aquestes històries que Pere Antoni Pons aboca damunt el paper. Aquest

primer cercle concèntric campaneter es complementarà més avall amb una bona part del capítol del Ferrà-Ponç historiador, que repassa la trajectòria del seu poble des del bandolerisme del segle XVII fins a la Guerra Civil, un període ampli sobre el qual Ferrà ha centrat la seva tasca de recerca amb diversos focus d'atenció.

Fins a la mort de Franco, el protagonista s'havia ocupat de l'art, la literatura i la història. Destaquen les planes que parlen de la literatura illenca sota el franquisme (Moll, Llompart, Vidal Alcover, Porcel i, molt especialment, Llorenç Villalonga...), que suposaren la superació del «malefici» de l'Escola Mallorquina amb el conreu de la narrativa, el teatre i l'assaig, absolutament imprescindibles per tal que la literatura catalana assolís l'ansiejada normalitat que Ferrà-Ponç cerca desficiosament. D'aquí passà el 1972 a entrevistar i fer crítiques d'artistes plàstics, llavors que estudiava per lliure a la Universitat de Barcelona, per tal com la Ciutat Comtal li permetia visitar exposicions més rellevants de les que havia pogut freqüentar a les galeries de Mallorca. Ferrà-Ponç col·laborà per tal que els joves de la Nova Plàstica mallorquina esberlessin la tradició caduca de l'art postimpressionista local, encara que això li suposés alguns enfrontaments directes amb la vella guàrdia de la crítica artística. Finalment, com a historiador, hem de tenir en compte una feina, molt minsa, com a col·laborador de la *Gran Enciclopèdia Catalana* –amb alguna entrada sobre aquests mateixos artistes plàstics o sobre altres temes– i una de molt intensa com a membre del consell de direcció i redactor d'un nombre considerable de pàgines de la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.

Haver-se de convertir en els darrers anys del franquisme en delegat local del *Frente de Juventudes* de Falange per actuar a favor de la cultura i llengua catalanes, per Ferrà-Ponç, ja suposava entrar en política, tot i que el salt definitiu el donaria en incorporar-se el 1977 a un PSM que el 1986 abandonaria per engruixir les files del PSIB-PSOE. Fou una decisió òbviament polèmica, certament contradictòria i només justificada pel pragmatisme de veure que calia reforçar l'ala catalanista del PSIB –l'única esquerra real amb possibilitat de comandar a les Illes– enfront d'un PSM que en cada bugada electoral perdia un llençol de vots. Entre el 2001 i el 2003 encara era assessor de Presidència (després d'haver estat diputat al Parlament i conseller de Benestar Social del Consell de Mallorca), però finalment aplegà veles en adonar-se que la via empresa amb el socialisme espanyol també el menava a un atzucac.

La darrera part l'ocupa el Ferrà-Ponç més humà: la manca d'ambició personal, *hobbies* com l'apicultura, les motos, la pipa, etc. Una de les dèries que l'obsessiona és informar-se bé abans d'emprendre qual-sevol activitat o si li diagnostiquen alguna malaltia. El passatge final, que parla de la ceguesa, és delicat i frapant. No debades l'entrevistat caigué en una depressió profunda amb temptacions suïcides del qual només la família l'ajudà a sobreposar-se. Estratègicament col·locat al final, el tema atorga a l'obra una determinada sensació conclusiva, necessària en un document d'aquestes característiques, baldament el protagonista sigui un home de (tot just) seixanta anys i escaig. □

Nova monografia Mètode, reserva-la ja!

Per a celebrar la publicació del seu número 75 la pròxima tardor, la revista *Mètode* publica un nou número de la seua col·lecció «Monografies Mètode»: *Herbari: L'home i les plantes*, de **Daniel Climent i Ferran Zurriaga**, un recull d'articles sobre les plantes del nostre entorn des d'un punt de vista botànic, cultural i social. Amb la col·laboració de l'artista **Antoni Miró**.

www.metode.cat

Preu Subscripció anual (4 números l'any): 25€ per a Espanya, 40€ per a l'estranger

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bankia, Urbana Sorolla de València: 2038-9651-68-6000262136).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es